

alföldi

T Á R S A D A L O M

BÉKÉSCSABA
1994

ALFÖLDI TÁRSADALOM 1994

MTA REGIONÁLIS KUTATÁSOK KÖZPONTJA
ALFÖLDI TUDOMÁNYOS INTÉZET
BÉKÉSCSABAI OSZTÁLY

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR FŐISKOLA

ALFÖLDI TÁRSADALOM

1994

V. kötet

Békéscsaba, 1994

Szerkesztőbizottság

Elnök: SIMON IMRE

Tagok:

Blazovich László

Béres Csaba

Csatári Bálint

Hajnal Béla

Köteles Lajos

Lengyel Imre

Orosz István

Szabó László

Szentpéteri István

Felelős szerkesztő:

LENGYEL IMRE

Kiadja: NAGYALFÖLD Alapítvány

Felelős kiadó: GALOVICZ MIHÁLY
a NAGYALFÖLD Alapítvány igazgatója

Borítóterv: Kállai Júlia

Tartalmi összefoglalók fordítása: Plenter János

Ábraszerkesztés: Bencsikné Szőke Margit

Tipográfia és nyomdai előkészítés: Verebiné H. Ildikó

Készült 2.000 példányban
a Békés Megyei Könyvtár Házinyomdájában

HU ISSN 0866-3963

TARTALOM

<i>Zombori István: Glattfelder Gyula csanádi püspök tevékenysége</i>	
a parlamentben	7
<i>Csohány János: A magyarországi protestáns tábori lelkészet</i>	25
<i>Pál József: A katolikus papi békemozgalom Békés megyében</i>	37
<i>Varga István: Evangéliumi kisegyházak és helyzetük Csongrád</i>	
megyében az 1980-as évek végéig	71
<i>Tóth István: Békés és Csanád megyékben a szlovák iskolaügy</i>	
alakulása és a nyelvhasználat főbb kérdései	97
<i>R. Kádár Judit: A német nyelv térvesztése, s annak néhány</i>	
következménye a Dél-Alföldön	113
<i>Micheller Magdolna: A 20. századi tehetségmentés országos</i>	
kísérletei és viharsarki példái	122
<i>ifj. Köteles Lajos - Köteles Lajos: A békéscsabai főiskola</i>	
társadalmi és területi vonzásának alakulása	138
<i>E. Jenes Margit: A mezőgazdaság néhány alapvető kérdése a</i>	
Dél-Alföldön a két világháború között	148
<i>Ruttkay Éva: Egy síkvidéki mezőgazdasági régió</i>	
területfejlesztési lehetőségei	159
<i>Lengyel Imre: A bankhálózatok kialakulásának néhány jellemzője</i>	
a Dél-Alföldön	171
<i>Pál Ágnes - Szónokyné Ancsin Gabriella: Határon innen - határon túl</i>	191

CONTENTS

<i>István Zombori: The Activities of Bishop Gyula Glattfelder</i>	
of Csanád in the Parliament	7
<i>János Csohány: Protestant Army Chaplains in Hungary</i>	25
<i>József Pál: The Movement of the Catholic Peace Priests in</i>	
Békés County	37
<i>István Varga: Evangelical Small Churches and their Position</i>	
in Csongrád County at the End of the 1980's	71
<i>István Tóth: Evolution of the Slovak School Education in Békés</i>	
and Csanád Counties and the Major Question of the Use of	
Language	97
<i>Judit R. Kádár: Loss of Sphere of the German Language and its</i>	
Implication in the South Alföld	113

<i>Magdolna Micheller</i> : Country-wide Attempts in the 20th Century to Save the Talents, the Illustration of this Process in the South Alföld	122
<i>Lajos Köteles Jr. - Lajos Köteles Sr.</i> : College at Békéscsaba: Evolution of its Social and Geographical Sphere of Attraction	138
<i>Margit E. Jenes</i> : Some Fundamental Issues of Agriculture for the South Alföld , ...	148
<i>Éva Ruttkay</i> : Possibilities of Regional Development of an Agricultural Area	159
<i>Imre Lengyel</i> : Major Features of the Banking Network in the South Alföld	171
<i>Ágnes Pál - Gabriella Szónoky</i> : On Either Side of the Frontier	191

GLATTFELDER GYULA CSANÁDI PÜSPÖK TEVÉKENYSÉGE A PARLAMENTBEN (1911-1943)

Zombori István*

1. BEVEZETŐ

Glattfelder Gyula közéleti tevékenységének áttekintése során megkülönböztetett szerepet kell biztosítani kifejezetten politikai jellegű aktivitásának. Ennek jellegzetes megnyilvánulási színtere volt a magyar parlament. Glattfelder eme tevékenységének áttekintése azért is jelentős, mert sajnos, szinte alig rendelkezünk a 20. század történetére nézve a magyar főpapok politikai-parlamenti tevékenységének vizsgálatára irányuló tanulmányokkal. Ez elmondható nemcsak a katolikus egyház képviselőire, hanem a többi egyház és felekezet parlamentbe delegált személyiségeire is. Ennek hiánya annál szorítóbb, mivel a magyar történelem számos sorsfordító kérdésében véleményük kifejtése, vagy éppen hallgatásuk nagyon is jellemző erre a társadalmi rétegre, illetve az általuk képviselt véleményalkotókra.

További hiányossága a magyar történelmi kutatásnak, hogy a magyar parlamenti rendszer története, ezen belül is az 1608-ban kialakult kétkamarás parlamenti rendszer részletes és alapos feldolgozása a mai napig hiányzik. De különösen hiányzik a kiegyezés után létrejött, kétségtelen polgári jelleget öltő dualista államformában betöltött kétkamarás parlamenti rendszer elemzése. Alapvető adatokat sem ismerünk az adott időszakra nézve. Ezen elemzések, feldolgozások hiánya jelen tanulmányunk elkészítése során további nehézségeket okozott. Szerénytelenség nélkül lehet állítani, hogy számos, Glattfelder tevékenysége kapcsán itt megállapított tételünk a főrendiház, illetve a felsőház tagjainak aktivitására nézve - legalábbis az egyházi személyeket illetően -, általánosítható.

A kutatás során hosszabb időt szenteltünk a Magyar Országgyűlés Archívumában az ott őrzött iratanyagok áttekintésének.¹ Ennek kapcsán nem kis meglepetéssel állapítottuk meg, hogy különösen a parlament felsőházára vonatkozó iratok összegyűjtése, rendszerezése csak a legújabb időszakban történt meg. Ezek listája korántsem mondható teljesnek. Úgy tűnik, hogy meghatározó anyagok tűntek el

---

* Dr. Zombori István, a Móra Ferenc Múzeum osztályvezetője (Szeged)

vagy lappanganak.² A magyarázat valószínűleg abban keresendő, hogy a két háború közti időszakban a napi politikai cselekvések szintjén nem volt, aki a nem régen (1927) létrejött felsőház politikai tevékenységét értékelte volna. 1945 után pedig, egészen az 1990-es évekig, politikailag érthető okokból az amúgy is megbélyegzett és csak negatív értelemben említett Horthy-féle parlament felsőházát nem különösebben méltatták a történeti feldolgozások. Mindez a pártállami időszak parlamenti gyakorlatának megfelelően a parlamenti iratok nem túl gondos kezelésével és tárolásával párosult. Azt ma már nem lehet kideríteni, hogy az 1944-45-ös időszak folyamán vagy később történt a hiányzó és lappangó iratok kiemelése, összekeverése, selejtezése.

Mindezek a hiányosságok azonban még inkább arra ösztönöztek bennünket, hogy a téma feldolgozását, annak újdonság jellegéből következően, minden nehézségével együtt felvállaljuk és elvégezzük. Az így nyert eredmények, úgy gondoljuk, nemcsak Glattfelder szempontjából értékelhetők, hanem a korszak politikai élete iránt érdeklődőknek, a parlamentarizmus, illetve az egyházi személyiségek közéleti tevékenységét vizsgáló kutatóknak is számos használható adattal szolgálnak.

Glattfelder személyét és parlamenti tevékenységét vizsgálva további nehézséget jelent részletes életrajzában hiánya. Jelen tanulmányunkból és a közelmúltban készült vizsgálatokból is látszik, hogy a 20. századi katolikus egyház egyik kimagasló szellemi és a szó jó értelmében vett közéleti-politikai személyiségéről van szó, akinek a modern élet által fölvetett számos kérdésre kulturális, szociális tekintetben határozott válasza volt. Olyan, amely nem feltétlenül jellemző az egész katolikus egyházra az adott időszakban. Mindennek azonban Glattfelder esetében nem sok nyoma van a történeti irodalomban.³

2. GLATTFELDER GYULA FŐRENDIHÁZI TEVÉKENYSÉGE

Glattfelder Gyula életének és működésének részletes ismertetésétől az 1911 előtti éveket illetően e tanulmányban eltekintünk. Nem mintha nem tartanánk fontosnak és tevékenysége szempontjából meghatározónak ezt az időszakot, azonban elemzése a tanulmány kereteit szétfeszítené. A parlamenti tevékenység szempontjából fontos, hogy Ferenc József *1911. március 8-án csanádi püspökké* nevezte ki. Ez az a dátum, amely Glattfelder élete szempontjából meghatározónak bizonyult. Közismert, hogy a nagytekintélyű és a magyar katolikus egyházban hamarosan egyre jelentősebb szerephez jutó Csernoch János helyére került, akit viszont Kalocsa-bácsi érsekké neveztek ki. 37 esztendőskorával Glattfelder a püspöki kar egyik legfiatalabb tagjává vált, ez az életkor egyébként sem volt jellemző az adott

időszak püspöki kinevezési gyakorlatára. Személye és a kinevezés a már korán megmutatkozó tehetségének és rendkívüli aktivitásának szólt. A püspök későbbi tevékenysége ezt a várakozást és bizalmat igazolta mind az egyházi, mind a közeleti tevékenysége során.

A magyar parlament főrendiháza a kiegészítés időszakában hivatalosan az uralkodó, tehát Ferenc József által kinevezett tagokból állt, akik részben a magyar arisztokráciából, részben a hivatalos közeletből kerültek ki. Ezek közé tartoztak az egyházak mindenkori főpapjai, akik hivatalból, kinevezésük révén kerültek be a főrendiházba. A főrendiház tevékenysége nem kifejezetten a nyugat-európai értelemben megszokott parlamenti gyakorlat szerint zajlott, hanem a hazai tradícióknak megfelelően, alapvetően hierarchikus, feudális jellegű intézmény volt. Ez megnyilvánult egész működésében, fölépítésében és egyebek között abban a tényben is, hogy az uralkodóhoz intézett megnyilvánulásokban a főrendiház mindenkori szószólója, az ország uralkodó utáni első embere, a katolikus egyház prímása volt. Ily módon az esztergomi érsek megszólalásai nemcsak a katolikus egyház hivatalos állásfoglalásait jelentették, hanem a különböző alkalmakkor (pl. az uralkodó születésnapjának köszöntése esetén, vagy 1914-ben a világháború kitörésekor a parlamenti állásfoglalás tolmácsolásakor, vagy 1916-ban Ferenc József halálakor) az egész parlament véleményének tolmácsolását is. Még inkább vonatkozik ez a prímási irányító szerep a Katolikus Püspöki Karra. Egyetlen egy esettől eltekintve, 1918 előtt ez mindig így történt. Ez a kivételes eset 1912 tavaszán, az országban kirobbant kormányválság kapcsán regisztrálható, amikor a teljesen passzív Vaszary Károly prímás helyett az egyre agilisebb második számú vezető, Csernoch János kalocsai érsek szólalt föl és a prímás szerepét átvállalva ő nyilvánított véleményt.⁴

Glattfelder föltűnése a parlamenti iratokban és egyáltalán a főrendiház soraiban a hivatalos iratok alapján a következőekben vázolható: az 1911. április 12-én tartott ülésen közli a főrendiház elnöke, hogy 1911. március 8-i kinevezésével Ferenc József Glattfeldert csanádi püspökké nevezte ki és ezért a püspök személyét, illetve főrendiházi helyét az illetékes bizottság figyelmébe ajánlotta.⁵ A főrendiház következő, április 29-i ülésén elfogadta az Igazoló Bizottság jelentését és ez alapján a főrendek sorába véglegesen igazolták Glattfeldert csanádi püspökként.⁶ Az 1911. december 9-i ülésen került sor az új tagok, így Glattfelder beiktatására, amikor is a főrendiháznak bemutatták a belügyminiszter hivatalos átiratát, amelyben a királyi meghívólevelet az illetékes főispán révén kézbesítették.⁷

1912. június 19-én került sor a főrendiház működése során arra, hogy az új tagokat, így Glattfeldert is a főrendiház szakbizottságaiba tagként besorolják. E szerint a csanádi püspök a Naplóbíráló Bizottságba, illetve a Pénzügyi Bizottságba került állandó tagként.⁸

Egy év múlva, 1913. május 5-én az újabb bizottsági választások során Glattfeldert ismét megtaláljuk a Naplóbíráló és a Pénzügyi Bizottságban.⁹ 1914. április 22-én ismét ugyanebbe a két bizottságba választják be.¹⁰

Az 1914. év meghatározó eseményeit a háborúval kapcsolatos intézkedések jelentik és ezután a parlamenti jegyzőkönyv sokáig semmi érdemi bejegyzést - a háborúval kapcsolatos intézkedésektől eltekintve - nem tartalmaz. Az 1917. június 4-én tartott ülés jegyzőkönyvében találkozunk ismét a parlamenti bizottságok tagjainak felsorolásával. Itt Glattfeldert ismét a Naplóbíráló Bizottságban és a Pénzügyi Bizottságban találjuk.¹¹

Nem meglepő Glattfelder aktivitásának ismeretében, hogy egyrészt a főrendiház működésének hitelét biztosító Naplóbíráló, illetve a Pénzügyi Bizottságban találjuk. Szociális és kulturális ügyek iránti fogékonysága mellett már nagyon korán megnyilvánult a minden bizonnyal kispolgári családjából örökölt precizitása és az anyagi ügyekben vitathatatlan érzéke, ami a későbbiekben, egyházi vezetői tevékenysége folyamán még határozottabban megmutatkozott. Sajnos, azonban tényleges aktivitásáról nem sokat tudunk, annál is inkább, mert jelen tanulmányunk készítése során részben a források hiánya, részben egyéb okok miatt nem állt módunkban a főrendiházi, illetve későbbi felsőházi naplók és jegyzőkönyvek köteteitől eltekintve, más egyéb parlamenti iratok átnézése. Az egyes bizottságoknak és számos egyedi tárgyalásnak sajnos csak nyomait, vagy sokszor azt sem találjuk. Így az egyes ügyek háttérét nemcsak Glattfeldernél, hanem az egész felsőház munkájánál sem lehet rekonstruálni.

3. GLATTFELDER GYULA A FELSŐHÁZBAN

1918-ban a Monarchia fölbomlásával a magyar parlamentarizmusban is új korszak kezdődött. A Horthy által létrehozott Nemzetgyűlés hosszabb ideig egykamarás rendszerben működött, és az átmeneti állapot után az új magyar államban, új körülmények között a parlament második kamarája csak 1927-ben kezdte meg működését. 1918 nemzetközi és hazai eseményei egyaránt új helyzetet teremtettek. Az 1920-as trianoni békeszerződésben kialakított új határok gyakorlatilag semmiféle tekintettel nem voltak a történeti Magyarország egyházmegyéinek határaitra. Ily módon fordulhatott elő, hogy a Temesváron székelő Glattfelder Gyula, mint csanádi püspök, egyházmegyéjének jelentős részével Romániában találta magát. Természetes, hogy az irányítása alá tartozó terület magyarságának érdekeit képviselve, úgyszintén mint egyházi ember, iskolák, plébániák és egyéb, jelentős számú embert magába foglaló közösségek vezetője, hamarosan összeütközésbe került a román hatóságokkal. Glattfelder bátran kiállt hívei védelmében, ami

a hatóságokkal való alkalmi összeütközéseket folyamatossá és hamarosan kibékíthetlenné tette. Más elcsatolt területeken lévő püspökökhöz hasonlóan, az ő helyzete is tarthatatlanná vált. 1923 elején a román hatóságok kiutasították az országból és a püspök Magyarországra érkezett. Rövid gondolkodás után Szegedet választotta, és így lett az immár határ menti város püspöki székhelyé. Szükséges megjegyezni, hogy Glattfelder 1911 és 1923 közti temesvári működéséről sajnos keveset tudunk. Ehhez hozzájárul az is, hogy egészen a legutóbbi időig magyarországi kutatóknak a román levéltárakban - beleértve az egyházi levéltárakat is -, nem lehetett kutatni. Talán az új idők új viszonyai között mód adódik arra, hogy a Temesvári Püspöki Levéltárban ennek a korszaknak a vonatkozó iratait tanulmányozva, részletesebben és alaposabban feltárhassuk Glattfelder működését.

Szegedre érkezve Glattfelder szíves fogadtatásra talált, amely város korábban, 1921-ben fogadta be a Kolozsvárról idemenekült tudományegyetemet. Ily módon Glattfelder föllépése és a Szegedet megkedvelő, azt kulturális fellelőgárrá tenni akaró kultuszminiszter, Klebelsberg gróf együttes közreműködése révén hamarosan kedvező lépések történtek a város érdekében. Külön szerencséje Szeged városának és Magyarországnak is, hogy e két nagyformátumú egyéniség: Glattfelder püspök és Klebelsberg miniszter, célkitűzéseikben, eszközeikben és emberi tulajdonságaikban egymásra találtak. Kettejük együttműködése révén vált Szeged azzá a nagyszabású kulturális központtá, és nyerte el azokat a város központját mai napig meghatározó épületeket (Dóm, Püspöki palota, Teológiai Főiskola, az egyetem központi épületei stb.), amelyek kettejük szellemi aktivitása és az ország egészét megmozgató anyagi erőfeszítése nélkül soha nem jöttek volna létre. Ezek konkrét föltárása és kimutatása azonban újabb tanulmányok feladata lehet.

A rendkívül kényes politikai helyzetben a vesztes háború után nem volt mód arra, hogy Magyarországon az 1920-ban újra működni kezdő, nemzetgyűlés néven ülésező parlament kétházás üléseket tartson. Azonban a hajdani főrendiház formai és alkotmányos szempontok figyelembevételével hivatalosan 1918-as dátummal csak bezárta ülésezését, de önmagát nem nyilvánította feloszlatottnak. Az 1920-as évek elején megkezdődtek a tárgyalások a parlament második kamarájának a létrehozására, amely számos javaslatban fogalmazódott meg. Így pl. az országgyűlés főrendiháza tagjai értekezletének állásfoglalásában, amelyet a miniszterelnökhöz nyújtottak be 1920. március 24-én,¹² továbbá a korabeli nyomtatványban, amely ezt a beadványt tartalmazza. Hasonlóképpen az 1925. március 21-én a főrendiház tagjai által tartott értekezletről készült jegyzőkönyvben, amely a maga korában szintén megjelent nyomtatott formában, és amely a Parlamenti Archivum iratai között ma is megtalálható. Ezekben, az előzményeket is figyelembe véve, már formálódik egy olyan, 20. századi értelemben vett modern, kétkamarás parlament, ahol a felsőház egyfajta korporatív jelleggel működik, képviselve az ország külön-

böző érdekcsoportjait, ideértve az egyes törvényhatóságokat, az egyházakat és a szakmai érdekképviselőket, a különböző kamarákat. Ez a javaslat öltött végül is formát és került sor 1927. januárjában a felsőház összeülésére, amely ettől kezdve 1944. végéig rendszeresen ülésezett. Ennek a felsőháznak az első pillanattól kezdve - püspöki tiszténél fogva - tagja volt Glattfelder Gyula csanádi püspök is.

Glattfelder tevékenysége a két háború közti parlament felsőházában összehasonlíthatatlanul jelentősebb, mint amit az 1918 előtti parlamenti főrendiház működése kapcsán elmondhattunk. Következik ez egyrészt abból a sokkal demokratikusabb és határozottabb politikai szerepből, amit ez a felsőház jellegénél és működési lehetőségeinél fogva képviselt. Másrészt ebben a felsőházban már nem beszélhetünk a katolikus egyházat képviselő püspökök és szerzetesrendi vezetők között a mindenkori esztergomi érsek-prímás túlsúlyáról. Nem egyszer előfordult, hogy különböző ügyekben a püspöki kar különböző tagjai szólaltak fel még akkor is, ha vitathatatlan, hogy az egész egyházat reprezentáló ügyekben általában a végső szót a prímás mondta ki. Azt is meg kell állapítanunk, hogy a Főrendiházi Naplót vizsgálva az 1927-1944 közti időszakban Glattfelder a legtöbbet szereplő katolikus egyházi vezetők közé tartozik felszólalásainak számát tekintve is, de még inkább, ha ezen felszólalások témáját, súlyát és időtartamát tekintjük. Sőt, egybevetve a felsőházban képviselt egyéb egyházak és felekezetek képviselőivel, azt mondhatjuk, hogy Glattfelder az egyházakat képviselő felsőházi tagok közül a legtöbbet érdemben hozzászóló személyek közé tartozik. Ez alól kivételt tulajdonképpen az a néhány politikus képez, akik aktív politikusi minőségükben gyakori szereplői a parlamentnek, de ezen szereplésük nem egyházi tisztükből következett, hanem egyéb, a parlamentben betöltött politikai szerepükből. Gondolok itt elsősorban a miniszteri tisztet betöltő katolikus Vass Józsefre, vagy a törvényhozásban meghatározó szerepet játszó két kiváló szakemberre, a református Baltazár Dezsőre és Balogh Jenőre.

Azt azonban kategorikusan le kell szögezni, hogy az egyházakat érintő kérdésekben az alapvető politikai döntések a kormányzat és a Katolikus Püspöki Kar, illetve az egyéb egyházi képviselők között nem a parlamentben (sem a képviselőházban, sem a felsőházban) dőltek el, hanem alapvetően az egyház, egyes egyházi képviselők és a kormányzat közti közvetlen, rendszerint a színpalak mögött tartott egyeztető tárgyalásokon. Tehát az egyházi felszólalásokat vizsgálva a parlamentben, rendszerint és nagyrészen nem egyházi témákról, vagy az egyházakat nem közvetlenül érintő témákról volt szó, hanem olyan általános közéleti, politikai kérdésekről, amelyek a parlament egészét foglalkoztatták és amelyhez az egyes egyházi személyek - így Glattfelder is -, hozzászóltak. Jellemző példa erre az 1931-es esztendő, amikor szóba került az egyházi adók kérdése, különös tekintettel arra, hogy ezen adók fölhasználásával biztosították az egyházak

kezén lévő iskolák fenntartását. Amint a Püspöki Kar tanácskozásán ezt megtárgyalták, a Püspöki Kar által kijelölt különbizottság 1931. május 8-án Budapestre ment a Kultuszminisztériumba, ahol Serédi primás vezetésével, Glattfelder Gyula csanádi és Hanauer Á. István váci püspök részvételével tárgyalást folytattak a kormány által kijelölt, a belügyminiszterből, a pénzügyminiszterből és Klebelsberg kultuszminiszterből álló Miniszterközi Bizottsággal. Ezen a tárgyaláson a többi egyházi felekezet képviselői is jelen voltak. A hercegprímás azt kérte, hogy mielőtt a parlamenti bizottságok tárgyalnának bármi ilyen kérdésben, azt előzőleg a kormány juttassa el az egyházakhoz és kérjen véleményt. Itt tehát világosan ki is mondják és meg is kötik azt a megegyezést, amelynek lényege, hogy az ilyenfajta állami és egyházi ügyeket a kormány és az egyházak képviselői között a parlamenti rendszeren kívül, közvetlen tárgyalással egyeztessék és intézzék el.¹³

A vizsgált időszakból Glattfelder mintegy tíz jelentős hozzászólását ismerjük a felsőházban. Ezen beszédeiben kibontakozik a püspök aktív tevékenysége a hazai kulturális és szociális helyzet megjobbítására. Nyilvánvalóvá válik egyéb beszédeiből és munkáiból ismert aktivitása is, amelynek lényege, hogy a magyar történelem régi dicső eseményeit és nagyhírű személyiségeit a jelenkor elé példaképül állítva vezesse az ország egészét, és különösen a fiatalságot a szebb jövő és az aktívabb tevékenység felé, fölrázva a nemzetet az apátiából.

Glattfelder aktív tevékenysége megnyilvánul a felsőházban belül létrejött bizottsági munkában is. Míg 1912-től 1918-ig két állandó bizottságnak volt tagja, addig a rendelkezésünkre álló adatok szerint, elsősorban az 1935-40. évi, illetve az 1939-44-es országgyűlési időtartamból haláláig, 1943-ig terjedő időszakban több bizottságnak volt a tagja. 1935-40 között: Közigazgatási Bizottság, Közoktatásügyi Bizottság, Pénzügyi Bizottság, továbbá Népjóléti- és Munkaügyi Bizottság. 1939 és 1943 között pedig a Földművelésügyi Bizottság, a Közigazgatási Bizottság, a Közjogi Bizottság, a Közoktatásügyi Bizottság, a Külügyi Bizottság, a Pénzügyi Bizottság és a Társadalompolitikai Bizottság, valamint az egész országgyűlés által választott 36 tagú Országos (Honvédelmi) Bizottságba a felsőház részéről választott 12 tag egyike. Különösen ez utóbbi időszakban megfigyelhető aktivitása Glattfelder személyének a Magyar Katolikus Püspöki Karon belül megnövekedett fontosságára utal. Ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy Glattfelder személyisége, tevékenysége, 1923-ban Romániából történt kiutasítása, illetve az ezt követő néhány esztendő alatt Klebelsberggel kialakult jó barátsága, illetve Klebelsbergnek a Bethlen-kormányon belül betöltött szerepe révén, 1927-ben Csernoch János esztergomi érsek halála után a Horthy-kormányzat közvetlenül is próbált közbenjárni, hogy az esztergomi érseki széket az általuk sokra tartott és jól ismert, agilis Glattfelder kapja meg. Rómában azonban a vatikáni körök a számukra jobban ismert Serédi Jusztiniánt választották. A két eltérő nézet komoly válságot okozott

a magyar-szentszéki kapcsolatokban, és több hónapig tartó időszak után enyhült csak ez a konfliktus, nem könnyű helyzetet teremtve az esztergomi székhelyre hazatérő Serédi bíboros számára. Serédi Jusztinián esztergomi érsekké történő kinevezését az azonnali bíborosi méltósággal együtt fogantató római döntés szinte páratlan egybeesését az indokolta, hogy Róma saját jelöltjét így kívánta minél nyomatékosabban támogatni, ezzel kész helyzetet teremtve a Horthy-kormányzat számára.¹⁴

Glattfeldernek az egész 1927-43 közti időszak felsőházi működésével kapcsolatban ugyanazt mondhatjuk, mint amit az 1911-18 közti időszekekre: nem ismerjük, vagy csak bizonyos esetekben villan fel számunkra az a sokoldalú, színlalal mögötti tevékenység, amely Glattfelder, továbbá a püspöki kar többi tagja, illetve a magyar politikai és közélet számos reprezentánsa - beleértve a kormány tagjait is - között az adott időszekeben zajlott. Ezeket a tárgyalásokat az okmányok, források hiányában, illetve jelenlegi áttekinthetetlen voltuk miatt nem tudjuk feltárni. Bizonyos esetekben, részben az Esztergomi Érseki Levéltár, részben a Szeged-csanádi Püspöki Levéltár meglévő iratai segítségével bepillantást nyerhetünk, mint azt később látni fogjuk, az egyes döntéseket megelőző körülményekbe, de sajnos, ezek a ritka kivételek. Így kénytelenek vagyunk a parlamenti iratokra, elsősorban a Felsőházi Napló beszámolóira szorítkozni.

Glattfelder parlamenti hozzászólásait elemezve megállapíthatjuk, hogy a kulturált és képzett közéleti ember mellett beszédeiből előtűnik az emberek testi-lelki problémáit jól ismerő lelkipásztor, saját püspöki székhelyén, Szegeden, a külvárosi utcák embereinek mindennapi gondjait ismerő, hajdani kispolgári családból származó ember átérezése és lényeglátása. Előbukkan hozzászólásaiból az anyagi ügyek meghatározó szerepével tisztában lévő vezető, aki tudja, hogy bizonyos döntések vitathatatlan következménye a végrehajtáshoz szükséges anyagi javak előteremtése is. Ez a gyakorlatias és pénzügyekben is jártos gondolkodásmód tette őt vitathatatlanul a Katolikus Püspöki Kar egyik vezető egyéniségévé és fontos személyiséggé a parlament felsőházában is. Felszólalásaiban meghatározó szerepet kap az ifjúságnak való példaadás és a minél jobb és teljesebb képzés érdekében módosítandó és javítandó oktatási rendszer. Szociális ügyekben, kisebb-nagyobb részletkérdésekben, és átfogó ügyekben egyaránt hallatja szavát. Hozzászólásainak jellegzetes vonása a múltbeli példák és jeles személyiségek idézése, a jelenkor elé példaképül állítása. Szívesen megteszi ezt nagytekintélyű, idős politikusok esetében is, akiket a felsőházban bizonyos jubileumi alkalmakkor vagy éppen haláluk alkalmából többször is méltat.

Külön figyelmet érdemel Glattfelder tevékenységében az 1938-tól kezdődő időszak a magyar törvényhozásban, amikor is a zsidó törvények a parlament elé kerültek. Glattfelder szerepe ebben az időszekeban válik igazán meghatározóvá a szó szoros értelmében vett politikai küzdőtéren is, bár ezt a kérdést jelen írásunkban

csak röviden kívánjuk érinteni, mivel erről már korábban alapos, részletes tanulmány készült.¹⁵ A zsidó kérdés esetében, de több más alkalommal is Glattfelder a felsőházban a Katolikus Püspöki Kar hivatalos szószólójaként lépett föl, ami a püspökkari jegyzőkönyvek ismeretében azt bizonyítja, hogy az előzetes egyeztetések során az általa képviselt véleményt, vagy annak módosított változatát végül is a püspökkar elfogadta és ezért is esett rá a vélemény képviselője a felsőházban.

4. GLATTFELDER GYULA FELSŐHÁZI FELSZÓLALÁSAI

Az elmondottak ismeretében érdemes röviden áttekinteni egyes hozzászólásait. Több alkalommal utaltunk arra, hogy a kérdések megközelítésében fontosnak tartjuk Glattfelder családi származását. Főként azt, hogy komoly tradíciókkal rendelkező kispolgári családból származott és amit elért, azt saját erejéből, saját tehetsége, tudása és tanulása révén érte el. Megjegyezzük, hogy mindenképpen kívánatos lenne a hazai felsőszintű egyházi vezetés, ezen belül kiemelten a Katolikus Püspöki Kar 20. századi személyi összetételének, családi hátterének a vizsgálata. Úgy gondoljuk, hogy sok szempontból hasonló megállapításokat lehetne leszűrni, mint a két háború közti magyar hadsereg tábornoki karának elemzése kapcsán: nevezetesen, hogy a püspöki karban található arisztokrata családok tagjai mellett a 20. században egyre meghatározóbb szerepet kapnak az egyszerű városi kispolgári családból érkező püspökök (Glattfelder, Shvoy Lajos, Prohászka Ottokár stb.), akik mellett, ha kisebb arányban is, de megjelennek a paraszti környezetből, falvakból származó személyiségek (pl. Pöhm József). Mindezek azonban igen részletes további vizsgálatokat kívánnak.

Nem nehéz azonban a családi háttérből eredő empátiát meglátni Glattfelder első hozzászólásában, amelyre 1927. június 2-án került sor. A téma a közalkalmazottak gyermekeinek támogatása volt. A kérdés bővebb kifejtése Glattfeldernek lehetőséget adott arra, hogy a Trianon utáni Magyarország számára, nem függetlenül a Klebelsberg által képviselt nézetektől, rámutasson: az ország fölemelkedését a minél nagyobb számú, képzett, felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatalok képzésében kell keresni. Különböző ellenvetésekre válaszolva kifejti, a közalkalmazottak azok a tisztviselők, akikre a mindenkori állam maximálisan építhet és ha építeni kíván és számít rájuk, akkor szükséges is, hogy gondoskodjék róluk, továbbá elismerését mindenféle módon kifejezze. Nyomatékosan mutat rá, hogy az országban lévő egyetemek és főiskolák számát akkor, amikor új, kellő képesítéssel rendelkező generációkat kívánnak képezni, nemcsak, hogy csökkenteni nem szabad, hanem bővíteni kell. Rámutat, hogy az országban - mint ahogy azt sokan hangoztatják - egy vagy két egyetemmel nem lehet tudományos generációkat nevelni, ahhoz

jóval több intézmény szükséges. Glattfelder azt is hangoztatja, hogy amikor ő a közalkalmazottak érdekeit képviseli, ezt csak első lépésnek tartja, mert ugyanakkor a parasztság és iparosság, továbbá a kisgazdák tömegét ugyanolyan fontosnak és megbízhatónak tekinti az ország szempontjából, mint a most említetteket, és a továbbiakban az ő gyermekeiknek a továbbképzéséről is gondoskodni kell. Jellemző a csanádi püspökre, hogy az elvi indoklás után konkrétan felveti: az említett közalkalmazottak gyerekei számára 1 millió pengőt javasol tanulmányi ösztöndíjként, amelyet az 1928/29-es költségvetési tervezetbe már vegyenek is föl. Ugyanakkor határozatban kívánja rögzíteni, hogy ez csak az első lépés és a későbbiekben hasonló intézkedésekkel kívánják segíteni az egyéb társadalmi rétegek gyermekeit is. Hangoztatja, hogy a törvény kapcsán mindenkinek éreznie kell, hogy "ennek az államnak senki sem mostoha gyermeke; minden egyes osztály számíthat arra, hogy ennek a nemzetnek nagy egyetemességébe, közösségébe bekapcsolódva megérhesse a maga szebb jövőjét".¹⁶ Jellemzőnek tartjuk, hogy Glattfelder hozzászólását követően Klebelsberg szólal meg, aki azonnal kifejti, hogy Bethlen miniszterelnök teljesen egyetért a püspök által javasoltakkal, és ő, a kultuszminiszter ennek értelmében dolgozta ki a javaslatot. Ezt követően gróf Bethlen István miniszterelnök szólalt föl, aki - miközben méltatta és elismerte Glattfelder javaslatát - kérte, hogy a felsőház ebből a pénzügyi nehézségek miatt hagyja ki az 1928/29-es költségvetési megjelölést és halassza azt egy évvel későbbi bevezetésre.¹⁷

Glattfelder következő felszólalására nem sokkal később, 1927. november 25-én került sor. Ezúttal március 15-e ünnepségének, illetve Kossuth Lajos emlékének ünnepélyes megörökítését javasoló törvény elfogadása érdekében szólalt föl. Itt kifejtett érvei és gondolatmenete remekül mutatják a püspök elképzeléseit és pedagógiai jártasságát. Egyrészt elismerően szól az 1848-as forradalom nemzedékéről és mindazokról a törvényekről, eredményekről, amelyet sikerült elérniük. Rámutat arra, hogy a katolikus egyház ebben a 48-as törvényhozásban igyekezett kivenni a részét, és az új idők új eszméit szolgálva az egyház is hozzájárult a változásokhoz. Majd a konkrét aktualizálás szándékával azzal fejezi be: "az 1848-as magyaroknak emlékét nem ábrándozás okából, hanem azért kívánjuk megörökíteni, hogy ifjúságunknak buzdítást szerezzünk, s a haza jelen helyzetében is egy nagyra-kész és tényleg nagy áldozatokat hordozni képes nemzedék példájával mutassuk meg, hogy csakis a nemzet hűséges, áldozatos tettekészségében van a feltámasztásnak egyetlen reális ígérete."¹⁸

Következő felszólalása a dokumentumok szerint 1932. április 14-én hangzott el. Ez alkalommal arra vállalkozott, hogy a felsőház elnökének, báró Wlassics Gyulának 80. éves születésnapja alkalmából ünnepélyes köszöntőt mondjon. Jellemző az indoklás, amellyel beszédét bevezeti: "Manapság nagyon helyesen, sokat foglalkoznak az ifjúság ügyével; kell is azzal foglalkozni. Azt hiszem

azonban, az ifjúságnak igen nagy szüksége van arra, hogy utalás történjék azokra az öregekre, akiktől az ifjakkal tanulni, okulni és az életre vonatkozólag sok szép szónál tartalmasabb és hatásosabb példát nyerni lehet."¹⁹ Az előző felszólalás és a mostani között eltelt több esztendő arra utal, hogy a püspök nyilvánvalóan meghatározó politikai szerepet játszott az egyes bizottságokban és a parlamenti üléseken, azonban a napló tanúsága szerint ezen időszakban, ily módon jelzett felszólalásra nem került sor.

Érdemes megjegyezni egyébként, hogy mind Klebelsberggel, mind a korabeli Szeged történetével foglalkozó munkák fontos szerepet tulajdonítanak a két nagy személyiség, a kultuszminiszter és a csanádi püspök kapcsolatának. Különösen az egyetem fejlesztése, illetve a különböző kulturális intézmények, Egyetemi Szent Imre Kollégium, a papi szeminárium létrehozása stb. példázza azt a konkrét tevékenységet, amelyet a megcsonkított ország talpraállítása érdekében végeztek. Hisz a szegedi szeminárium felépítése azt szolgálta, hogy a megcsonkult csanádi, nagyvárad, rozsnyói, szatmári és kassai egyházmegyék részére, illetve ezek Magyarországhoz került részei számára egy közös intézményben képezzék az új papokat. Ennek támogatására Glattfelder saját jövedelmeiből 3 millió pengőt biztosított. A létrehozott Szent Imre Kollégium pedig a szociális helyzetüknél fogva egyébként tovább taníttatásra nem képes családok gyermekeit karolta föl, megfelelő ösztöndíj és szállás segítségével segítette az egyetemi tanulmányok végzésében. Hasonló tevékenységet Glattfelder az Actio Catholica vezetésében betöltött szerepe révén Budapesten is játszott, különböző kollégiumok, diákjóléti intézmények életrehívásával és támogatásával.²⁰

Már az eddigi beszédekből is látható, hogy a csanádi püspök előszeretettel lépett föl szociális kérdésekben. Nem véletlen ezen aktivitása, hisz a korszak szellemi életének Európa-szerte sokat idézett egyházi állásfoglalása, a Quadregesimo Anno című pápai enciklika²¹ nem régen látott napvilágot és az ebben kifejtett útmutatás meghatározónak bizonyult az egyház szociális tanításaiban. A Katolikus Püspöki Kar ennek kapcsán eléggé mérsékelt és tartózkodó álláspontot foglalt el, ellentétben Glattfelderrel, aki lelkesen támogatta és hirdette ennek tételeit. Ezért nem meglepő, hogy 1931. október 14-én a püspökkari ülés őt bírta meg egy, a püspökkar nevében kibocsátandó közös körlevél elkészítésével, amelyben népszerűsítő formában kellett megfogalmazni a pápai enciklika mindenki számára érthető és szükséges tanait. Az 1932. március 16-i következő püspökkari ülés melegen méltatta a püspök által elkészített körlevél jó megfogalmazását és a rendkívül pozitív visszhangot országszerte, köszönetet mondva Glattfeldernek ezen tevékenységéért.²² Egyébként a püspökkari tanácskozásokon számos véleményalkotás mellett - nem meglepő módon - meghatározó jelentőségűek voltak Glattfeldernek az anyagi ügyekben történő javaslatai, kritikái és észrevételei.²³

Glattfelder következő hozzászólása 1933. február 13-án hangzott el, amikor gróf Aponyi Albert halála alkalmából az elhunyt politikus személyét és érdemeit méltatva mondott rövid beszédet. A hajdani politikus két nagy tulajdonságát emelte ki: az egyik a tradíció tisztelete, a másik a tisztesség szelleme. "Hogy a jog több mint az erő és az igazság tovább él mint a tények, ebben a tradicionális felfogásban gyökerező gondolat volt gróf Aponyi vezércsillaga." Hasonló szellemben méltatja tovább az elhunyt érdemeit és minden bizonnyal a két háború közti magyar parlamenti gyakorlat és a képviselők egymásközti érintkezésének minősítését is jelzi befejező mondata: "Vajha az isteni Gondviselés megadná, hogy amikor a kölcsönös meggyanúsításnak és a becsmérlésnek fegyvere szinte az egyetlen eszköz, amellyel a közéletben ma érvényesülni töreksenek az emberek, ez az emelkedett gondolkodás, ez a tisztult életfelfogás, amely ezt a patriarchalis nagy magyart jellemezte, legyen ismét nagy ajándéka és ereje a magyar közéletnek."²⁴

1934. június 15-én a felsőházban került sor az 1934/35. évi állami költségvetés vitájára. Ez alkalomból szólalt fel ismét Glattfelder, ezúttal mint a Katolikus Püspöki Kar hivatalos véleményét tolmácsoló szónok, de úgy tűnik, számos megfogalmazásában (a Napló szerinti közbekiáltásokból) általánosságban a magyarországi egyházak gondjait, igényeit tette szóvá. Elsősorban a kulturális ügyek pénzügyi ellátása érdekében emelt szót, rámutatva, hogy az iskolák támogatása mindenki számára fontos, mert az ország nem engedheti meg magának, hogy ezt a kérdést elhanyagolja. Külön szót emelt az egyházi iskolákban dolgozó tanítók fizetésének ügyében. Azért is fontos az ő személyük, mutatott rá, mert a falusi emberek véleménynyilvánításában meghatározó szerepe van a tanítóknak. Mit gondolnak a falusiak a tanítójukról, ha az állam nem biztosít számukra megfelelő fizetést? Külön kiemeli a hazai oktatásban a bármely felekezet által fenntartott egyházi iskolák meghatározó szerepét, hisz ezek az iskolák "évszázadokon keresztül nevelték ezt a nemzetet, és amelyek ezt a munkát nemcsak ismeretterjesztő aktivitásnak tekintették, hanem lelket formáló ténykedésnek is." Ezután tér rá arra, hogy a gazdasági világválság ugyan elmúlt, de az országban nagyon sok ember él nagyon nehéz szociális körülmények között. Konkrét példákat idéz Szeged városából, milyen pincelakásokban laknak emberek lehetetlen körülmények között. Ennek kapcsán fejti ki: "a karitatív tevékenység nagyon szükséges és a legteljesebb elismerés illeti meg azokat a férfiakat és hölgyeket, akik a nyomorúság enyhítésére az elképzelhető legtiszteltebb áldozatkészséggel rendelkezésre állanak, de a problémát karitatív tevékenységgel megoldani nem lehet." Hozzáteszi, hogy mindentíle ilyen segítség csak csepp a tengerben, de az állam aktív, törvényadta lehetőségekkel megszabott bekapcsolódását nem lehet elhagyni. Hangsúlyozza: "azon a bajon, amely a mai gazdasági válság révén olyan rettenetesen sújtja a szegény néprétegeket, valahogyan intézményesen kell segíteni." Rámutat arra is,

ismét a szegedi viszonyokra hivatkozva, hogy ő gyakran tárgyalt már Szeged város polgármesterével ilyen intézményes megoldásról, hasonlóképpen Budapesten is több tanácskozáson vett részt. De lényegesnek tartja, hogy itt, a parlament előtt is fölhívja erre a figyelmet és megismétli: "módot kell találni, hogy ne alamizsnából és ingyenlevesből, vagy egy darab szükségkenyérből, hanem intézményesen biztosítsunk lehetőséget az arra rászorulóknak, hogy kereshessenek annyit, amennyi a legszerényebb egzisztenciájuknak biztosítéka."²⁵

1935. május 1-jén Glattfelder ismét beszédet mondott a felsőházban. Ezúttal báró Wlassics Gyula elnök helyére a felsőházban gróf Széchenyi Bertalan került, mint felsőházi elnök. Glattfelder parlamenti társai nevében köszönti az új elnököt és egyúttal megragadja az alkalmat, hogy ismételten méltassa a korábbi elnök tisztes korából eredő nagy tapasztalatát, emberi tisztességét, amely a jelen és jövő generációk számára nagy és hasznos tanulsággal szolgál.²⁶

A következő felszólalása a csanádi püspöknek 1936. június 19-én hangzott el. Ez alkalommal a felsőház az oktatási helyzetről tárgyalt az 1936/37. évi költségvetés elfogadása kapcsán, ehhez szólt hozzá Glattfelder is. Áttekintette a magyar oktatási rendszert és leszögezi, hogy nem az egész oktatást megváltoztató új javaslatokra van szükség, hanem a már meglévő rendszer jó és alapos működtetésére, megfelelő pénzzel való ellátására. Majd sorra veszi az oktatási rendszer különböző egységeit, kezdve az óvodaüggyel, részletesen ismertette annak nevelési jelentőségét, majd rátér az elemi oktatásra. Oldalakat szentel a szakiskolai rendszernek, ezen belül a felsőipariskolák rendszerének, ahol a meghatározó fontosságú magyar szakemberréteget képezik. Ezek után jut el a hazai felsőoktatáshoz, a főiskolai és egyetemi intézményekhez. Megjegyzi, hogy ő, aki egész életében az ifjúsággal foglalkozott, örömmel állapítja meg, hogy egy-két negatív tapasztalattól eltekintve "ifjúságunknak igen tekintélyes hányada a szellemi képzés terén olyan ambíciót mutat és az egyetemek ezt az ambíciót olyan magas mértékben elégitik ki és szolgálják, hogy erről csak a legnagyobb elismeréssel lehet szólni." Hasonlóképpen méltatja, hogy az egyetemek immár nemcsak az ország fővárosában, hanem a különböző vidéki városokban is megfelelően terjesztik a magasszintű kultúrát. Egyetlenegy aggodalmas megjegyzést tesz, véleménye szerint ezekben az intézményekben túlságosan sok a szünet: "attól félek, hogy ebből a sokszünetű egyetemi gyakorlatból olyan ifjúság fog kikerülni, illetve olyan vezetőrétege a magyar nemzetnek, amely a túlzott kényelemhez, az élet könnyebben vevéséhez az ifjú években szokott hozzá".²⁷

1937. december 14-én szólal fel legközelebb Glattfelder Gyula. Ez alkalommal az országgyűlésben a felsőház szerepének, jogállásának és történelmi szerepének újrafogalmazását célzó törvény kapcsán kért szót. Elismerően beszélt a felsőház szerepéről és jelentőségéről. Történelmi távlatokból tekintve a magyar alkotmányos-

ság biztosítékának látja, és Eötvös Józsefet idézi, aki szerint "a felsőház feladata nem egyéb mint hogy a pillanat valódi és képzelt szükségeinek rohamában a történeti jogot képviselje", majd hozzáteszi: a felsőháznak nem egyéb a szerepe mint hogy "közvetítő legyen mintegy a múlt és a jelen között", amely idézetet szintén Eötvös Józseftől vett át. Határozottan elutasította a szélsőséges, kioktató nézeteket. Egyrészt visszautasította azokat a baloldali nézeteket, amelyek szerint a magyar törvényhozás Dózsa Györggyel kezdődne, akiről megjegyzi, hogy az ő elődjét, Csáky Miklós csanádi püspököt húzatta karóba. Megemlíti, ő úgy tanulta: a magyar történelem Pusztaszernél kezdődik, írott formájában pedig Szent István törvényeivel. Mert ha elfogadja azt a nézetet, amely az imént említett Dózsa Györggyel kezd a törvényhozást, akkor egészen szélsőséges esetek következhetnek be: "de még alig ocsúdok föl ebből az elgondolásból, ablakom alatt dühödt hangok hangzanak és öklöket rázva akarják velem megértetni, hogy a magyar történelem Hitlerrel kezdődik, és aki ezt nem hiszi, annak beverik az ablakát, vagy ha nagyobb kockázat nélkül történhetik, a fejét." Más alkalmakkor is Glattfelder mind a baloldali, mind a jobboldali (értsd bolsevista vagy fasiszta) nézeteket visszautasította és a magyar gondolkodástól idegennek nyilvánította.²⁸ Összegezve úgy véli, a felsőház a magyar parlamentarizmus számára egyfajta olyan társadalmi elitet tömörítő törvényhozó közösség, amely "az alkotmánynak nem veszedelme, hanem ereje és minden jogi koncepciójának az elit tulajdonképpen a legnagyobb támasztéka". Egyúttal visszautasítja a képviselőház részéről elhangzott azon vádakát, amelyek szerint a felsőház a szociális haladás kerékkötője lenne. Úgy véli, hogy erre a vádra reagálni is méltánytalan lenne.²⁹

1938. június 27-én szólal fel ismét Glattfelder. Ez az esztendő Magyarországon egyházi és világi körökben egyaránt Szent István halálának 900. évfordulója alkalmából rendezett ünnepek jegyében telt el. Nem véletlen tehát, ha a csanádi püspök ebben a felszólalásában Szent István király emlékének törvényben történő megörökítését javasolta. Ez a kérdés ismét³⁰ alkalmat adott számára a magyar történelemről és ennek kapcsán Szent István politikusi, államférfiúi, családfői jelentőségéről szólni és arról a példaképről, amelyet alakja az ország részére jelent. Úgy véli, Szent István a maga korában modern uralkodó volt, ugyanakkor ő az a hős és államférfi, akit 1938-ban a nehéz helyzetben lévő Magyarországon az emberek számára mint politikust és családapát példaképül kell és lehet állítani. Szent István emlékének méltó megörökítését biztosítaná, ha az I. világháború özvegyeinek, gyermekeiknek, illetve a háborúból rokkantan kikerülőknél családot segítő intézményt hoznának létre.³⁰

Külön figyelmet kell szentelni, bár jelen tanulmányban csak röviden említjük, Glattfeldernek az 1938-39-es években kifejtett parlamenti tevékenységére, amely a zsidó törvények elfogadása kapcsán nyilvánult meg. Glattfelder saját személyének

és egyházi méltóságának minden tekintélyét lathatva küzdött a zsidók képviselő-ért, az adott törvény el nem fogadásáért, illetve mikor látszott, hogy e téren kisebbségben marad, akkor különböző módosító, enyhítő és kiegészítő javaslatok megvalósításáért. E tevékenysége rendkívül széles körű politikai háttérmegbeszélésekben, nagyszabású publicisztikai tevékenységben és a Katolikus Püspöki Karon belül kiterjedt aktivitásban nyilvánult meg. Ennek rendkívül alapos és részletes bemutatását megtalálhatjuk Pál József kitűnő elemzésében, amelyre a tanulmány elején már utaltunk. Ezért itt csak annak megállapítására szorítkozunk, hogy idézzük 1939. április 18-án felszólalását. Glattfelder e beszédét saját társaihoz, illetve az igazságügyminiszterhez intézve arra mutatott rá, hogy az egész zsidó törvény elfogadtatása, annak kísérő körülményei, a felsőházat ért durva támadások a politikusok, a kormány és a képviselőház részéről véleménye szerint elfogadhatatlanok és méltatlanok a kialakult parlamenti tradíciókhoz, és szembenállnak az általa elképzelt felsőház gondolkodásmódjával és jogfelfogásával. Utalt arra, hogy a parlamenti bizottságban maximálisan küzdöttek a törvény elfogadása ellen. Végül a minden oldalról történő föllépés hatására egyeztek bele, hogy a törvény az adott módon és kiegészítésekkel elfogadásra kerüljön, de úgy érzi, hogy ezzel a parlamentarizmuson és a felsőház tekintélyén és méltóságán esett csorba. Ennek a törvénynek az elfogadása mindannyiuk számára szégyen és megalázó. Visszautasította azokat a politikai megfogalmazásokat, amelyek szerint a kikeresztelkedett zsidók nem tekinthetők kereszténynek, hanem ugyanolyan zsidónak, mint a többiek. Glattfelder szerint a kereszténység nem játék és ezt hívőnek és nem hívőnek egyaránt tudomásul kell venni, mert a kereszténység és a kereszt felvétele nem olyan "mint egy egyenruhába öltözés, mint egy cserkészruha felöltése, mint egy jelvény kitűzése, mint egy zászlóbontás." Glattfelder visszautasította az álszent érveket és leszögezi: "Ha nem is kívánunk érzelegni és rideg tárgyilagossággal szemléljük az eseményeket, előttünk ott vannak a családok ezrei, amelyek nyugtalanul reszketnek és aggódnak azért, hogy mi lesz velük és gyermekeikkel. Mi lelkipásztorok ezek közül sokról azt a meggyőződést szerezhettük, hogy tényleg egész meggyőződéssel beolvadtak a mi egyházunkba. Nekem nemcsak semmiféle atyámfia nem érdekelt ebben a dologban, de még csak olyan zsidó barátom sincs, akit hozzám tartozás révén mentesíteni akarnék, amint ezzel ellentétben az antiszemita majd mindegyikének van egy kivételt érdemlő zsidó barátja."³¹

Nyilvánvaló, hogy a későbbiek folyamán is a zsidókérdés, amely újra és újra különböző kiegészítések révén hangot kapott a magyar parlamentben, foglalkoztatta Glattfeldert és mind publicisztikai, mind papi tevékenysége folyamán nem szűnt meg saját nézeteit e téren hangoztatni. Saját személyi lehetőségei révén is számos zsidó családot a körülményekhez képest segített.

1942-től figyelhető meg egészségének lassú megromlása és ez parlamenti-közeleti tevékenységét megnehezítette. Utolsó felszólalása 1942. július 14-én hangzott el a parlamentben, az akkor tárgyalt zsidó kérdés kiegészítése kapcsán. Ismételten visszautasította a faji alapon történő politizálást és az emberek megkülönböztetését: "Nem fogadhatom el, hogy a fajvédelmi törvény alapján kategorizáltassék az, hogy ki lehet a honvédségnek és a levante-intézménynek tagja. Azért sem, mert ez ellenkezik azokkal a megállapodásokkal, amelyeket mi ezzel a kérdéssel kapcsolatban létesítettünk." Egyáltalán úgy vélte, hogy elég szomorú a magyar társadalomra nézve, hogy a zsidó kérdés centrális gondolattá vált és jószerivel ez alapján különböztetik meg a társadalom különböző rétegeit. Mivel látja, hogy különösebb eredményt e kérdésben nem tud elérni, a maga részéről ragaszkodik ahhoz, hogy az 1939. évi IV. t.c.-ben megfogalmazottak alapján képviselje a zsidókra vonatkozó rendelkezéseket és ezen ne lépjenek túl.³²

Glattfelder Gyula betegsége elhatalmasodása miatt egyre inkább visszaszorult a közélettől. 1943 már teljes egészében a betegség jegyében telt el. Többször került kórházba, szanatóriumba. Alapvető főpapi funkcióit sem tudta betölteni, ami annál is sajnálatosabb, hisz a kalocsai érsek halála után, 1942 végén őt nevezték ki kalocsai érsekké, ami a hazai tradíció szerint közvetlen lépést jelenthetett egy későbbi esztergomi érseki kinevezéshez. Azonban betegsége miatt már az érseki tisztelet sem foglalhatta el. 1943. augusztus 30-án hunyt el. Így a Felsőházi Napló tanúsága szerint újabb beszédét már nem idézhetjük. Az alább közölt emlékbeszéd az 1943. október 21-én tartott felsőházi ülésen hangzott el és ebben a felsőház elnöke immár néhai Glattfelder Gyula érsek-püspök érdemeit méltatta:

"Glattfelder Gyula m. kir. titkos tanácsos, érsek, csanádi megyéspüspököt augusztus 30-án szólította magához a Mindenható. Sokoldalú, rendkívüli tehetségét fényes eredményességgel szentelte a magyar katolicizmus erőinek megszervezésére és egybefogására. Meleg szeretettel vette gondjaiba a katolikus ifjúságot, amelynek erkölcsi nevelése biztosítására hatalmas intézményeket létesített. Kiválóan értékes munkássága elismeréseképp 1911-ben nevezte ki a pápa csanádi püspökké, amely méltóságában a magyar katolicizmus egyik elismert vezéréként minden jelentősebb katolikus megmozdulásban fáradhatatlan résztvett és fejedelmi bőkezűséggel sietett a nagy katolikus célok megvalósításának támogatására. Újabb püspöki székhelyét: Szegedet a magyar szellemi élet egyik metropolisává fejlesztette. Három évtizednél hosszabb püspöksége alatt gazdag alkotóereje a maradandó alkotások egész sorát hívta életre, egyházmegyéje fejlődését pedig nagymértékben elősegítette. Főrendiházi, majd felsőházi tagsága alatt a nemzet egyetemét érdeklő minden fontosabb kérdésben hallatta férfiasan komoly, nagyhatású szavát. A múlt év végén kalocsai érsekké neveztetvén ki, meggyengült egészsége miatt érseki méltóságáról lemondott s mint Csanád érsek-püspöke fejezte be nagyérdemű, áldásos földi életét."³³

Glattfelder Gyula halála nemcsak a parlament felsőházának, de az egész magyar közéletnek és még inkább a magyar katolikus egyháznak nagy vesztesége volt. Harcos egyénisége, elveiért való kiállása, a társadalmi problémák iránti fogékonysága meghatározó személyiségévé tette a két háború közti felsőházi politikai életnek. Az itt felvázoltak csak kis részét képezhetik sokoldalú egyéniségének és annak a szerteágazó politikai tevékenységnek, amelyet a 20. századi magyar történelem röviden áttekintett három és fél évtizede alatt végzett.

JEGYZETEK

1. Ezúton mondok köszönetet Pálmány Bélának, a Parlament Archívum igazgatójának és Horváth Lajosnak, az Archívum munkatársának, akik e kutatás során szíves segítségükkel jelen tanulmány elkészültét nagymértékben elősegítették.
2. Külön köszönöm Horváth Lajosnak e téren nyújtott szíves segítségét és felvilágosítását. A témára nézve ld. Horváth Lajos: Az "örökös bizottság". A főrendi ház szünetelésének korszaka 1918-1926. Levéltári Szemle, 1992. PR. 44-48.
3. A munka során kénytelenek voltunk igénybe venni a Magyar Életrajzi Lexikon (Budapest, 1981) adatait, a Keresztény Közéleti Almanach (Budapest, 1940) kötetének információit, továbbá a Révai Lexikon VIII., XX. és XXI. kötetében közölt adatokat, akárcsak a Magyar Országgyűlési Almanach 1927-1932. (Budapest, szerk.: Kun Andor, Lengyel László, Vidor Gyula), az Országgyűlési Almanach 1935-1940. (szerk.: Haeffler István, Budapest é.n.), illetve az Országgyűlési Almanach 1939-1944. (szerk.: Haeffler István, Budapest 1940.) kötetének idevonatkozó adatait.
4. Az Országgyűlés Főrendiházának jegyzőkönyvei, I. füzet, Budapest, 1911. 162-163. o.
5. Uo. 82. o.
6. Uo. 87-88. o.
7. Uo. 116-117. o.
8. Uo. 194-195. o.; 196-197. o.
9. Az Országgyűlés Főrendiházának jegyzőkönyvei 2. füzet. Budapest, 1913. 7; 9. o.
10. Uo. 133.; 135. o.
11. Uo. 452.; 454. o.
12. Vö. Horváth Lajos említett tanulmányával.
13. Ennek részleteire ld. A Magyar Katolikus Püspöki Tanácskozások története és jegyzőkönyve 1919-1944 között. I.-II. Közzéteszi: Beke Margit. München-Budapest, 1992. pp. 375-376. A témára ld. még Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1924-1944. Budapest, 1993.
14. A témára bővebben ld. Meszlényi Antal: A magyar hercegprímások arcképsorozata. Budapest, 1970. 392-393. o.; 405-407. o.
15. Később részletesen is kitérünk a következő tanulmányra: Pál József: Glattfelder Gyula és az 1938-39-es zsidó törvények. Szegedi Műhely, 1991. 1-4. 52-108. o.
16. Az 1927-32-es országgyűlés Felsőházi Napló I. Bp., 1927. 128-129. o.
17. Uo. 130-131. o.
18. Felsőházi Napló II. Budapest, 1928. 6-7. o.
19. Az 1931-36-os országgyűlés. Felsőházi Napló I. Budapest, 1932. 150. o.

20. A témára bővebben ld. Csongrád vármegye Budapest, 1938. szerk.: Csíkvári Antal. Ezen belül Szeged egyházi élete 45-56. o.; 91-97. o. stb., továbbá Kiss - Tonelli - Sz. Szigethy: Szeged. Szeged 1927. 230-231. o.; 253. o.
21. XI. Pius pápa Quadragesimo Anno című enciklikája.
22. Püspökkari jegyzőkönyvek I. 381. o.; 405-406. o. Továbbá ld. Gergely Jenő i.m. 85-86. o.
23. Uo. I. 380. o.; 386-387. o.; 408. o.; 410. o. stb.
24. 1931-36-os Országgyűlés Felsőházi Napló II. Budapest, 1935. 116-117. o.
25. Felsőházi Napló III. Budapest, 1935. 324, 329. o.
26. 1935-40. évi Országgyűlés Felsőházi Napló I. Budapest, 1936. 8-9. o.
27. Uo. 535. o., 539. o.
28. Erre nézve bővebben ld. Glattfelder Gyula: Szentek és hősök 1038-1938. Szeged, 1938. 90-91. o.
29. Az elhangzott beszéd az 1935-40. évi országgyűlés. Felsőházi Napló III. Budapest, 1938. 54-60. o.
30. Uo. 478. o., 480. o.
31. Az idézett részekre ld. az 1935-40. évi országgyűlés. Felsőházi Napló IV. Budapest, 1939. 204. o., 208. o.
32. Az 1939-44. évi országgyűlés. Felsőházi Napló III. Bp., 1943. 47. o.
33. Felsőházi Napló IV. 11. o.

THE ACTIVITIES OF BISHOP GYULA GLATTFELDER OF CSANÁD IN THE PARLIAMENT (1911-1943)

István Zombori

Gyula Glattfelder was the Bishop of the Csanád county diocese from 1911 through 1943. As a bishop, he was ex officio member of the House of the Main Order, and from 1927 a member of the newly established Upper House of Parliament.

In the public and political activities of Gyula Glattfelder social and cultural matters dominated. He moved in 1923 to Szeged from Temesvár, the previous capital of the diocese, by then attached to Rumania. He had a decisive role in rebuilding the scientific and cultural life of Szeged by the middle of the century. He had established a College of theology, had an Episcopal Palace built, took part in promoting the harmonious architectural development of downtown Szeged, assisted in many ways the consolidation of the Szeged University after its transfer to Szeged from its previous location. In the Upper House he was one of the major champions of promoting education and of granting state support for schools run by the churches. During 1938-39 he stood up for the representation of the Jews and in his parliamentary speeches objected to laws which discriminated the Jews.

A MAGYARORSZÁGI PROTESTÁNS TÁBORI LELKÉSZET (1835 - 1918)

Csohány János*

1. A PROTESTÁNS TÁBORI LELKÉSZET KEZDETEI 1848-IG

A császári királyi állandó hadseregben jól szervezett tábori lelkészet működött, protestáns azonban nem volt. I. Lipót király magyar ezredeinek protestáns katonái a kuruc- és felszabadító háborúk idején sem rendelkeztek hitükbeli tábori lelkészekkel. Kivételt a végvárok magyar őrségei képeztek. A bécsi békét becikkelyező 1608. évi törvény értelmében a magyarországi végvárok katonái szabadon gyakorolhatták hitüket és felekezetük szerinti várlelkészeket tarthattak. 1699-ben a magyarországi végvári rendszert az udvar felszámolta. 1701-ben pedig rendeleti úton szüntette meg a király a végvárok szabad protestáns vallásgyakorlatát.

1715-ben állandó hadseregről intézkedett az országgyűlés. Ezzel a banderiális hadszervezet megszűnt. A protestáns zászlósúrok bandériumaikban tarthattak volna protestáns tábori lelkészeket. A nemesi felkelés, az insurrectio intézménye fennmaradt, de fegyverbe szólításra ritkán került sor. Az insurgens sereget kiállító vármeigyék 1791-től alkalmazhattak protestáns tábori lelkészt, 1797-ben erre már sor is került. Azért 1791-től volt ilyen joguk, mert akkor adta vissza országgyűlési törvény a magyarországi protestánsoknak régi vallásszabadságukat. 1793-ban a magyarországi reformátusok és evangélikusok sérelmezték, hogy katonai szolgálatot teljesítő tagjaikat katolikus istentiszteletekre kényszerítik és saját katonai lelkigondozásban nem részesülhetnek. Ettől kezdve többször kérték a magyar protestáns tábori lelkészet megszervezését. Az 1830-as évek elején erőteljesebben léptek fel ezek az egyházak katonai lelkigondozásuk intézményesítése érdekében. Ugyanakkor ezek az egyházak megjelentek a területükön lévő katonai alakulatoknál és civil lelkészeiknek gyakorlatává lett az, hogy nagyobb ünnepeken istentiszteleteket tartsanak, úrvacsorát osszanak az egyházukhoz tartozó katonáknak. Beteg, fogoly katonák lelkigondozására is bőségesebb alkalmuk nyílt, de temetési szolgálatra is gyakrabban vették

---

* Dr. Csohány János, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára (Debrecen)

igénybe őket. Később a hadsereg időnként még fizetett is a protestáns civil lelkészeknek a katonák között végzett szolgálataikért.

Az 1834-es esztendő hozott fordulatot a császári királyi hadsereg magyar toborzású ezredeinek protestáns katonai lelkigondozása kérdésében. A hadvezetőség javaslatára az uralkodó ebben az évben engedélyezte, hogy az itáliai és dalmáciai állomáshelyeken szolgálatot teljesítő magyar protestáns katonák lelkigondozására két protestáns tábori lelkészt alkalmazzon a hadsereg. Az itáliai szabadság-eszméktől kívánta ez az intézkedés megővni az ott szolgálatot teljesítő magyar katonákat.

Különböző nehézségek akadályozták a két állás betöltését. A pápai kúriától is hozzájárulásra volt szükség. Nehezen lehetett lelkészt kapni erre a bizonytalan és nem is túlságosan jól fizetett állásra. Végül két frissen végzett fiatalember nyerte el azt, kiket köteleztek, hogy kifogástalan német és olasz nyelvtudással álljanak szolgálathoz. A nyelvtanulásra 6 hónapot kaptak. Végül 1835-ben foglalhatta el Milánóban állomáshelyét Harsányi Sámuel református és Boukva Lajos evangélikus tábori lelkész.

E tábori lelkészek katonailag a lombard-velencei királyság főhadparancsnoksága alá tartoztak, egyházilag pedig a cs. kir. seregek apostoli püspöki helynöke, tehát a római katolikus tábori lelkészlet vezetője alá. Rangjuk kapitány, ruházatuk a katolikus tábori lelkészekével megegyező volt, tehát reverendát hordtak. *Nőszüléseiket* ismételt kérésük ellenére sem engedték, sőt azzal fenyegették meg őket, hogy nőszülésük esetén minden végkielégítés és nyugdíj nélkül elbocsátják őket a hadseregtől.

Meghatározott rend szerint keresték fel együtt a számukra kijelölt garnizonokat és végeztek azokban egyszerre felekezetük szerint istentiszteleti, úrvacsorai szolgálatokat, temetési szertartásokat. A lelkigondozott katonák létszámáról nincs pontos adat. Harsányi közli hét lombardiai város garnizonjában a magyar református katonái létszámát egy bizonyos időponthól, ami akkor 2.968 főre rúgott. Magyarul, németül és olaszul végzett szertartásaikon nem csupán a cs. kir. hadsereg magas rangú tisztjei, hanem átutazó német hercegek, köztük a későbbi III. Frigyes német császár, valamint olasz előkelőségek is részt vettek. A magyar történelem egy később emlékezetessé vált szereplője, Haynau is rendszeres résztvevője volt a Harsányi Sámuel által tartott istentiszteleteknek, úrvacsoraoasztásoknak, mivel maga is református vallású volt. Haynau Bécsben a református civil egyházközösségnek is szorgalmasan templomba járó, úrvacsorázó tagja volt, amikor ott élt.¹ A két lelkész megbecsült tagja volt a milánói társasági életnek, az olaszok is kedvelték őket.

Boukva Lajos 1843-ban kilépett a tábori lelkészethől. Helyét dr. Taubner Károly kapta meg, aki 1848-ban és az után is szolgálathoz maradt. 1848-ban Harsányi Sámuel fegyelmi úton bocsátották el a hadsereg kötelékéből. Az volt a

vád ellene, hogy olasz barátai kérésére olaszra fordította a pesti forradalmi kiáltványt. Helyére református lelkészt nem alkalmaztak. Dr. Taubner látta el a református magyar katonák lelkigondozását. Harsányi hazatért és a szabadságharcot honvéd tábori lelkészként küzdötte végig. Emlékiratait fia 1926-ban adta ki.²

2. MAGYAR PROTESTÁNS TÁBORI LELKÉSZET 1848 ÉS 1914 KÖZÖTT

1848 tavaszán kezdetét vette Magyarország önvédelmi harca. A cs. kir. katonaság Magyarországon állomásozó alakulatai a szerb felkelők ellen a magyar hatóságok, majd a király által kinevezett kormány oldalán harcoltak. Mellettük frissen szervezett nemzetőr egységek, majd nyártól honvéd zászlóaljak is táborba szálltak. A protestáns lelkészek egészen sajátosan vetették fel a haza védelmében való részvételük lehetőségét. 1848 júliusának közepén a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban egy cikkíró arról számolt be, hogy a Munkások Újságjában egy Cserky nevű pap - szívesen használták a protestáns lelkészek önmagukra a pap elnevezést ekkortájt - arról írt, hogy a papok harcoltak régen is, azok is honpolgárok, tehát lépjenek be a nemzetőrségbe fegyveres szolgálatba, ő már nemzetőr kapitány. Sokan követték Cserky példáját. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap D jelű cikkírója azonban helyteleníti ezt az eljárást. Székács József pesti evangélikus lelkésszel ért egyet, aki azt vallja, hogy *nyájhoz pásztor!* Nem hagyhatja ott a pásztor tartósan gyülekezetét. Másik érve a lelkészek fegyveres szolgálata ellen az, hogy a Biblia nem fegyveres harcra képesíti a lelkészeket, hanem tábori papságra.³

A lelkészek fegyveres szolgálatának problematikájára még 1848 szeptemberében is visszatért a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap egyik cikkírója. Egyértelműen elutasította azt, mint ami a lelkészek hivatásával összeegyeztethetetlen.⁴

A lelkészek fegyveres katonai szolgálata vissza-visszatérő kérdés volt a magyar történelemben. 1279-ben a budai zsinaton döntöttek úgy, hogy a papok nem viselhetnek kardot. Az 1623. évi komjáti zsinaton a samarjai református egyházkerület tiltotta meg prédikátorainak a fegyverviselést. Ezek a tilalmak a későbbi időkben azonban nem mindig érvényesültek. A XVII. század 70-es éveiben, a kuruc mozgalmak korában hírhedté vált egy bizonyos Hirkó vagy Herkó páter, aki fegyveres csapatot vezetve, fegyvert használva foglalta el a protestáns templomokat. II. Rákóczi Ferenc zászlaja alatt valóban vitézkedett a "dervis generális", az Andrássy-család egyik szerzetes tagja. Az 1848-as év végén Hurbán József Miloszláv és Hodzsa Mihály Miloszláv szlovák evangélikus lelkészek szabadcsapatot szerveztek és vezettek a császári királyi sereg oldalán. A román papok is jelentős szerepet vállaltak az erdélyi románok fegyveres fellépésében.

A Közlöny 1848. évi 101. számában a táborba indulók tábori lelkészeket kértek. Erre hivatkozva Szoboszlai Pap István tiszántúli református püspök az egyöntetű eljárás érdekében átirta a testvéri egyházkerületekhez és közölte, hogy a tiszántúli egyházkerületben már jelentkezett 20 lelkész tábori lelkésznek. Az al-dunai sereghez Könyves Tóth Mihály debreceni lelképásztort rendelte az egyházkerület. Az odavonuló nemzetőrökkel ment Könyves Tóth a táborba. Megérkezéséig a nagybecskereki református lelkész látta el a táborban a reformátusok lelkigondozását.⁵

Az 1848. évi XX. törvénycikk 5. §-a kimondta, hogy "a ministerium rendelkezni fog, hogy a bevett vallásokat követő katonák saját vallású tábori lelkészekkel látassanak el." E törvényt április elején szentesítette a király. Intézményes végrehajtására azonban nem került sor. A protestáns tábori lelkészet vezető szerve, átfogó szervezete nem alakult meg, de egyházi kezdeményezésre kaptak protestáns tábori lelkészeket a katonák. 1848 nyarának végén már protestáns tábori prédikációkat és imákat tartalmazó könyv jelent meg.⁶ Egyszersmint fokozottan igénybe vette a honvédség a civil lelkészek alkalmankénti lelkészi szolgálatát. Ennek akkorra már megerősödött a gyakorlata, hiszen különösen 1842-től gyakran élt e lehetőséggel a cs. kir. katonaság is. Szükség volt mind a civil, mind a katonai lelkészek szolgálatára a honvéd seregben, mert a rendkívüli körülmények között teljesen felborult az erkölcsi élet és az a honvédsereg harcértékét több okból csökkentette. Lazult a fegyelem, másfelől iszonyatos méreteket öltött a nemibetegségek terjedése és a hősök képtelenné váltak, legalábbis egy időre, a fegyverforgatásra.⁷

Az egyházak és a tábori, valamint a civil lelkészek szabadságharcos tevékenysége sajátos "értékelés"-t kapott Haynau részéről. Hajtóvadászatot indított a lelkészek ellen. Már dunántúli előnyomulása során számos lelkészt kivégeztetett felekezeti hovatartozástól függetlenül. Az ellenállás leverése után pedig a terror teljes súlyát érezte ugyancsak felekezeti hovatartozástól függetlenül az egyházi vezetés- és a falusi lelkészek, segédlelkészek ellen egyaránt. Számos ilyet bebörtönöztetett, állásából elmozdított, álláscsereére kényszerített. A protestáns egyházak egész egyházalkotmányának átalakítását jelentette be.⁸

Ilyen körülmények között érthető, hogy az abszolutizmus időszakában Haynau visszahívása után sem volt lehetősége a magyarországi református és evangélikus egyháznak a katonai lelkigondozás megszervezésének követelésére. Nem voltak abban a helyzetben, hogy a magyarországi illetőségű protestáns katonák lelkigondozásának intézményesítését szorgalmazzák, mert az abszolutizmus megítélése szerint a forradalomért sok részben a protestánsok voltak felelősek.

A bécsi cs. kir. evangélikus főkonzisztórium többször sürgette a protestáns katonai lelkigondozás megoldását. 1860-ban az uralkodó elrendelte, hogy 12 lelkészt - hat reformátust, hat evangélikust - alkalmazzanak a hadseregben. Lehet,

hogy nem volt elég jelentkező, de tény, hogy mindössze 7 protestáns tábori lelkészt, két reformátust és öt evangélikust állítottak szolgálathoz Velence, Bécs, Prága, Verona, Nagyszeben, Buda és Lemberg állomáshelyeken. Ezek a tábori lelkészek római katolikus tábori lelkészi előjárók alárendeltségébe kerültek, anyakönyvet nem vezethettek, paróchusi jogokat nem gyakorolhattak. Ez így is jelentős eredmény volt a magyarországi sorozású protestáns katonák lelkigondozása terén. A magyar hazában állomásozó magyarországi protestáns katonák lelkigondozására igénybe vette a hadvezetőség a felekezetük és anyanyelvük szerinti civil lelkészek szolgálatát.

A kiegyezés után az 1868. évi LIII. tc. 21. §-a előírta, hogy a hadseregben és az állami közintézetekben polgári, valamint katonai kórházakban, minden vallásfelekezet tagjai saját egyházuk lelkészei által részesítendőek vallásos tanításban és mindenféle lelkészi szolgálathoz. Ennek következtében 1869-ben a hadügyminisztérium protestáns katonai egyházi szervezetet hozott létre. A lelkészek számát nyolcra emelte a hadügyminisztérium, így négy református és négy evangélikus tábori lelkész élére nevezte ki Szeberényi János Mihály bécsi evangélikus teológiai tanárt tábori püspökké (szuperintendenssé). Végre a magyarországi protestáns katonák saját tábori lelkészettel rendelkeztek.

Korántsem látta azonban az akkori magyarországi két protestáns egyház ilyen lelkesítőnek a helyzetet. A hadügyminisztérium felajánlotta előzetesen a református egyháznak, hogy magasabb lélekszámára tekintettel református tábori püspököt nevez ki, de elutasításra talált. Maguk az evangélikusok is elutasították a kinevezett Szeberényi püspöki tisztének megerősítését. Az volt a magyarázata ennek az indokolatlanul intranzigens magatartásnak, hogy a király megengedhetetlen beavatkozását látták egyházi autonómiájukba. 1859-ben az uralkodó pátenst, nyílt parancs formájában adott új egyházalkotmányt a két magyarországi protestáns egyháznak. Ezt azért utasították el több hónapos küzdelem keretében, mert a történelem során mindig maguk hozták törvényeiket és gondoskodtak egyházi szervezetükről, igazgatásukról. Magyar- és Erdélyország politikai szabadságának elvesztésével akkor úgy látták, hogy már a magyarországi protestáns egyházak is az abszolutista idegen kormányzat közvetlen irányítása alá kerül. Ez akkor valóban így volt, de szerintem indokolatlan volt a félelem a kiegyezés után, aminek szellemében a hadsereg területén felállított protestáns tábori lelkészi szervezetet bojkottálták. Hangsúlyozom, hogy a hadsereg területén hozott intézkedésről volt szó, amely terület az uralkodó különleges felhatalmazású hatáskörében maradt a kiegyezési törvények értelmében is. Abszurd elképzelés volt, hogy a hadsereg kötelékében civil egyházi szervezetet hozhat létre saját hatáskörében a két magyarországi protestáns egyház. Minden bizonnyal meg lehetett volna egyezni a hadügyminisztériummal, hogy az uralkodó akár külön-külön református és evangélikus tábori

püspököt is kinevezzen, de a kinevezés akkor is az uralkodó joga kellett, hogy maradjon. Ezt biztosította számára a kiegyezés. Az Osztrák-Magyar Monarchia egész fennállásának ideje kevés volt ahhoz, hogy a magyarországi protestáns egyházak katonai tagjai számára önálló tábori lelkészi szervezet jöjjön létre. Ebben a fő felelősség e két egyházat terheli, mivel 1869-ben helytelen magatartást tanúsítottak. 1871-ben meg is szűnt a magyarországi protestáns tábori lelkészi szervezet, Szeberényi is kénytelen volt megválni tábori püspökségétől, mert egyháza nem egyezett bele kinevezésébe. Így az első magyarországi protestáns tábori lelkészi szervezet két évig állt fenn.

Az 1869-es esztendő korszakváltást hozott a katolikus tábori egyházszervezetben is. Megszűnt az ezredlelkészség és helyette hadtestlelkészséget alakítottak ki. E takarékosági intézkedés eredményeként 51 lelkész feleslegessé vált béke idején a hadseregben. Háború idejére pedig tartalékos tábori lelkészek behívását vették tevőbe, ami az I. világháború kitörésekor meg is történt. A tartalékos tábori lelkészek intézménye volt az 1869. évi reform másik új és modern eleme.

1869 után a protestáns tartalékos tábori lelkészi rendszer Magyarországon is kiépült. A civil protestáns lelkészek szolgálatát a hadsereg rendszeresen igénybe vette, számukra a katonai személyek és családtagjaik anyakönyvezését is elrendelte.

1897-ben a református egyetemes konvent felirathatban kérte, hogy szervezzék meg az evangélikusoktól különválasztott református katonai egyházi szervezetet. A kérés nem teljesült, de 1898-ban megjelent az új katonai egyházi szabályzat. A protestáns lelkészeket ez is alárendeltségbe helyezte, számukat nem érintette. Háború esetére protestáns tartalékos tábori lelkészeket tartott készenlétben. A honvédségben még a közös hadseregnél is siralmasabb volt e téren a helyzet. Az ugyanakkori Szervezeti Határozvány két részre osztotta a tábori lelkészek állomány-csoportját. A protestánsok a másodikba kerültek. Reformátusok, evangélikusok, unitáriusok és zsidók voltak a második csoportba beosztva. Tényleges protestáns tábori lelkészi állást azonban nem rendszeresítettek a honvédségnél és mindössze a tartalékban volt néhány protestáns lelkész. A polgári lelkészek szolgálatát a honvédség is igénybe vette.

1902-ben a református egyetemes konvent az 1848. évi XX. tc. 5. §-ában biztosított jogra hivatkozva előterjesztette a hadügyminisztériumban a protestáns katonák vallási sérelmeit, és a protestáns tábori lelkészetre vonatkozó kívánalmait. 1904-ben a hadügyminisztérium újjászervezte a katonai egyházi szervezetet. A magyarországi protestánsok közül a reformátusok és az evangélikusok kaptak 6-6 tényleges tábori lelkészi helyet. Ez volt érvényben az első világháború kitörésekor is.⁹

3. A MAGYAR PROTESTÁNS TÁBORI LELKÉSZET AZ I. VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

Az I. világháború kitörésekor 6 magyar református és 6 evangélikus tényleges tábori lelkész szolgált a cs. és kir. közös hadseregben. A honvédségben csupán intézeti lelkész volt. A 12 magyar protestáns tábori lelkész nem alkotott magyar protestáns tábori lelkészi szervezetet. Az egyes magyar protestáns tábori lelkészek egymással nem voltak szolgálati kapcsolatban. A magyar református és evangélikus egyházhoz sem kapcsolódtak alkalmazásuknál fogva, csupán lelkészi jellegük révén. A hadvezetés civil intézménynek tekintette az egyházakat és nem vonta be azokat magyar protestáns katonai lelkészei, és egyáltalán a tábori lelkészet ügyének intézésébe. A háború kitörése után fokozatosan bővült a magyar protestáns tábori lelkészi kar létszáma. A hadsereg egyszerűen behívott civil lelkészeket tartalékos tábori lelkészi szolgálatra. A behívottak személyéről, számáról, de magáról a behívásról sem értesítette a két magyarországi protestáns egyházat. A háború végéig sem született meg a magyar protestáns tábori lelkészet szervezete.

A református egyetemes konvent 1914. november 23-án megbízta Sebestyén Jenő pesti teológiai tanárt, hogy látogassa meg az Ausztriában kórházban ápolott magyar protestáns katonákat, s derítse ki helyzetüket. Sebestyén Jenő lelkiismeretesen elvégezte feladatát. Jelentésében siralmas helyzetet tárt a konvent elé. Magyar protestáns tábori lelkészt sehol sem talált. Osztrák és cseh protestáns tábori-, de főleg civil lelkészek végeztek némi szolgálatot a magyar sebesültek körében. Szinte leküzdhetetlen akadályt jelentett azonban számukra a magyar nyelv tudásának hiánya, másfelől az, hogy a magyar sebesültek általában nem tudtak idegen nyelven.

Megható volt dr. Ferdinand Schermer brüni evangélikus esperes buzgalma, aki a magyar sebesültek lelkigondozása érdekében magyarul kezdett tanulni. Sebestyén Jenő gyűjtötte az adatokat azokról a katonai kórházakról, amelyekben magyar protestáns sebesülteket ápoltak. Ezeknek a kórházaknak a lelkészeivel, orvosaival vagy a város protestáns lelkészeivel létesített kapcsolatot. Ezt akkor tette, ha azok vállalták, hogy a címükre küldött magyar nyelvű traktátusokat szétosztják a magyar protestáns katonák között. Sebestyén professzor a látogatás ideje alatt maga is fáradhatatlanul végezte a lelkészi szolgálatot. Lelkigondozó beszélgetéseket folytatott, istentiszteleteket tartott, úrvacsorát osztott, tolmácsolt, ügyes-bajos dolgokat intézett, levelet írt a sebesültek hozzátartozóihoz, ha a sebesültek kérték.¹⁰

Az egyetemes konvent Sebestyén professzor jelentésének birtokában és egyéb információkkal ellátva, mind a közös hadügyminisztériumot, ill. a cs. és kir. hadvezetőséget, mind a honvédelmi minisztériumot megkereste. Konkrét javaslatokat tett és szorgalmazta a magyar protestáns tábori lelkészek számának szaporí-

tását, szervezetének kiépítését. Az eredmény mindössze annyi volt, hogy újabb lelkészeket hívtak be tábori lelkészi szolgálatra, de alkalmazásuk területére és szervezetük kiépítésére akkor még nem fogadtak el tanácsot a katonai szervek, sőt a behívott lelkészek adatairól sem tájékoztatták a két magyar protestáns egyházat.

1915 májusában az egyetemes konvent nem várva a katonai hatóságok beleegyezésére, megbízta a református tábori lelkészek felügyeletével Baltazár Dezső püspököt. Akkor a konvent 40 közös hadseregbeli és 17 honvéd tábori lelkészről tudott. Ez egyoldalú lépés volt a református egyház részéről. A katonai hatóság tudomásul vette ezt és nem akadályozta, inkább segítette Baltazár Dezső ilyen irányú működését. Az evangélikus egyház 1918-ban bízott meg hasonló felügyelő püspököt Kapi Béla személyében.

Baltazár Dezső háromszor járta végig a harctereket és a Magyarországon kívüli kórházak egy részét. A tábori lelkészek vizitálása mellett tábori istentiszteleteket, úrvacsoraosztásokat tartott, sebesülteket látogatott, lelkigondozói beszélgetéseket folytatott, traktátusokat osztott. Első harctéri látogatására Barabás Samu kolozsvári esperes társaságában indult 1915 tavaszán. Ez az út nyár elejéig tartott. Második útja 1917-ben volt. A harmadik vizitációra 1918-ban, Csikesz Sándor tartalékos tábori lelkész kíséretében került sor. A püspök tapasztalta a tábori lelkészet nehézségeit. Ez nem csupán a testi fáradtságot jelentette, hanem az egészséget, sok esetben az élet veszélyeztetését is, hiszen fertőző betegségek, ellenséges tüzéségi tűz, gáztámadás veszélyével szembe nézni nem volt gyerekjáték. Baltazár püspök számos olyan magyar katonával találkozott, aki addig még nem látott a harctéren felekezetéhez tartozó magyar lelkészt.¹¹

A katolikus tábori lelkészet jól működő szervezete, az apácák önfeláldozó harctéri, hadikórházi munkálkodása számos református katonát arra bírta, hogy felgyógyulása után katolikus hitre térjen. Indokuk az volt, hogy az ő egyházuk nem volt mellettük, amikor lelki vigaszra, ápolásra és más segítségnyújtásra volt szükségük, a katolikus lelkészek, apácák viszont melléjük álltak. Lélekhalászatot vetnek a kortárs református sajtócikkek a katolikusok szemére.¹² A hadvezetőséget kárhoztatja a református sajtó ezekért a jelenségekért, mert az nem hajlandó tető alá hozni a protestáns tábori lelkészet szervezetét. Kevés a protestáns tábori lelkész és elosztásuk is lehetne jobb. A hadseregben megtalálható a magyar protestáns lelkészekkel szembeni bizalmatlanság is. Olykor a magyar katonák lázításától félve tartották távol egyes katonai vezetők a magyar protestáns tábori lelkészeket a parancsnokságuk alatt álló objektumoktól. Baltazár Dezsővel és Barabás Samuval is megesett 1915-ben, hogy alig akarta a várparancsnok Kufstein-be engedni őket, mert a magyar katonák fellázításától félt.¹³

A magyar protestáns tábori lelkészet semmibevételét mutatja, hogy 1916-ban a hadvezetőség arról intézkedett, miszerint a tábori anyakönyveket csak katolikus

tábori lelkészek vezethetik.¹⁴ A protestáns lelkészet kiépítését indokolta a kis protestáns felekezetek és a szekták terjedése. Minden egyes ilyen hívő tábori misszionáriusként viselkedett. Ezek az emberek pedig egyszerű katonaként mindehütt ott voltak. Ha lenne a magyar református és evangélikus egyháznak diakónusi intézménye, akkor kellő számú diakónus harctéri betegápolási és lelkigondozási szolgálata ellensúlyozná a lélekhalászatot - olvassuk számos korabeli újságcikkben.

Az egyetemes konvent megbízásából a református tábori lelkészet ügyét 1917 őszétől 1918 májusáig Csikesz Sándor bécsi tartalékos tábori lelkész intézte. Baltazár Dezső felügyelői meghatalmazását Csikesz Sándor működése nem érintette. A tábori lelkészek szolgálatának összehangolása céljából a világháború alatt háromszor tartottak tábori lelkészi konferenciát Baltazár püspök vezetésével. Az 1917. november 2-án tartott magyar református tábori lelkészi konferencián az akkor szolgálatban volt 123 magyar református tábori lelkészből 59 vett részt. E konferencia meghallgatta és elfogadta a tábori lelkészet szervezetéről készült tervezetet. Csikesz Sándor munkája volt a tervezet. Vagy a tanácsköztársaság, vagy Budapest román megszállása idején a tervezet elveszett, de a tábori lelkészet törvényi rendezését előkészítő zsinati bizottság valószínűleg használta elkallódása előtt.

A Református Egyetemes Konvent és a zsinat tisztes erőfeszítéseket tett a tábori lelkészet rendezése érdekében. 1916-ban több mint 200 alkalommal tárgyalt és intézkedett az egyetemes konvent a tábori lelkészet ügyében. Ezt tette az evangélikus egyház is. Arra törekedett mindkét egyház, hogy a hadseregben létesülhessék külön magyar protestáns tábori lelkészi szervezet és a magyar protestáns katonák számarányának megfelelő számú tábori lelkész álljon szolgálatba. A protestáns tábori lelkészek jogállása legyen a katolikusokéval azonos. Az 1917. évi zsinat tábori lelkészetügyi bizottságot működtetett. A bizottság törvénytervezetét a zsinat az egyházalkotmányi bizottsághoz tett és az 1918. október 1-i szöveget a zsinat 9. számú irataként kívánta az összeülő zsinat elé terjeszteni. Törvénytervezete tehát volt 1918 októberében a református zsinatnak anélkül, hogy törvényerőre emelte volna. A háborús összeomlás és az őszirózsás forradalom azonban elsodorta ezt a fáradozást.

A tervezet a tábori püspököt katonai jelleg nélkül szándékozott szolgálathoz állítani és a rangban alatta álló katonai felügyelő lelkész lett volna katonai jellegű személy. A katonai felügyelő lelkész a tábori püspök és a tábori lelkészek, másfelől a tábori püspök és a katonai hatóságok között működött volna közvetítő jelleggel. Azonban aligha fogadták volna el a katonai hatóságok ezt a tábori lelkészi szervezetet. Egy non combatans tábori püspök elképzelhetetlen volt akkor. Az 1869-es álláspontja viszont nem változott a református egyháznak, hiszen a zsinati törvény-

tervezet is autonóm, teljesen egyházi és nem katonai tábori püspököt akart, akit az egyház maga választ a katonaságtól függetlenül.

Az első világháború idején annyi történt, hogy a hadvezetőség kinevezett két protestáns tényleges tábori lelkészt esperessé, a református Karátsony Ferencet és az evangélikus Droppa Vilmost. Feladatukká a hátszágban működő magyar protestáns tábori lelkészek felügyeletét tette. A világháború idején összesen 174 református lelkész nevét találta meg Dezső László tábori esperes, alezredes, a kérdéskör máig legkiválóbb monográfiájának szerzője. E névsorhoz az evangélikus lelkészek adatai nem állván rendelkezésére, azokat nem tudta csatolni. Feltételezi viszont, hogy a két magyarországi evangéliumi egyháznak összesen mintegy 200 tábori lelkésze volt az I. világháború idején. E lelkészek nem egy időben teljesítettek szolgálatot. A behívás szakaszosan történt. Voltak leszerelések és halálesetek is a tábori lelkészi karban. Sziszifuszi és önfeláldozó szolgálatot végeztek e lelkészek.

Itt csupán jelezni tudok egy kutatási és feldolgozási feladatot e témakörből. Részletesen meg kell ismernünk majd, hogyan látták el a református katonákat traktátusokkal, azaz hitépítő olvasmányokkal, melyek imákat, tanításokat tartalmaztak. A traktátusok egy része az evangélikusokkal közös használatra készült. A közös hadseregben működött bécsi tábori Evangélikischer Oberkirchenrat két négy nyelvű kiadványt bocsátott útjára 1915 tavaszán a katonák lelkigondozására. Egyik nyelv ezekben a magyar volt és Csikesz Sándorral íratta meg a magyar református részeket az Oberkirchenrat. Kovács J. István budapesti ref. teol. tanár Református Katonák Lapja címen periodikát jelentetett meg eleinte rendszertelenül, később havonta. Igen népszerű volt. Katonáknak alkalmas imakönyvecskéket, elmélkedéseket, bibliai részeket, Újszövetséget bőségesen bocsátottak a hadbavonultak rendelkezésére. A háború kitörése váratlanul érte a protestáns egyházakat. Az első hetekben spontán létrejött egy katonáknak is használható, ill. kifejezetten katonai traktátusirodalom. Az első kábulatból magukhoz térve már meglévő, tehát nem kifejezetten katonáknak szóló traktátusokat osztogattak. A katonáknak alkalmasnak tartottakat egy-egy egyházkerület, egyházközség, egyházi egyesület, lelkes adakozó személy költségén 30 ezres, vagy ehhez hasonló mennyiségben újranyomták. Igen hamar megszülettek a katonáknak készített építő iratok is. Későbbi tapasztalatok írták Csikesz Sándor: Hadikórházban című traktátusát, mely a hadikórházi hasznos tudnivalókat is tartalmazta és német-magyar szótárt, sőt a legfontosabb közlendők, kérdések németül, még fonetikusán is benne voltak. Csikesz Sándor nagy gyűjteményt hagyott hátra e traktátus irodalomból, állítólag a teljes anyagot.¹⁵

JEGYZETEK

1. Dezső László: Bevezetés a katonai lelkigondozásba. I. könyv. Pápa, 1941. (A Pápai Református Teológiai Akadémia Kiadványai 39.) 53. o. Továbbiakban: Dezső László I. könyv. Ez a könyv a téma legalaposabb feldolgozása protestáns részről. Természetesen gondosan tárgyalja a római katolikus katonai lelkigondozást is. Sajnálatos, hogy a benne jelzett II. könyv nem jelent meg. Elkészült viszont 1948-ban az I. könyv II. kötete, ami a protestáns tábori lelkészet történetét tartalmazza 1940-től 1948-ig. A mű autográf kézírata a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára állományában van Debrecenben R 3037/1 jelzeten. Dezső László (1904-1983) teológiát és bölcsészkart végzett, mindkét tárgyból doktori címet szerzett, teol. magántanár volt és tábori esperesi, alezredei rangban került nyugdíjba a tábori lelkészet felszámolásakor. Idézett könyvét 1940-ben tábori főlelkészként, századosként írta. Életrajza olvasható Várady József: Tiszántúli református templomok. Debrecen, 1991. 125. o. Nekem, Csohány Jánosnak principálisom volt Dezső László debreceni nagytemplomi (civil) lelkipásztor korában 1961-62-ben, amikor ott segédlelkész voltam. Atyai barátságát haláláig megtarthattam. Ösztönzött és segített a tábori lelkészet témával foglalkozásban; Harsányi Gusztáv: Töredékek egy magyar református lelkész hányatott életéből. Debrecen, 1926.; Karner, Peter (Hg.): Die evangelische Gemeinde H.B. in Wien. Wien, 1986. 104. lapján olvasható Haynau bécsi református egyháztagságáról. Érdekes, hogy Haynau református voltát ifj. Révész Imre (1889-1967) sem tudhatta, mert protestánsnak említi csupán, pedig Harsányi 1926-ban, Dezső László 1941-ben publikálta.
2. Dezső László I. könyv, 45-54.o.; Harsányi i. m.
3. D-t: Pap nemzetőr. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (továbbiakban PEIL.) 1848. július 9. 889-893. o.
4. Ifj. Sztéhló János: Tegyen-e a pap fegyverszolgálatot? - PEIL, 1848. szeptember 17. 1220-1221. o.
5. Dezső László I. könyv, 15. kk. 54. o.
6. Pap István: Egyházi beszédek és imádságok. 2. rész. Úgy hirdetik, mint magyar nyelven egyetlen tábori prédikációkat és imádságokat tartalmazó segédkönyvet. - PEIL, 1848. szeptember 3. 1174. o.
7. Dezső László I. könyv 53-54. o.; Szeremlei Sámuel: Vallás-erkölcsi és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon. Pest, 1874. 5. o.; Csohány János: Magyar protestáns egyháztörténet 1711-1849. 2. kiad. Debrecen, 1979. (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetei 5.) 62-67.o.
8. Ifj. Révész Imre: Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából. Budapest, 1957. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat. 2-3.) 58. o.: Csohány János: A magyarországi protestánsok abszolutizmus kori bécsi kormányzatok tükrében. Budapest, 1979. 42-43. o.; Csohány János: A Habsburg-önkényuralom változásai. - Confessio, 1979. 3.sz. 65-77. o.
9. Dezső László I. könyv 55-70. o.
10. Sebestyén Jenő küldetéséről a PEIL 1915. évi I. negyedévének lapszámaiban folyamatos beszámoló olvasható. Sebestyén az útvjáról tartott előadásait szintén közölte a PEIL.; Dezső László I. könyv, 72. o.; Csohány János: Magyar protestáns egyháztörténet 1849-1918. Debrecen, 1973. (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetei 6.) 128. o. (Továbbiakban Csohány: 1973.).
11. Dezső László I. könyv 75-76. o., 80-81. o.; Csohány: 1973. 128-129. o.; Barabás Samu: Harctéri útunk. Kolozsvár, 1915. (Egyházi Újság Könyvtára 5.); A PEIL

és más református egyházi lapok rendszeresen és részletesen tudósítottak Baltazár és Barabás, majd Baltazárnak Csikesszel és nélküle tett harctéri látogatásáról. Baltazár a fronton kapott gázálcát a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának adta. Jelenleg a kollégiumi múzeumban van Debrecenben.

12. Dezső László I. könyv 76. o.; Csohány: 1973. 129. o.; A PEIL és más református egyházi lapok 1915 elejétől sok cikket közöltek e témáról. Példaként Révész Kálmán: A Mária emlékérem. - PEIL 1915. február 28. 98-99. o., Marjay Károly: Lelkészek katonai szolgálata. - Lelkészegyesület 1915. január 10. 15. o.
13. Dezső László I. könyv, 75-76. o.
14. Uo. 79. o.
15. Uo. 71-83. o.; Csohány: 1973. 129-131. o., Tíz traktátus adatai szerepelnek a 130-131. lapon.

PROTESTANT ARMY CHAPLAINS IN HUNGARY (1835-1918)

János Csohány

Prior to 1834 there was a well organized army chaplain service in the imperial and royal army, under the leadership of the catholic church, but there were no protestant chaplains. In 1834 upon the recommendation of the army chief of staff the emperor consented to the employment of two protestant army chaplains, with a view to providing spiritual care for protestant solders serving in Italy and in Dalmatia. In 1860 the ruler ordered a total of 12 protestant chaplains to be employed - 6 of the Reformed Church and 6 of the Lutheran Church -, but only 6 were actually in service. The protestant chaplains became subordinated to the Roman catholic army chaplain superiors.

After the accord, as of 1868, a law provided that in the army and in the state institutions, as well as in civilian and military hospitals, members of every church is to be provided with religious teaching and all other church services by priests of their own churches. At the outbreak of the first world war there served 6 Hungarian army chaplains of the Reformed Church and 6 Hungarian chaplains of the Lutheran Church in the imperial and royal joint army; in the national army there were only auxiliary priests. During the first world war civilian priests were also under the draft and the two Protestant churches together had some 200 army chaplains in service.

A KATOLIKUS PAPI BÉKEMOZGALOM BÉKÉS MEGYÉBEN

(1951-56)

Pál József*

1. A BÉKEPAP MOZGALOM BEINDÍTÁSA

A katolikus papi békemozgalom kezdeményezője, ösztönzője, az előkészítő munkálatok legfőbb irányítója az államhatalom volt. A papságnak és hívőknek a "békeharcba" és a "szocializmus építésébe" való bevonása mellett; az ék szerepét is szánta a mozgalomnak, melyet az egyházi vezetés és az alsópapság közé szándékozott verni, hogy megbontva az egyház egységét, könnyebben kezelhetővé tegye az egyházat.

A részt vevő papság csatlakozásában különböző tényezők játszottak szerepet: rendszer iránti illúziók, megfélemlítés, előnyökhöz jutás, de valamennyiüknél ott lebegett az egyház átmentésének közös célja is.

A papi békemozgalom közvetlen előkészítő munkálatai 1950 július közepén indultak meg. Július 16-án a katolikus papság egy 35 fős csoportja felhívást tett közzé, melyben az egyház új útkeresését sürgették; és a kormány politikájának támogatását követelték. Ezen törekvések megfogalmazására országos papi értekezletet szerveztek; és erre meghívták az összes katolikus papot.¹

Az 1950. augusztus 1-én Budapesten tartott *országos papi értekezlet* közel 300 résztvevője között egész bizonyossággal csak két Békés megyei pap szerepelt: Horváth Gyula kaszaperi és Kovrik Gyula békésszentandrási lelkész.² Hitelt érdemlő szemtanú beszámolója szerint a megyei tanács szolgálati gépkocsiján Borsos József kevermesi és Mag Béla nagykamarási plébánosokat is fölszállították az értekezletre, de ők a kapuból visszafordultak. A papi értekezlet résztvevői létrehozták a *Katolikus Papok Országos Békebizottságát*. A megyei papi békebizottságok alakuló ülései 1950 őszétől 1951 nyaráig tartottak.

Békés megyében a papi békemozgalom elindítása két lépcsőben történt. Első lépésként egy előkészítő bizottságot hoztak létre világi és egyházi személyekből. Az

---

* Dr. Pál József, a történettudomány kandidátusa, a Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem Társadalomtudományi Intézetének egyetemi docense (Szeged)

előkészítő bizottság 1951. április 3-án tartotta ülését, és ezen a megye katolikus papsága számára felhívást fogalmaztak meg, majd tettek közzé. Ebben tudatják a papsággal, hogy: "Megyénkben április 9-én, hétfőn d.e. 11 órakor alakítjuk meg a megyei papi békebizottságot, hogy bekapcsolódhassunk az ország többi megyéje papi békeharcosainak áldásos munkájába." Majd fölkerik a papságot, hogy jöjjön el Békéscsabára a városi tanács székházába az alakuló értekezletre.³

A felhíváson túl, az előkészítő bizottság tagjai személyesen is fölkeresték a papságot, elbeszélgettek velük a papi békemozgalom célkitűzéseiről; és meghívták őket az alakuló ülésre. A papság minél nagyobb számban való megjelenését azzal is elő akarták segíteni, hogy hangsúlyozták, az ülésen elmondhatják konkrét sérelmeiket, azokat megvitatják és orvosolni fogják.

Az április 9-i ülésen - a jegyzőkönyv szerint - 16 pap jelent meg, egyházmegyék szerint a következő megoszlásban:

Csanád egyházmegyéből:

Kiss József (Dombiratos)	Leimeter József (Almáskamarás)
Marycz János (Kevermes)	Mag Béla (Nagykamarás)
Borsos József (Kevermes)	Wéber Mihály (Nagykamarás)
Toldi Antal (Pusztaföldvár)	Krajnai-Hudolin Lajos (Kunágota)
Tóth István (Mezőkovácsháza)	

Nagyvárad egyházmegyéből:

Tóth Imre (Hunya)	Tóth József (Gyula)
Vlagyovits István (Békéssámsón)	Nádor Ferenc (Csorvás)
Matula Mihály (Endrőd)	Pflaum József (Békéscsaba -Sopronytanya)
Czilli István (Gyula)	

Részt vett az alakuló ülésen Beresztóczy Miklós, a Katolikus Papok Országos Békebizottságának elnöke és Szécsi Antal budapesti elnök is. Az egyházi személyek mellett jelen volt Szabó János, a megyei tanács elnökhelyettese és Bálint Istvánné, a megyei békebizottság titkára is. Az üdvözlő beszédet Borsos József, a fő referátumot pedig Beresztóczy Miklós tartotta.

Beresztóczy először a békecélokról szólt, melyek az egyház feladataiból is következnek. Majd az egyház és az állam közötti megegyezésről beszélt. Felszólította paptársait, hogy a megegyezést komolyan kell venni, "nem lehet az, hogy az egyik oldalról adok, a másik oldalról pedig ellene lázítok". Figyelmeztette a jelenlévő paptársakat, hogy "vigyázzanak saját magukra, paptársaikra és híveikre, nehogy jóvátehetetlen hibákat tegyenek és felelősség nélkül cselekedjenek, ami miatt rosszabb helyzetbe sodorhatják az egyházat, mint amilyen a megegyezés előtt

volt... Mi mindannyian felelősséggel tartozunk, hogy egyházunk élhessen és virulhasson."

A megye papjai - az előkészítő bizottság felszólításának megfelelően - főleg sérelmeikkel hozakodtak elő: tervekölcsön jegyzésének elégtelen volta miatti kipellengérezés, hitoktatás akadályozása, körmenetek betiltása stb. Szabó János és Beresztóczy Miklós ígéretet tett arra, hogy a sérelmeket kivizsgálják és orvosolják.

Az értekezlet végén Békés megyében nem békebizottságot választottak, hanem egy szűk körű elnökséget, amelynek összetétele: Mag Béla elnök, Borsos József titkár és Marycz János.⁴

Mag Béla megválasztása előtt már több közéleti szereplést vállalt, a megyei hatalmi szervek ezért szorgalmazták elnökké választását.

Borsos József kisebb képességű személyiség volt. Az egyházmegye egyetlen olyan plébániájának volt a plébánosa, ahol a község volt a kegyúr (Kevermes). Függése, kiszolgáltatottsága így minden plébánosnál nagyobb volt, a község radikális politikai vezetése politikai szereplésre kényszerítette. A Szabad Nép 1949. január 9-i számában például nevét adta egy Mindszenty bíborost elítélő cikkhez.

Marycz János szürke személyiség volt, sem megválasztása előtt, sem utána nem játszott jelentősebb politikai szerepet.

2. A PAPI BÉKEMOZGALOM JELLEGE, SZERVEZETI KERETEI

2.1. A mozgalom jellege, a résztvevők száma

A Katolikus Papok Országos Békebizottsága hivatalosan tömegmozgalom volt, hiszen az Országos Béketanács keretén belül működött (költségvetéssileg is hozzá tartozott), mely tömegmozgalomként tevékenykedett. De tömegszervezet jellegét is viselt, mivel a benne résztvevők elvileg egyénileg csatlakoztak hozzá, és tagságukat is nyilvántartották. Tehát nem vallási jellegű, hanem társadalmi, politikai mozgalom volt. Ez szervezetileg abban nyilvánult meg, hogy politikai (államigazgatási) megyékre tagozódott; és nem egyházmegyékre, hogy ezzel is hangsúlyozzák az egyházi vezetéstől való függetlenségüket. De ez az elhatárolódás felemás volt, hiszen az egész egyházi mechanizmust a békemozgalom gyakorlati szolgálatába igyekeztek állítani. A békemozgalmi munka papi, vallási indíttatását azzal is igyekeztek hangsúlyozni, hogy a békemozgalmi összejöveteleken a papok reverenciában jelentek meg.

A mozgalomban résztvevők számát nehéz pontosan meghatározni a mozgalmi jelleg és a formális csatlakozás miatt. Az egyes megyékben a tevékeny, cselekvő magot a megyei választmányi (bizottsági) tagok képezték, akiknek létszáma Békés

megyében 15-25 fő között mozgott. Lényegében ők tekinthetők békepapnak. Nekik voltak "békefeladataik", ők jártak elsősorban a megyei békeértekezletekre, gyűlésekre. Bár Békés megyében az akkor ott tevékenykedő nyolcvan egynéhány katolikus papból az egyes megyei békegyűlésekre negyven főt is tudtak mozgósítani, a különféle békefelhívások alá pedig szinte minden pap nevét föl tudták íratni, de az alkalmazott eszközök miatt a békepapok létszámára vonatkozólag ezekből nem vonhatunk le komolyabb következtetéseket.

2.2. Szervezeti keretek

a) Titkárság

Az országos papi békemozgalom legfőbb, a tényleges irányítást végző szerve a titkárság volt az első időkben. Először négy tagja volt: Beresztóczy Miklós elnök, Horváth Richárd titkár, Babocsa Endre tag, továbbá Kis Zoltán világi személy, az Országos Béketanács delegáltja. A titkárság létszámát állandóan bővítették, és a bővítések során lettek tagjai Békés megye papi békemozgalmának első vezetői.

Mag Béla nagykamarási plébános 1951. október 19-én lett a titkárság tagja.⁵ Langmár Lipót, a csanádi püspökség irodaigazgatója pedig 1952. február 1-jén.⁶ Tagsága azonban rövid ideig tartott. Az 1952. április 18-án tartott titkársági ülésen leváltották, mivel - Kis Zoltán előterjesztése szerint - "nem jelenik meg legtöbbször az üléseken, és egyébként sem nagy érdeklődést tanúsít a dolgok iránt." Langmár Lipót helyére Borsos József (battonyai esperes plébános) Békés megyei elnök került, Horváth Richárd ajánlására, aki néhány nappal előtte a titkárság küldöttjeként részt vett a Békés megyei papi békeértekezleten, és nagyon jó hatást tett rá Borsos József tevékenysége.⁷

Az országos vezető szervek 1953 őszi újjáválasztása után a titkárságot átszervezték. Súlya, szerepe jelentős mértékben csökkent. A Mag Béla titkár vezetésével működő kilenc tagú testület lényegében adminisztratív feladatot töltött be, Kis Zoltán pedig eltűnt a mozgalmából.

b) Országos Választmány (Országos Papi Békebizottság) és elnöksége

Az Országos Választmány formálisan a mozgalom legfelsőbb szerve volt. Tagjai először a megyei és a budapesti békebizottságok elnökei és titkárai voltak, Békés megyéből összesen 4 fő. Az Országos Papi Békebizottság, a szó igazi értelmében csak az 1951. október 3-án tartott Országos Papi Konferencián vált választmánnyá, ahol a 75 választmányi tagot megválasztották. Békés megyéből Borsos József, Csabai Béla (Újkígyós) és Mag Béla lettek az országos választmány

tagjai. Mag Béla a 13 tagú elnökség soraiba is bekerült.⁸ 1953 őszén az országos választmányt, illetve elnökségét is újjáválasztották, kibővítették. A 90 főből álló választmány 21 tagú elnökségének elnöke Beresztóczy Miklós lett, titkára pedig Mag Béla. Az elnökség tagjai között szerepelt még Békés megyéből Borsos József és Czilli István (békésszentandrási plébános) neve.⁹

c) *A Kereszt*

A papi békemozgalmi munka fontos keretét jelentette az 1950. november 1-től kéthetenként megjelenő lap - *A Kereszt*. Az első időszakban három, három és félezer példány hagyta el belőle a nyomdát. 1956-ra a szám már nyolcezerre emelkedett. A lapot egyházi személyekből álló szerkesztőbizottság szerkesztette, akiknek Parragi György neves világi újságíró nyújtott segítséget a szerkesztésben és a cikkek írásában, de egyúttal a közvetlen állami felügyeletet is ellátta. Parragi távozása után, 1951 decemberétől Magyar Ferenc hívő világi személy lett a szerkesztő.

A lapot minden megyére kiterjedő levelezői hálózat látta el tudósításokkal. Békés megyében Kiss József, Czilli István és Körmendi Sándor (dombegyházi segédlelkész) végzett levelezői tevékenységet.

A Vatikán 1955-ben betiltotta a lapot, de az ténylegesen csak az 1956. augusztus 5-i számával szűnt meg. Egy hét múlva azonban már meg is jelent utódja, a Katolikus Szó nyolcezer példányban.

d) *Békemozgalmi aulisták (vikáriusok, irodaigazgatók)*

Az egyes megyék papi békemozgalmában a *békemozgalmi aulisták* meghatározó szerepet játszottak. A Grősz per utáni hetekben (1951 nyarán) neveztették ki őket békemozgalmi papokból a megfélemlített püspökökkel. A régi vikáriusokat, irodaigazgatókat vagy nyugdíjazták, vagy egyszerűen leváltották.¹⁰

Békés megye déli részének három esperes kerülete (felsőcsanádi, battonyai, aradi vagy más néven eleki) a csanádi egyházmegyéhez tartozott. Ide vikáriusnak Szécsi Antal került, aki ezt megelőzően (1938 óta) Budapesten az Angyalföldön volt esperes plébános. Ő elnökölt az 1950. augusztus 1-jén tartott országos papi értekezleten. A püspöki iroda igazgatója dr. Langmár Lipót somogyisámsóni plébános lett. Langmár Lipót hosszú ideig (1919-től 1946-ig) a veszprémi püspöki aulában tevékenykedett mint püspöki titkár, irodaigazgató és székesegyházi kanonok. Így e munka nem volt idegen tőle. Kétségkívül mind emberileg, mind szellemileg kiemelkedett e két személy a püspökök nyakára küldött békemozgalmi aulisták közül.¹¹

Békés megye északi részének négy esperes kerülete (orosházi, gyulai, endrődi, körösladányi) a csonka Nagyváradai egyházmegyéhez tartozott. Ezt Pintér László vikárius irányította Korompai János irodaigazgató segítségével. Mindketten megmaradhattak funkciójukban egészen 1952. április 19-ig, amikor is a Vatikán a csonka egyházmegyéket megszüntette, és ezt a részt a Csanádi egyházmegyéhez csatolta.¹²

e) Békés megyei Békebizottság (Választmány)

Korábban már említés történt róla, hogy Békés megyében a békemozgalom elindításakor, az 1951. április 9-én tartott papi gyűlésen nem békebizottságot, hanem csak egy háromtagú elnökséget választottak az irányítási teendők ellátására. Az országos titkárság azonban 1951. augusztus 10-i ülésén határozatot hozott arról, hogy azon megyékben is, ahol csak elnökség van, sort kell keríteni a megyei választmányok létrehozására.¹³

A Békés megyei Bizottság szeptemberi alakulásáról nincs pontos adatunk, de az 1951. december 13-án tartott választmányi ülésen a következő - szeptemberben megválasztott - bizottsági tagok vettek részt.¹⁴

Palóczy János elnökhelyettes (Vésztő)	Borsos József titkár (Kevermes)
Vlagyovits István (Békéssámszon)	Leimeter József (Almáskamarás)
Czilli István (Gyula)	Szeles Sándor (Kevermes)
Kiss József (Dombiratos)	M. Tóth József (Békéssámszon)
Csabai Béla (Szabadkígyós)	Marycz János (Kétegyháza)
Pflaum József (Békéscsaba - Sopronyanya)	Wéber Mihály (Nagykamarás)
Reibel Mihály (Elek)	

Hiányzik a névsorból Mag Béla elnök, akit 1951. október 31-én az Állami Egyházi Hivatal Hamvas püspökkel (Hamvas Endre - Mindszenty letartóztatása után - a Vatikán megbízásából érseki adminisztrátorként az Esztergomi Főegyházmegyét is irányította) a Budapesti Érseki Helytartósághoz titkárnak neveztetett ki.¹⁵

Az 1952. március 10-i választmányi ülésen, a leköszönő elnök (Mag Béla) előterjesztésére, újjáválasztják a megyei bizottságot: Borsos József lesz az elnök, Kiss József az elnökhelyettes, Czilli István a titkár, M. Tóth József pedig a titkárhelyettes. Czilli titkárrá választását nem egyezteték az országos titkársággal, és ez - mint később részletesebben szólunk róla - nagy botrányt kavart. A március 10-i választmányi ülésen a bizottsági tagok közül mindössze nyolcan voltak jelen, Mag Bélát is beszámítva. A hiányzó hat fő nem is jelezte előre távolmaradását. A megválasztott új elnököt - Borsos Józsefet - ez nagyon felháborította. Követelte a távollevők leváltását, és kijelentette, hogy olyan tagokat kell választani a bizott-

ságba, akik eljárnak az ülésekre és akikre számítani lehet a munkában. Javasolta a bizottság létszámának kibővítését is. A megvalósítást azonban későbbre, egy rövidesen sorra kerülő megyei papi békeértekezletre halasztották.¹⁶ Az 1952. március 24-i megyei papi békegyűlésen, Borsos József előterjesztésére, a jelenlévő 41 fő a békebizottságba egyhangúlag beválasztotta a következő személyeket¹⁷:

Borsos József (Kevermes)	Körmendi Sándor (Kaszaper)
Kiss József (Dombiratos)	Csabai Béla (Újkígyós)
Szeles Sándor (Kevermes)	M. Tóth József (Békéssámson)
Nagy Tibor (Nagykamarás)	Vlagyovits István (Békéssámson)
Tóth István (Mezőkovácsháza)	Czilli István (Gyula)
Aranyi Imre (Nagyszénás)	Kovrik Gyula (Tótkomlós)
Fetzer József (Szarvas)	dr. Tóth Ferenc (Gyula)
Márki Antal (Újkígyós)	

Nagyobb arányú bővítésre azonban csak az 1953. február 25-i választmányi ülésen került sor. Ekkor lett bizottsági tag Békéscsaba újonnan kinevezett esperese, Borbás Pál, továbbá Szimmeiszer István (magyarbánhegyesi), Dávid Béla (békéscsabai), Varga Ferenc (békéscsabai), Bodnár János (gyomai), Krajnai-Hudolin Lajos (kunágotai) plébános.¹⁸

Az 1953. júniusi politikai irányváltás (Nagy Imre lett a miniszterelnök) a papi békemozgalmában is éreztette hatását. Az országos választmánynak és a megyei bizottságoknak 1953 őszén történt újjáválasztása során az ÁEH központi munkatársai a nagytekintélyű papi személyek megválasztására helyezték a fő hangsúlyt. E törekvés hatására Békés megyében is néhány új név tűnik föl 1953 őszén, a 25 főre növesztett békebizottságban: Suromi András (Körösladány), Steib János (Doboz), Malak Mihály (Csorvás), Takács Dénes (Újkígyós), Halápi József (Sarkadkeresztúr).¹⁹

Érdekesnek tűnhet, hogy most titkárhelyettest nem választottak. Az eddigi titkárhelyettes, a közben orosházi esperessé kinevezett M. Tóth József azonban nem vonult vissza a mozgalomtól. A széles műveltséggel, alapos politikai ismeretekkel bíró plébános választmányi tagként továbbra is egyik főszereplője maradt a választmányi üléseknek.

A választmány összetételében és létszámában 1954. november 9-én történt a következő változás. Ekkor a makói főesperessé kinevezett, így Csongrád megyébe költözött Borsos József elnök helyére az eddigi alelnököt, Kiss Józsefet választották, míg az új alelnök Borbás Pál békéscsabai esperes lett. Két új taggal is gyarapodott a választmány: Tóth Imre hunyai és Révész István endrődi plébánosokkal.²⁰

Az 1956-os év folyamán két újabb változás történt a választmányban. Nagy Tibor nagykamarási plébános a püspöki hivatalba került titkárnak, így kimaradt a

megyei választmányból. Kiss Józsefnek is teljesült régi vágya, a Szeged Rókusi Plébániára nevezték ki, ezért az 1956. szeptember 27-i választmányi ülésen lemondott az elnökségi tagságról. Az elnöki tisztet azonban nem töltötték be, mivel úgy nézett ki, hogy az új megyebeosztás során Békés megyét Csongrád megyével egyesítik. Meg akarták ezt várni, nem akartak elébeugrani a dolgoknak. A választmány vezetését ezért Borbás Pál alelnökre bízta.²¹

A fentiekből kitűnik, hogy a Békés megyei Papi Békebizottság (választmány) létszáma állandóan bővült. A növekedést nem a munka igényelte, hanem inkább reprezentatív célokat szolgált. A csatlakozott papság számának növekedését, a mozgalom izmosodását volt hivatva demonstrálni. A létszámnövekedés nem is választással, hanem kiválasztással történt. A politikai hatalmi szervek képviselői (főleg egyházügyi előadók) és a békemozgalmi aulisták szemelték ki a bővítésre alkalmas személyeket, akiket aztán - miután vállalták a bizottsági tagságot - a papi gyűléseken egyhangúan megválasztottak.

3. A PAPI BÉKEMOZGALMI SZERVEK MŰKÖDÉSI MECHANIZMUSA

a) Titkárság

Mint már említettük, az országos papi békemozgalom legfőbb irányítását a titkárság végezte. Láttuk, hogy létszáma fokozatosan nőtt és a mozgalom legismeretesebb vezetőit ez a szerv tömörítette. Szó esett arról is, hogy egy világi személy, Kis Zoltán is tagja volt. Kis Zoltán a pártközpont agitációs és propaganda osztályával, pontosabban Lakatos Évával állt szoros kapcsolatban. Neki küldte el jóváhagyásra a munkaterveket, a mozgalom vezetőiről szóló jelentéseket, és tőle kapta az alapvető utasításokat. A titkárságon belül Kis Zoltán rendkívül nagy hatalmat összpontosított a kezében. Az üléseken az összegzés, a végső szó mindig az ő kiváltsága volt. Az egyházi személyek - még Beresztóczy Miklós és Horváth Richárd is - csak asszisztáló szerepet játszottak mellette.

A titkárság hetente rendszeresen ülésezett. Üléseinek változatos volt a programja: a vidéki utakról visszatérő titkársági tagok itt számoltak be a megyei választmányi és az espereskerületi üléseken tapasztaltakról. De itt történtek az országos papi békemozgalmi rendezvényekre való aprólékos előkészületek is. Az önképzés keretében pedig rendszeresen tartottak egymásnak politikai tájékoztatókat.

A két Békés megyei pap aktívan részt vett a titkárság munkájában. Borsos Józsefet mint mezőgazdasági szakértőt vonták be a titkárság munkájába, de minden kérdéshez hozzászólt. Gyakran panaszkodott azonban, hogy a Battonyáról hetente történő fölutazás nagyon megviseli. Egyházi munkát valóban nem is igen végzett,

idejét, energiáját lekötötte a békemozgalom. Mag Béla helyzete e szempontból könnyebb volt, hiszen ő Pestre költözött.

b) Országos Választmány (Bizottság)

Az először 40, majd később 90 tagot számláló testület nem a mozgalom testületi irányítását végezte, hanem lényegében kettős funkciót töltött be. Az évente - először négyszer, majd később kétszer - rendszeresen tartott értekezleteken a választmány tagjai és a mindenkor jelenlévő megyei választmányi elnökök és titkárok tájékoztatót kaptak a politikai eseményekről, a titkárság elképzeléseiről, a békemozgalmi feladatokról, azzal a céllal, hogy ezeket közvetítsék a megyei választmányok felé.

A közvetítő funkció mellett a választmányi ülések bizonyos demonstratív, reprezentatív funkciót is betöltöttek. Megszólaltattak papokat, akik beszámoltak a megyéjükben, egyházközségükben elért békemozgalmi sikerekről, amit aztán a hírközlő szervek (főleg A Kereszt c. lap) a széles nyilvánosság elé tártak. Természetesen vitákról, a hivatalostól lényegesen eltérő vélemények hangoztatásáról szó sem lehetett. Sőt a hozzászólások nagyobb része is előre megrendelt volt, központi vázlat alapján készült.

c) A Kereszt békemunkája

A lap szerkesztésében kezdetben komoly problémák voltak. Teljesen átpolitizálódott, szinte eltűnt belőle az egyházas elem, de azt is igyekeztek az aktuális politika szolgálatába állítani. Ezt a tényt maga Beresztóczy Miklós is elismerte. Az 1951. november 23-án tartott értekezleten így szólt a lapról: "A Keresztnek az egyik fele revolver, a másik fele olyan politika, békepolitika, amely megjelenhetne akár a Szabad Népből vagy más újságban is."²²

Magyar Ferenc szerkesztésével enyhült valamit a politizáltság és a lap változatosabb szerkezeti felépítésű lett. A Katolikus Szó még egy árnyalattal "egyházasabb" lett, és már enyhén bíráló hang is jelentkezett benne a vallásgyakorlatot ért sérelmek miatt.

d) Békemozgalmi aulisták

Feladatukat az 1951. október 12-i titkársági ülés határozata a következőképpen fogalmazta meg: "Vikáriusok a mi új főpapi funkcionáriusaink... Feladata, hogy ékelődjenek be a püspök és az őt körülvevő papság közé. Ha valaki bejön az aulába, először a vikáriussal beszéljen. Ne vigyen fel senki aláírni a püspökhöz csak azt,

amit a vikárius jóváhagyott. Még a posta sem mehet fel addig, míg a vikárius azt nem szignálja." ²³

A békemozgalmi aulisták így - a püspökségen székelő egyházügyi megbízottakkal (miniszteri biztosokkal) együtt - ellenőrzés alatt tartották a püspököket. De konkrét békemozgalmi feladataik is voltak. Évente országos értekezletre hívták őket a mozgalom központjába, ahol eligazítást kaptak a legfontosabb teendőkről. Az első értekezletükön (1951. december 17-én) például Vértés Andortól, a titkárság egyik tagjától a következő főbb feladatokat kapták: "Erősíteni a mozgalom célkitűzéseiért vívott harcot, először önmagunkban, majd környezetünkben és a papságban. Erősíteni magát a mozgalmat. Nem bürokratikus papírügyekkel, kérdés-felelet hadjáratokkal, hanem főpapi tekintéllyel és eréllyel, nem pótolva a titkárt, de mindenről tudni, ami a mozgalom ügyében történik, mint aki végső fokon felelős mindenért... Meggyőzni a papokat, hogy politikai magatartás és színvallás nélkül élni, és a nép bizalmát tartósan élvezni nem lehet." ²⁴

E feladatok szellemében, az aulisták konkrétan részt vettek a megyék békemozgalmában. Ott voltak a megyei választmányi üléseken. Békés megyében főleg Szécsi Antal jelent meg ezeken, Langmár Lipót ritkábban.

A két szegedi aulista békemozgalmi tevékenységével, bár az országos választmánynak mind a ketten - Langmár egy ideig a titkárságnak is - tagjai voltak, sem a békemozgalmi, sem az államhatalmi szervek nem voltak maradéktalanul elégedettek. Kis Zoltánnak, Langmár Lipótról adott jellemzéséről és a titkárságból való gyors kiűzéséről már volt szó. De hasonló véleményt alkottak róla az ÁEH munkatársai is. Íme az 1953 júniusában készült jellemzés:

"Szécsi Antal mint vikárius a Hivatal kívánságára lett kinevezve, de egész működésével bebizonyította, hogy lecsatlakozott a püspök oldalára, s az egyház-megye reakciós papjainak mentésére használja fel működését.

Langmár Lipót, Szécsihez hasonló. Leváltásuk időszerűvé válik, a választmányból is kimaradnak." ²⁵

A Békés megyei mozgalomnak nem volt kifogása velük szemben, bár Borsos József is az 1952. május 9-i titkársági ülésen bírálja Langmár passzivitását. ²⁶

e) Békés megyei Békebizottság - választmányi ülések

A Békés megyei Békebizottság sem rendelkezett lényeges önállósággal, önkezdemenyezéssel, hanem főleg a "békeközpont" elképzeléseit közvetítette a papság szélesebb rétegei, illetve a hívek felé. Olykor azonban e közvetítő munkában is a másodhegedűs szerepére kényszerült, és kiegészítő funkciót végzett a megyei békeiroda, az egyházügyi előadó és a szegedi püspökségen tevékenykedő aulisták mellett.

A választmányi ülések számát a békeközpont szabta meg: 1951-ben kettőt, 1953-ban négyet, 1953-ban hármat és a következő években kettőt. Ugyancsak a központ határozta meg a gyűlések időpontját. De a központ gondoskodása a téma kiválasztására és az előadók fölkészítésére is kiterjedt, mely - mint láttuk - az országos választmányi üléseken történt.

A Békés megyei választmányi üléseken többek között ilyen témák szerepeltek:²⁷

1951. december 13.: A papok konkrét feladatai a Béke Világtanács és az Országos Béketanács szellemében (Borsos József titkár). Karácsony méltó megünneplése, az ünnepség praktikuma szempontjából (Kiss József elnökhelyettes).

1952. március 10.: A pap politikai magatartása (M. Tóth József titkárhelyettes). Aktuális problémák, különös tekintettel a tavaszi mezőgazdasági munkák beindítására és időben való elvégzésére (Kiss József elnökhelyettes).

1953. május 6.: Választási előkészületek, a pap szerepe a választásoknál. (Czilli István titkár).

1954. november 9.: Hazaszeretet, hazafiság, Hazafias Népfront (Czilli István titkár).

A választmányi ülések időpontjáról, a témákról a tagok meghívó útján értesültek. Az előző ülésen még nem tudták, hogy mikor és milyen témából lesz a következő ülés. A meghívót azonban az ülés előtt 7-8 nappal kézhez kapták, hogy legyen idejük a fölkészülésre. De illő is volt fölkészülni. A választmányi tagok többsége teljesítette ezt az elvárást, nagyobb részt írásban is elkészítették hozzászólásaikat.

Formai szempontból a választmányi ülések szinte kivétel nélkül "sikeresek" voltak. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint - az említett egy eset kivételével - alig akadt hiányzó, a jelenlévők többsége hozzászólt. A sikeres forma azonban szegényes tartalmat takart. Szó sem volt itt a témák megvitatásáról, a hivatalos véleményről elütő, vagy azzal éppen ellentétes álláspontok megfogalmazásáról. A hozzászólások - de maguk az előadások is - vonalasak, terjengősek voltak, tele demagóg kijelentésekkel, üres frázisokkal. Egyszóval megfeleltek a korszak stílusának, követelményeinek. De nem is lehettek mások. A papok nem maguk között vitatkoztak egy-egy téma megvilágításáról, egy-egy magatartásforma vagy álláspont kialakításáról, hanem színpadi szerepet játszottak, és ez az elvárásoknak megfelelő szöveg felmondását, eljátszását jelentette. Ennek a kifelé irányuló szerepjátszásnak tehát a problémák megvitatásához, megértéséhez nem sok köze volt.

Ez azonban érthetővé válik, ha figyelembe vesszük, hogy a választmányi ülések mindegyikén jelen volt Gregor György egyházügyi főelőadó, Orosz István a megyei békeiroda vezetője, illetve utódja, Timótityné, előbb a békeiroda majd a

népfront képviselőjében. A tanács hivatalos képviselője csak akkor vett részt az ülésen, ha a tárgyalandó napirend ezt igényelte. Így az 1954. november 9-i ülésen, amikor a népfrontról szóló előadás kapcsán a tanácsokkal való együttműködést is szóbahozták, részt vett Diósi György megyei tanácselnök is.²⁸

A békemozgalmi aulisták (főleg Szécsi) rendszeres részvételéről már korábban említés történt. Arról is esett már szó, hogy a békeközpont tagjai is rendszeresen látogatták a választmányi üléseket. Igaz, ez Békés megyében általában Mag Béla vagy Borsos József látogatását jelentette.

Az sem lehetett bizalomnövelő, hogy a választmányi ülések jegyzőkönyveit egészen 1953 őszéig a megyei békeiroda munkatársnői készítették (csapnivaló stílusban és borzalmas helyesírással). A jelenlévőknek arról is lehetett elképzelése, hogy ezek a jegyzőkönyvek nem csupán a püspöki aulába és a békeközpontba, hanem az Állami Egyházügyi Hivatalba, sőt azon túl lévő hivatalokba is eljutottak.

A választmányi ülések mindegyike különféle felhívások elfogadásával zárult. A felhívások először csak határozati javaslat formáját öltötték. Arról nem tudunk, hogyan jutottak el a javaslatok a papság széles rétegeihez. Ilyen határozati javaslatot fogadtak el például az 1951. december 13-i választmányi ülésen. Ebben leszögezik, hogy magukévá teszik a Béke Világtanács bécsi és az Országos Béketanács határozatait. Ennek értelmében követelik az indokínai és a koreai háború befejezését, a német egység megvalósítását, az ellenőrzött leszerelést, támogatnak minden békére irányuló cselekedetet.²⁹

Az 1952. november 20-i választmányi ülésen elfogadott felhívást a választmányi tagok maguk vitték el az egyes paptársakhoz, amikor a bécsi világkongresszus célkitűzéseire való csatlakozást kinyilvánító ívet aláírták velük. A felhívás egyik része a híveknek szólt, és arra kérték a lelkészeket, hogy a szentmisén olvassák föl, szentbeszédeiket pedig fordítsák a III. Magyar Országos Békekongresszus fontosságának ismertetésére.³⁰

Az 1953. február 25-i választmányi ülésen olyan határozat született, hogy kidolgoznak egy 2-3 oldalas beszédvázlatot a tavaszi munkák és a kötelességteljesítés témaköréből. Fölszólítják a paptársakat, hogy e vázlat alapján készített szentbeszédben "nyújtsanak buzdítást és útmutatást a tavaszi mezőgazdasági munkák szakszerű, lelkiismeretes és gyors elvégzésére."³¹

A vázlat elkészítését Kiss József elnökhelyettes vállalta. Gregor György egyházügyi főelőadóval folytatott levelezése alapján képet nyerhetünk a beszéd megszületéséről, a hivatal közreműködéséről.³² Sőt a megye községeinek tanácselnökeihez küldött szigorúan bizalmas levélből azt is megtudhatjuk, hogy Gregor és hivatala nem csupán a gépelést és a sokszorosítást végezte, hanem a postázást is. Sőt Gregor a vázlatot a papokon kívül a tanácselnököknek is megküldte, azzal a magyarázattal, hogy a mellékelt anyag alapján kell a papoknak a tavaszi munkákat

elősegíteni. Fölkérte a tanácselnököket, hogy figyeljék meg a lelkészek munkáját és észrevételeiket, az esetleges ellenséges megnyilvánulásokat küldjék el hozzá.³³

f) Megyei tájékoztató ülések (megyei papi plenáris értekezletek)

A megyei tájékoztató ülésekre ritka kivételtől eltekintve minden papot meghívtak, hiszen az egyházi személyek tájékoztatása, politikai arculatuk formálása volt az összejövetel célja. A tájékoztató ülések kezdeményezése is a központból indult ki. Ott tűzték ki - a választmányi ülésekhez hasonlóan - a témát, az időpontot, és ha nem a megyei választmány tagjai közül került ki az előadó, akkor azt is ők küldték. A tájékoztató ülések szervezési munkálatainak lebonyolításában is a döntő szerepet a megyei tanács és a békeiroda, továbbá a békemozgalmi aulisták játszották, a megyei választmánynak csak az aprómunka maradt.

A Békés megyében rendezett tájékoztató ülések közül kettőt lehet kiemelni. Az egyiket 1952. március 24-én tartották. A tájékoztató igazi rangját az adta, hogy azon résztvett Horváth Richárd, sőt előadást is tartott. Ebben néhány érdekes, a jelenlévőket mehökkentő megállapítást tett.

Rendkívül nagy sikernek könyvelte el azt, hogy a megye meghívott 81 papja közül 41 eljött. Előadásából úgy tűnt ki, hogy ezeket már békepapoknak tekinti, olyanoknak, akik csatlakoztak a mozgalomhoz. A távollévőket megfenyegette, hogy a mozgalomtól való elzárkózásukkal esetleg a kongruát, az állami hozzájárulást kockáztatják:

"... Akik pedig nem csatlakoznak ehhez a mozgalomhoz, azok a papok ne fogadjanak el ettől a rendszertől semmit. Kétségtelen, sorsforduló van, aki pedig nem ismeri el, annak számolnia kell a következményekkel...". A mozgalomtól távolmaradót azonban más negatív következmény is sújtja: "Elmegy mellette az élet és magára marad. Viszont ha csatlakozik ehhez a mozgalomhoz, akkor a gyakorlati életben nem fogják tiltani tőle a népet, hanem népével együtt dolgozhat a szocializmus építésében."

A gyűlés végén Borsos József azon javaslatát, hogy intézzenek táviratot az Országos Béketanácsához, melyben az amerikaiak koreai baktériumháborúja elleni tiltakozásukat fejezik ki, a jelenlévők egyhangúlag megszavazták.³⁴

Országszerte, így Békés megyében is, a legnagyobb érdeklődést az 1953 januárjában tartott tájékoztató ülések váltották ki. A jelentések szerint ezeken a papság többsége megjelent, még olyanok is, akik eddig minden békerendezvénytől távoltartották magukat. Békéscsabán erre az ülésre január 9-én került sor, és a jelentések szerint még Glacz Mihály apát, Révész István endrődi, Kiss Sándor békési, Korompai János gerendási plébánosok is részt vettek rajta, pedig eddig soha ilyen jellegű rendezvényre el nem mentek.

A nagy érdeklődést az váltotta ki, hogy a III. Magyar Békekongresszusról tartott előadás mellett a szovjet egyházak életéről készült film is bemutatásra került. A papság kíváncsi volt arra, mi maradt meg a Szovjetunióban az egyházakból. Bennük egyúttal látni akarták saját sorsukat, jövőjüket is.³⁵

A megyei tájékoztató ülésekre azonban nem a fenti példák voltak a jellemzők. Az előadásokat többségében a megyei választmányi elnökök vagy titkárok tartották, a központi előadások és az ott kapott vázlat alapján. Referátumukban ugyanazt mondták el, mint amit előzőleg a választmányi ülésen is előadtak. A hozzászólók is szinte kivétel nélkül a választmány tagjai voltak, de becsületükre legyen mondva, nem mindig teljesen ugyanazt mondták, mint a választmányi ülésen elhangzott hozzászólásukban.

Azt már talán külön hangsúlyoznunk sem kell, hogy a tájékoztató üléseken is ott ült az egyházügyi főelőadó, a megyei békeiroda vezetője, a békeközpont kiküldöttje és a békemozgalmi aulista. A papok megjelenési aránya a tájékoztatókon elég gyér volt. Mint láttuk, azt már nagy sikernek könyvelték el, ha a meghívott papok fele megjelent. A békemozgalmi központnak be kellett látni, hogy a papság nagyobb részéhez nem sikerült eljutni. A papság tájékoztatásának, tudatformálásának ezért egyre inkább egy másik csatornáját helyezték előtérbe, és ezt az espereskerületi papi gyűlések, a coronák képezték.

g) A coronák, mint békemozgalmi rendezvények

A coronák nem a papi békemozgalom szüleményei voltak, hanem a papság elméleti és gyakorlati továbbképzésének már jól bevált munkaterületei. Az ülések az espereskerület papságának kötelező részvételével zajlottak. Az üléseken fontos teológiai, evangéliumi tételeket, pápai dokumentumokat beszéltek meg, vagy az egyházi munka gyakorlati kérdéseiről (hittanoktatás, jegyesoktatás, ünnepségek megszervezése stb.) cseréltek tapasztalatot.

A coronákon nagyon gyakran a püspökök is részt vettek, vagy legalábbis elküldték vikáriusukat. Az ülésekről jegyzőkönyvet készítettek, azt elküldték a püspöki hivatalba. A püspök véleményezte a coronát, megválaszolta az ott fölmerülő kérdéseket, dicsérte vagy elmarasztalta az egyes papokat. A püspök véleményét a következő coronán az esperes fölolvasta (főleg az ülés elején), és azt a papság, a püspök iránti tiszteletből, állva hallgatta végig. A coronák évente kétszer, tavasszal és ősszel zajlottak. Témáit az esperesek egyedül, vagy a papsággal közösen, illetve a püspöki hatóság határozta meg.

A békemozgalmi központban, vagy az államhatalom képviselői, jó érzékkel ismerték föl az espereskerületi papi gyűlésekben rejlő békemozgalmi lehetőséget.

Ez akkor realizálódhatott, amikor az egyházügyi megbízott, az egyházügyi előadó és a békemozgalmi aulisták szorításában teljessé vált a püspökök kiszolgáltatottsága.

Az 1951 őszi coronákon, Békés megyében is, még csupán az ülés napirendi pontjainak megtárgyalása után, tehát az ülés végén kért szót a megyei választmány egy-egy jelenlévő tagja és tett említést néhány mondatban a békemozgalom törekvéseiről, legfontosabb rendezvényeiről. 1952 tavaszától azonban teljes mértékben a püspöki hatóság, azaz a vikárius vette kézbe a coronák témáinak meghatározását. Ettől kezdve az "egyházias témák" mellett minden ülésen szerepelt legalább egy "béketéma" is. A coronák témái éves szinten az egész országban azonosak voltak, de általános az volt, hogy egyik egyházmegyében tavasszal tárgyalták meg azt a témát, melynek megvitatására másutt ősszel került sor. Csanád egyházmegyében az volt a gyakorlat, hogy a Csongrád és Hajdú, illetve a Békés megyéhez tartozó espereskerületek "béketémái" voltak azonosak, kivéve, amikor a békeközpont teljes azonosságot követelt. Az egyes üléseken ilyen béketémák szerepeltek: A Szentírás tanítása a békéről; A hécsi világkongresszus és a pap békemunkája; A neomalthusianizmus legújabb fejleményei és az új magyar családvédelmi törvény; Mit tehet a lelkipásztor a tavaszi munkák sikeréért?; A felszabadulás 10. évfordulójáról megemlékezés; A lelkipásztorkodó papság feladatai a megegyezés értelmében; A lelkipásztor és a Hazafias Népfront stb.

Az előadókat országosan az esperesek nevezték ki, kivéve, ha a téma fontossága miatt a püspöki kar magukat az espereseket bírta meg az előadás megtartásával. Békés megyében az volt a gyakorlat, hogy az esperesek az előadókat a politikai kérdésekben tájékozottabb, érdeklődőbb papok közül jelölték ki, de előszeretettel sózták rá megtartását fiatal káplánokra vagy olyan papokra, akik már valamilyen formában összeütközésbe kerültek az államhatalommal, lehetőséget adva nekik lojalitásuk bizonyítására. Az előadók nevét minden egyes ülés előtt be kellett jelenteni a püspöki hatóságnak. Gyakorlatilag Szécsi vikárius hagyta azt jóvá. Nincs nyoma annak, hogy kifogást emelt volna a bejelentett személlyel szemben. Az előadók köre elég szűk csoportra terjedt ki, és szinte mindig ugyanazok a nevek szerepeltek. Úgy tűnik, hogy néhányan erre szakosodtak, bedolgozták magukat a "béketémákba".

Az előadások megtartásához minden egyes alkalommal Szécsi nyújtott segítséget. Vagy úgy, hogy a békeközpont által kidolgozott anyagot küldte el az előadónak azzal az utasítással, hogy "ezt a központilag kidolgozott anyagot a helyi körülményekkel, észleletekkel illetve adatokkal gazdagítsa. Ha saját tapasztalatán kívül is lesz szüksége helyi vonatkozású anyagra, akkor forduljon a megyei papi béketitkárhoz, aki ad anyagot."³⁶

Másrészt a békeközpont felkészítése alapján Szécsi Antal maga is készített részletes útmutatót. Ennek illusztrálására tekintsük meg A pap és a hazafias

kötelességek c. témához fűzött tanácsait. A téma tárgyalására az 1954 őszén tartott coronákon került sor:

"Az előadás súlyponti kérdései: A Hazafias Népfront s a helyi mezőgazdaság problémái és tennivalók. Ehhez az előadáshoz többek között bő anyagot találhat A Kereszt augusztus 20-i, szeptember 2-i, szeptember 15-i számában, nemkülönben a Szabad Nép szeptember 19-i példányában. Természetesen nem maradhat el az a gondolat, hogy a papnak mi a hivatása és szerepe a Hazafias Népfrontban a helyi vonatkozásokat illetően.

Az előadás ne legyen olyan, hogy alfától omegáig ismerteti az újságcikkeket, hanem a Hazafias Népfrontot összefüggésbe kell hozni a mezőgazdasági problémákkal és a külpolitikai helyzettel, s nem utolsó sorban szó legyen a beszolgáltatás mikéntjéről az egyes kerületekben. Ezen fontos tárgypontok mellett, szó lehet még a kollektív biztonsági szerződéseknek létrehozásáról, Németország egyesítéséről, India állásfoglalásáról. E vonatkozású nyilatkozatban igen sok a keresztény gondolat. Ehhez bőven talál anyagot a Szabad Nép szeptember 17-i számában, a SZU külügyminisztériumának nyilatkozata az európai biztonság kérdésében. Megtalálható a Szabad Nép szeptember 11-i számában."

A felszólalásokat a vikárius a "Miképpen áll a begyűjtés falujukban és mi volna a teendő?" témakörre irányította.³⁷ Valóban az 1954 őszén tartott coronákon elhangzó hozzászólások pusztá adatközlések voltak a beadásról és a mezőgazdasági munkák állásáról.

A Békés megyében zajló coronákon a jelenlévő papság szinte mindegyike hozzászolt a béketémákhoz. Felszólalásukat legtöbbször előre elkészítették és a jegyzőkönyvhöz csatolták. Mivel a coronákról négy példányban készült részletes jegyzőkönyv, és ezeket most már nem csupán a püspöki hivatal értékelte, a papság rendkívül óvatosan viselkedett. Békés megyében egyetlen rendszerellenes megnyilatkozás, erre utaló magatartás a coronákon nem fordult elő. Más megyében akadt egy-kettő, de ezeket az újságok, főleg A Kereszt, erőteljesen kipellengérezték.

Az espereskerületi gyűlések békemozgalmi hatékonyságát azzal is igyekeztek fokozni az ÁEH és a békeközpont vezetői, hogy a püspökökkel az espereseket fokozatosan békepapokra cseréltették ki. Nem csupán jutalmazásról volt tehát szó, hanem konkrét békemozgalmi célokat is szolgált a "csere".

Így került a Felsőcsanádi espereskerület élére, Gönczi Károllyal való "csere" révén Kiss József (1952)³⁸ a Battonyai espereskerület élére Borsos József, Klivényi Lajos főesperessel cserélve (1953)³⁹, a Gyulai espereskerület élére Borbás Pál, Domanek Pál pápai prelátussal való csere révén (1952)⁴⁰, vagy lett M. Tóth József orosházi esperessé dr. Pálmai József leváltása révén (1955).⁴¹

Békés megyében általánosan kialakult gyakorlat volt, hogy tapasztalatszerzés céljából, a coronákra a szomszéd kerület esperesét is meghívták, egy-két papja

kíséretében. Azt viszont sátáni ötletnek tartjuk, hogy a kistarcsai internáló tábornak megjárta Nagy Tibor nagykamarási plébánosnak "A pap és a hazafias kötelességek" című előadását, és a rendszer börtönét szintén megjárta Szűcs György megyesegyházi plébánosnak a mezőgazdasági kiállításról szóló beszámolóját a megye szinte valamennyi szabadságvesztést elszennvedett lelkészeivel (Klivényi Lajos, Marycz Győző, Szabó Árpád, Singer Ferenc) végighallgattatták.⁴²

A coronákon elvileg világi személy nem lehetett jelen, de az egyházügyi főelőadó, Gregor György, egyszer-egyszer megjelent, sőt a Felsőcsanádi espereskerület 1952. október 9-i ülésén jelen volt Kostályik András, Magyarbánhegyes tanácselnöke is.⁴³ A püspöki aulát legtöbbször Szécsi képviselte. Ebben az időszakban Békés megye coronáin Hamvas püspökök sohasem jelent meg. A coronákról szóló értékelést is mindig Szécsi Antal készítette. Hamvas püspökök ezeket átnézte, kihúzott belőlük, vagy jellegzetes írásával itt-ott kibővítette. A javítások elsősorban arra irányultak, hogy "egyháziasabbá" tegye az értékelést. Például az 1952. október 7-én tartott battonyai espereskerületi ülésről írott Szécsi szöveghez hozzáfűzte: "Még arra kérem a kerület Tisztelendő Papságát, hogy ugyanakkor, mikor a haladás szolgáltatásban lelkesedik, az örök igazságokat és az egyház tanítását mindig szem előtt tartani el ne felejtse."⁴⁴

A coronákat gyakran látogatták a mozgalom országos központjából is. Magától értetődik, hogy Békés megyébe főleg Borsos Józsefet és Mag Bélát küldték. A titkársági üléseken ők is értékelték a látottakat, hallottakat. Borsos Józsefnek az 1952. május 9-i titkársági ülésen elhangzott értékeléséből emelünk ki egy-egy mondatot:

"Aradi espereskerület (Elek): Nagy Tibor előadása ritka jól össze volt állítva. Hozzászólás kevés volt, helyeselték a békemozgalmat, ellenvetés nem volt... Battonya: Szeles Sándor előadása jó, átfogó, békemozgalmi előadás volt, a központ által is megadott útmutatás szerint... Az aula részéről Langmár Lipót volt jelen, de nem szólt hozzá. Végül magam szóltam hozzá, alátámasztva az elhangzottakban a helyes meglátásokat, a hiányosságokra föl hívtam a figyelmet."⁴⁵

4. A HÍVŐK BÉKEFELADATOKRA MOZGÓSÍTÁSA

4.1. Tartalmi célok

A katolikus papi békemozgalom tevékenységének egyik végállomását az egyházi vezetés, a "klerikális reakció" elleni harc képezte volna, de ez a harc sehogy sem akart megvalósulni. A másik végállomást a világi hívők alkották. Az államhatalomnak ugyanis az egyik fő célja az volt a papi békemozgalommal, hogy

a különféle gyűléseken, tájékoztatókon kellő ismerettel fölruházott és változatos módszerekkel megdolgozott papságot a társadalom azon rétegeinek (a hívőknek) mozgósítására használja föl, akikhez nehéz volt eljutnia. A békemozgalom segítségével olyan politikai, gazdasági, erkölcsi problémák megoldásába igyekezett bevonni a papságot, melyek a hatalom számára égetően fontosak voltak, de ezek mögé a lakosság felsorakoztatása nagy nehézségekbe ütközött. A lakosság ugyanis idegenkedve fogadta a békepolitikát, mely mögött a szovjet külpolitika és a kommunista világmozgalom érdekei is meghúzódtak. Még inkább ellenkezéssel fogadta a rendkívül nagy anyagi megterheléssel járó beszolgáltatást, békekölcsön jegyzést, a tulajdonviszonyok sok évszázados formáinak megváltoztatását, az anyagi ösztönzés háttérbe szorítását és erkölcsi tényezőkkel való pótlását. E feladatok megoldásában való közreműködést - a szövetségek támogatásán kívül -, az egyház és az állam közötti "megállapodás" (1950. augusztus 30.) már tartalmazta. A békemozgalomnak tehát az ott megállapított együttműködési keretek tartalommal való megtöltésére kellett ösztönözni a püspöki kart és az alsópapságot.

a) A békéért való harc

Ez volt a békemozgalom legtöbbet emlegetett célja és törekvése. Az evangéliumokból, a különféle pápai megnyilatkozásokból vett idézetekkel bizonyították a híveknek, hogy a béke, a békemunka egyezik a hit tanításával. Így minden pap a békét szolgálja - a háborúnak nincs papja -, tehát békepap. A világbéke egy és oszthatatlan voltából vonták le a következtetést, hogy nincs kommunista béke és vallásos béke, hogy a békepap nem kommunista pap.

A békéért való imádkozás ott szerepelt minden szentmise végén, de a békemozgalom a cselekvő béke jelszavát is hangoztatta. Tehát a békét nem elég kívánni, érte imádkozni, hanem konkrétan tenni is kell érte valamit, bekapcsolódva a Béke Világtanács és az Országos Béketanács akcióiba. Ha ezek - mint említettük - a szovjet külpolitikai irányvonal támogatását is jelentették, volt bennük egy sor progresszív elem.

b) "Szocializmus építésére" mozgósítás

A kiindulópontot itt is a teológiai megalapozás jelentette: a szocialista társadalmi rendszer nem mond ellent a hitnek. Benne az isteni gondviselés történelemformáló erejét kell látni, melyben a papságnak küldetése van.

b.1. TSz. mozgalom támogatása

Ez mindenekelőtt a püspöki körlevelekben megfogalmazott gondolatoknak a parasztság felé való közvetítését jelentette. Az 1950. augusztus 30-i "megállapodásban" ugyan még csak arra tett ígéretet a püspöki kar, hogy a szövetkezetek szervezésével szemben nem fejt ki ellenállást, de a Grósz per és a békemozgalmi aulisták kinevezése után sorra jelentek meg a püspöki kar és az egyes püspökök szövetkezeteket támogató körlevelei. Ezek állami megrendelésre születtek, egy kaptafára készültek, többségében központi vázlat alapján békemozgalmi aulisták írták őket. Azt fogalmazták meg bennük, hogy a szövetkezetek valláserkölcsei szempontból nem eshetnek kifogás alá, sőt a keresztény erények kivirágzanak bennük. Hamvas püspök írja a Magyar Kurírban 1955. augusztus 24-én közzétett körlevelében:

"A szövetkezetek feltételezik az összetartozás érzését, a fokozott közösségi érzést, maga a szövetkezetben végzett munka pedig a nagy felelősség-érzetet. Olyan érzések ezek, amelyek a hitből is táplálkoznak. Segítsétek tehát egymást a társasgazdálkodás megszervezésében és megerősítésében. Egyetértéssel, összetartással és testvéri szeretettel..."⁴⁶

b.2. Buzdítás a mezőgazdasági munkák végzésére

A "szocialista építőmunkára" való mozgósítás legdirektebb formája a parasztságnak a mezőgazdasági munkák végzésére való ösztökélése volt. A lelkipásztorok ehhez is kaptak püspöktől buzdítást. Hamvas püspök 1953. március 20-án közzétett körlevelében például ezt írja: "Tisztelendő Testvérek! Használjunk fel minden kínálkozó alkalmat, hogy híveinket a tavaszi mezőgazdasági munkák sürgős és gondos elvégzésére buzdítsuk."⁴⁷

Korábban már szó esett arról, a Békés megyei Békebizottság nem csupán buzdította a paptársakat a hívek munkára serkentésére, hanem beszédvázlatot is készített az ilyen témáról szóló szentbeszéd megtartásához.

b.3. Buzdítás a beszolgáltatási kötelezettségek teljesítésére

Az "50-es években" a parasztság számára a beszolgáltatás jelentette a legnagyobb tehertételt. Súlyosságát a papi békemozgalom központjában is fölismerték, elismerték, de a baj okozóját nem az államhatalom gazdaságpolitikájában, hanem az egyes helyi vezetők túlteljesítési törekvéseiben látták. Az 1952. május 23-i titkársági ülésen hangzott el a következő párbeszéd:

"Kis Zoltán: A mostani begyűjtésnél sok helyen túlfeszítik a húrt.

Beresztóczy Miklós: Ezt nekünk nehéz ellensúlyozni, mert a helyi szervek szorgalmazzák a túlteljesítést. A pap nem mondhatja, hogy ne tegyék. "⁴⁸

Az egyház nem csupán nem tiltakozhatott, hanem az államhatalom részéről itt mutatkozott meg talán a legerőteljesebben a támogatásigény. Követelték a papságtól annak hangsúlyozását, hogy a beszolgáltatási kötelezettség teljesítése nemcsak a hazával szembeni kötelesség, hanem a keresztény erkölcs parancsa is. Nem véletlen, hogy a püspöki körlevelek ennek szellemében születtek. Idézet Hamvas püspök 1951. augusztus 9-én közzétett körleveléből: "... A felebaráti szeretet mély erkölcsi indításából lelkiismeretesen teljesített beszolgáltatás állampolgári, de egyben felebaráti kötelesség is, melyre hangsúlyozottan buzdítsák papjaim a híveket, és a saját hatáskörükben járjanak elől jó példával. "⁴⁹

b.4. Békekölcsön jegyzésre mozgósítás

A békemozgalmi munka fontos részét képezte - már elnevezésénél fogva is - a békekölcsön jegyzésre való ösztönzés. A korábbi buzdító körlevelekhez hasonlóan, itt is világosan tetten érhető az állami megrendelés. Az egyházmegyei vezetők a lebonyolítás megkönnyítésére nem csupán az ÁEH békekölcsön felelősének (lám még ilyen is volt!!) stencilezett útmutatóját kapták meg, hanem még saját körlevelüket is, mely minden egyházmegyében azonos volt. A körlevelek nem csupán arra szólították föl a papságot, hogy a híveket buzdítsák a jegyzésre, hanem arra is, hogy maguk is járjanak elől jó példával, ami azt jelentette, hogy legalább az egyhavi kongruát (500 Ft-ot) föl kellett ajánlani. A sorozatos békekölcsön jegyzések - a világiakhoz hasonlóan - a papság számára is súlyos teherként jelentettek. Hamvas püspök mint magánszemély 4000 Ft-ot, a püspökség pedig mint jogi személy 5000 Ft-ot jegyzett egy-egy alkalommal, a papság általában egyhavi kongruáját "ajánlotta föl". A rosszabb plébániákon tevékenykedő papság azonban néha csak kisebb összeget tudott magából kiizzadni. Ezt a püspöki aula (azaz békemozgalmi aulisták) előtt részletesen indokolni kellett. Egy-egy ilyen indoklásból képet nyerhetünk a papság nagy részének siralmas anyagi állapotáról. Példaként Gönczi Károly dombiratosi plébános esetét hozzuk, aki Kiss Józseffel való "csere" révén került erre a rosszabb plébániára. Levelét 1952. október 4-i keltezéssel küldte a püspöki hatósághoz.

"Nem szívesen írok egyéni ügyeimről, mert nyomorúságomat nem kívánom a világ elé tárni, azonban a mai napon kézhez vett főhatósági leirat arra kényszerít, hogy magyarázatát adjam annak, miért jegyeztem csupán 300 forint békekölcsönt? Új állomáshelyemen a lelkeszi államsegélyen kívül más számbavehető jövedelmem nincs. Ebből 90 éves apám háztartására havi 500 forintot küldök, ki közeli halále-

setére való hivatkozással Csanádapácán kívánt maradni, hogy édesanyám mellé temethessük...

Ennyi kötelezettség mellett nekem havi 90 Ft marad, amiből csak kenyeret tudok vásárolni, mert másra nem telik. Hetenként legfőljebb 3-szor eszem főtt ételt. Azt hiszem, hogy életszintemet még alacsonyabbra csökkenteni nem tanácsos az egészség kockáztatása nélkül.

Senkinek sem panaszkodom és senkitől segítséget nem kértem, mert keresztemet magam akarom vinni, mégha bele is pusztulok. A tények igazolják, hogy jelen körülményeim között a békekölcsönre nagyobb összeget nem jegyezhettem. Annyi szerencsétlen sorsáról való gondoskodással az igazi szocializmust és a belső békét szolgálom. Anyagi képességeimnek a végső fokához érkeztem, és ezért a jegyzett összegen felül már csak az igazságtalanul megtiport életemet tudom felajánlani. Ha ez szükséges, úgy azt is készséggel megteszem."⁵⁰

b.5. Napi akciókban való részvételre buzdítás

Az egyháznak a "szocializmus építésére" való felhasználása olyan méreteket öltött, hogy még a leghétköznapibb propaganda kampányokba is bevonták az egyházi vezetést. Példaként álljon erre a Hamvas püspök nevével 1952. május 20-án kibocsátott körlevél:

"Fémgyűjtési hónap

Az öt éves terv végére országunk tényleg átalakul a vas és acél országává. Látva ezt a nagyszerű erőfelfejtést, nem állhatunk tétlenül, kezünket ölbetéve, hanem nekünk is buzdítanunk kell híveinket, sőt magunknak jó példával kell előljárnunk..."⁵¹

4.2. Működési területek

A békemozgalmi munkát tekintve az államhatalom önmaga alatt is vágta a fát, amikor fölszámolta az egyházak politikai, kulturális, sőt szociális és vallási szervezeteit, ezzel az egyházak tevékenységét a templomokba, sekrestyékbe szorította vissza. Az egyház számára a működési területek rendkívül leszűkültek, és ide bevonni a békemunkát, annak tartalmi céljaitól elvonatkoztatva is, ellenszenvet szült. Olyan embereknek kellett ezt csinálni, akiknek messze nem ez volt az elsődleges feladatuk, hanem a hívek lelki gondozása. Olyan eszközöket (szószéket), területeket (templomokat, egyházközségi üléseket) kellett igénybe venni, felhasználni, melyek vallási vagy egyházi célokat szolgáltak. A békemunka tehát személyileg, vagy idő és terület tekintetében, objektíve a vallási tevékenységet korlátozta.

Az államhatalomnak volt is egy olyan hátsó célja a békemozgalommal, hogy amíg a pap politizál, békerendezvényekre jár, nem terjeszti a "vallási méetelyt", sőt vallási funkciójában is zavarok támadnak, ezzel a mozgalom a vallás elhalálozásának céljait is szolgálja.

a) Szószék

Azt hisszük, nem kell különösebben ecsetelgetni, hogy az eleve korlátozott időtartamú szentmisén belül, még korlátozottabb idő áll a papság rendelkezésére szentbeszéd céljára. Nos, ebből a korlátozott, szűkreszabott időből kellett leszakítani pár percet a gazdasági célú püspöki körlevelek fölolvására. Teljesen érthető tehát a papságnak ettől való ódzkodása, a püspöki aula utasítása azonban kemény volt. Álljon itt példaként a Hamvas püspök nevében 1955. augusztus 18-án kiadott körlevél utóirata:

"A Tisztelendő Oltártestvéreket felhívom, hogy fenti körlevelet a legközelebbi vasárnap a szentmise alkalmával a szószékről olvassák fel. Ne forduljon elő, hogy valaki a felolvasást megtagadja, mert ez reá nézve súlyos következményekkel fog járni."⁵²

A püspöki és békebizottsági körlevelek, felhívások direkt tolmácsolásán túl, a papságnak a békemozgalmi témákat a szentbeszédbe is bele kellett szőni. Igaz ennek megkönnyítésére - mint láttuk - a megyei választmánytól, de a békemozgalmi aulistáktól is részletes vázlatot kaptak. Az aratási munkára és a beszolgáltatási kötelezettség teljesítésére buzdító szentbeszédhez 1951. július 19-én Szécsi vikárius nagyon jól fölépített, közel háromoldalas vázlatot küldött.⁵³ Egyes papok állítólag nagy sikerrel alkalmazták a szószéket békemunkára. Vagy legalábbis ezt mondták. Borsos József battonyai esperes így számolt be erről az 1952. április 17-i országos választmányi ülésen: "A baktériumháborúról a szószéken a nagypénteki prédikációban beszéltünk, körülbelül a következőképpen: Krisztus meghalt mert szeretett, Koreában meghalnak mert gyűlölnék. A szeretetben meghalt Krisztust kérjük, szüntesse meg ezt Koreában. A hívek ezután meghatódva sírtak, tanúsága ez a nagy békeakaratnak."⁵⁴

De a sorozatos meghurcoltatásokat elszenvedett Klivényi Lajos főesperes sem mond mást a végzett munkáról szóló éves beszámolójában, melyet 1952 januárjában küldött a püspöki aulába: "... Prédikációk során külön szoltam a szolidaritás nagy fontosságáról, a társasgazdálkodás előnyeiről, az aratás, a gabonabegyűjtés, az őszi munkák és a beszolgáltatás pontos teljesítésének kötelességéről."⁵⁵

A jelentések szerint, az esetek többségében a hívek rezzenéstelen arccal hallgatták végig a békemozgalmi témájú körleveleket, vagy a szentbeszéd ilyen tartalmú kitételeit. Akadtak azonban negatív reagálások is.

Szimmeiszter István magyarbánhegyesi plébános így számolt be erről az aulához küldött jelentésében: "Még szeptemberben észre kellett vennem, hogy híveim közül többen kifogást emeltek és kelletlenül fogadták a nem szorosan hittel kapcsolatos témákat, de a képviselőtestületi gyűléseken és egyéb magánbeszélgetéseken felkértem a befolyásosabb híveimet, hogy értessek meg a hívekkel, mennyire a közösség érdekét szolgálják ezek a buzdítások."⁵⁶

Toldy Antal pusztaföldvári plébános is hasonlókról írt: "... Ezeknek hatásáról kötelességem kijelenteni, hogy a híveknek véleménye az volt róla, hogy szükségese-
sek, igazak amit tartalmaznak, de azt úgyis hallják nagyon sokszor gyűléseken, előadásokon. A papjuktól a templomban lelkiekről akarnak hallani."⁵⁷

b) Templomon kívüli eszközök

b.1. Hittanórák

Békemozgalmi szerepüket A Kereszt című lap is többször hangsúlyozta. "A társadalmi tulajdon védelme" című írás (1955. június 30.) például arra hívja föl a hittanárok figyelmét, hogy hittanórákon, a hetedik és a tizedik parancsolat tárgyalásánál meg kell magyarázni a gyerekeknek, hogy "nemcsak az egyes emberek tulajdona kell hogy szent legyen előttem, hanem a közösségnek, a társadalomnak értékeit is a legnagyobb tisztelettel és megbecsüléssel kell kezelnem. Ezt eltulajdonítani, megrongálni, belőle illetéktelen, munkanélküli hasznot húzni becstelenség."

Nagyon sok békemozgalmi pap számolt be a hittanórák ilyen célú felhasználásának lehetőségéről, hiszen ahogy Körmenty Sándor kaszaperi plébános mondta az 1953. novemberi választmányi ülésen: "Nagyon sok lehetőség van erre, hiszen Krisztus a béke Istene s a szabadság a szeretet vallása. Irattam felsőosztályosaimmal egy dolgozatot: Miért harcolok én a békéért? Mondhatom külön tanulmányt lehetne a dolgozatokról írni."⁵⁸

Mindezek kivívták az államhatalom elismerését. Azt azonban rosszállással fogadták, ha egyes papok ilyen békemozgalmi indokokkal akarták elérni a hittanoktatás kereteinek bővítését.

b.2. Hívőkkel való beszélgetések

A békemozgalmi papok a beszélgetések különböző területeiről számolnak be. Kiss József például a hivatalos ügyintézészt is fölhasználta békemunkára. Az 1953. novemberi választmányi ülésen a következő történetet mondta el: "A múlt hónap közepe táján egy ember jött hozzám, keresztlevelet kért. Kiállítottam neki és utána

beszélgettünk. Említette, hogy TSzCs tag, de éppen a napokban aláírta ő is a kilépési szándékát. Nem szóltam sem ellene, sem mellette, hanem papírost és ceruzát nyomtam a kezébe. Elkezdtünk számolgatni, ment osztás, szorzás, összeadás-kivonás, az én emberem izzadt bele. Földhozam, traktor díj, vetőmag, termés, adókedvezmény, beszolgáltatás, minden egymás alá került, és összehasonlítva a nadrágszíj parcellával szemben mutatkozó többlettel, az én emberem csak kerekrenyílt szemmel hámult. Kiszámítottuk a hanyag, felületes munka következtében előállott károsodást, az emberem csak nézett szótlanul egy darabig, aztán felállt, csak annyit mondott: megyek és kihúszom a nevemet a kilépést aláírok közül. Másnap találkoztam és mosolygós arccal mondta: kitöröltem a nevemet és még két társam is, akiknek elmagyaráztam az egész számítást, amit végeztünk."⁵⁹

Körmeny Sándor, a plébánia góréjába ("önként följánlotta" a TSz-nek terményraktározási célra) kukoricát hordó munkásokkal való beszélgetéséről számolt be: "Sokat beszélgettem velük! Mind megannyi öntudatos békeharcos! Volt közöttük egy ateista férfi is. A népért és békéért harcoló papok munkáját nagyon becsülte, és becsüli. A maguk munkájára éppoly szükség van, mint az én kukorica hordásomra, ha a népért és a békéért végzik..."⁶⁰

Kiss József A Kereszt 1953. március 5-i számában arról írt, hogy az egyház-községi gyűlést is föl lehet használni békemozgalmi célra. Ő például a február 8-i egyházközségi gyűlésen a kormánynak a mezőgazdasági munkákkal kapcsolatos rendeletét tárgyalta meg.

A hívőkkel való beszélgetések békemozgalmi felhasználásának még nagyon sok formájára találunk utalásokat: utcán való találkozásokor, családlátogatáskor, szentmise után a szokásos templom előtti beszélgetéseken stb.

c) A Kereszt című lap

Ez volt talán a békemozgalmi munka legfontosabb eszköze, de hatékonyságát csökkentette, hogy a hívek nem nagyon olvasták, pedig minden templom előcsarnokában árusították, a papok szószékről reklámozták, sőt előfizetési kampányokat is szerveztek. A lap tevékenységet már több oldalról érintettük. Most csupán egy Békés megyei vonatkozású, buzdító cikket közölnénk, minden kommentár nélkül. A cikk a lap 1956. március 25-i számában jelent meg, Kiss József csanádapácai esperes-plébános írta, a címe: "Segítsük híveinket a mezőgazdasági munkákban".

"- Az élet halad, a történelem kereke forog és viszi mindig közelebb az emberiséget a szocializmus felé. Magyar népünk is mind világosabban meglátja, hogy a jövő az individualizmusból a szocializmus felé halad, s mindig többen és többen térnek át a társasgazdálkodás útjára. Február 12-18 között 2657 család, 3651 taggal, 10129 kat.hold földdel lépett a szövetkezeti gazdálkodás útjára.

Február 19-25-ig 2448 család, 3379 taggal kb. 10000 hold földdel. Január 1-jétől február 25-ig 74 tsz és 16 tszcs alakult. Ezek olyan tények és adatok, amihez nem kell kommentár. Itt az élet beszél, a tények győznek meg.

- Egyik hívemmel sokat beszélgettem, mindig panaszkodott, hogy a 4 hold földjével olyan nehezen tud boldogulni. Ajánlottam neki, hogy lépjen be a tszcs-be, számolgattunk, vitatkoztunk sokat és a végén mindig azt mondta: belépek majd én is, de csak akkor, ha már előttem mindenki belépett a csoportha, a tények és az eredmények meggyőzték. Igen, az élet tanít, meggyőző és megmutatja mindenkinek, hogy hol a helye és mi a teendője a lekipásztornak is. A legtöbb lekipásztor megértette az idők szavát, megérezte és magáévá tette a híveit betöltő szent és nemes törekvéseket és igyekszik a közös munkából kivenni a részét.

- Megyénk az elmúlt esztendőben szép sikereket ért el. A múlt évben begyűjtésben az ország 19 megyéje közül a harmadik lett. A nagyterületű járások versenyében az orosházi járás országos viszonylatban első volt, a mezőkovácsházi járás a második lett. A városok versenyében Gyula városa az első volt. Ezek mind a lelkiismeretes kötelességteljesítés eredményei, melyekre büszkék vagyunk, de kötelez bennünket a további munkára is, hogy ne csak megtartsuk ezt az eredményt, hanem népünk és országunk javára fokozzuk is azt. A másik igen szorgos terület a tavaszi mezőgazdasági munkák elvégzése. Tudjuk mindnyájan, hogy a múlt év tavaszán kedvezőtlen időjárás volt, ami az összes mezőgazdasági munkákat legalább két héttel kitolta egész évben. Így már emiatt is késtek az őszi betakarítások s még hozzá az esős őszi idő is akadályozta az őszi munkák maradéktalan elvégzését. Bizony sok őszi szántás elmaradt. Sőt, az őszi gabonavetésben is hiányok álltak elő. Most a szokatlan hideg és tartós tél is nehezíti a tavaszi munkák megkezdését, az őszi elmaradások pótlását. Ilyenkor már a tavaszi búzának a földben kellene lenni. Összetorlódik nagyon a tavaszi munka, aminek komoly következményei lehetnek, ha a legelső alkalmas időt fel nem használjuk az elmaradások pótlására. Biztatással, lelkesítéssel álljunk dolgozó népünk mellett ezekben a szorgos napokban, kísérjük figyelemmel munkáját, hogy minden elmaradott munka idejében meglegyen, a mag a földbe kerüljön, bőséges termést hozzon."

5. A BÉKEMOZGALMI MUNKA MÓDSZERBELI JELLEGZETESSÉGEI

A szervezeti keretek ismertetése, és a tartalmi munka tárgyalása során már egy sor módszerbeli következtetést levontunk, illetve a közölt példákból az olvasó is levonhatott. Mégis úgy véljük, nem haszontalan együtt áttekinteni a módszerbeli jellegzetességeket, közben egy-egy újabb példát is megismerlélve.

a) Önállóság hiánya

A mozgalom létrehozását külső (államhatalmi) erők kezdeményezték, és irányító szerepüket mindvégig megtartották. A mozgalomban részt vevő papi személyeknek a közreműködő, a végrehajtó szerep jutott. A feladatok egyrészt az Országos Béketanácstól, majd később a Hazafias Népfronttól, illetve az ÁEH-tól jöttek, mögöttük természetesen az MDP állt. Az előbbi szervek nem csupán országos szinten tartották kézben az irányítást, hanem megyei szinten is ellenőrizték a papi békemozgalom tevékenységét.

b) Túlzott centralizáció

A mozgalom tevékenységének első időszakában a titkárság és annak világi tagjai (Kis Zoltán) összpontosítottak nagy hatalmat a kezükben. A megyei bizottsági elnökök és titkárok "megválasztásához" is előzetes véleményük kikérésére volt szükség. Nagy botrányt kavart az, amikor Czilli István esetében Békés megyében ezt elmulasztották. A dolog úgy történt, hogy az 1952. március 10-i választmányi ülésen a Budapestre kinevezett Mag Béla leköszönt az elnöki tisztségről. A Békés megyei Bizottság kettős hibát vétett: átszervezte a vezetőséget új titkárt választva, anélkül, hogy előbb kikérte volna a központ véleményét. Másrészt erről utána sem küldtek külön jelentést, hanem megelégedtek a választmányi ülés jegyzőkönyvének elküldésével. A titkárságnak (Kis Zoltánnak) nem Czilli István személyével volt problémája, hanem a hivatalos út be nem tartását kifogásolta: "Czillivel nincs semmi különös baj, ... de a gyakorlat az, hogy mi megnézzük a titkár személyét előre, ha választani kell valahol."⁶¹

Korábban már szó esett arról, hogy a megyei választmányi ülések időpontját és témáját is a békeközpont határozta meg. Ha a kezdeti időszakban a még tapasztalatlan választmányok önnállósulni merészeltek, akkor jött a ledorongolás. Az 1951. november 30-i titkársági ülésen Kis Zoltán teljesen kikelt magából, mikor megtudta, hogy öt helyen összehívták a megyei elnökök és titkárok a választmányokat, és erről a titkárságot nem értesítették: "Ha a megyei titkárok önállóan hívnak össze választmányt, akkor szétesik a központi irányítás. Így nem azokat a feladatokat adják a papságnak, melyek a legfontosabbak. Nekünk minden választmányi értekezletre komoly politikai alapot kell adni, mert különben nem tudják mi az a vonal, amelyen nekik menni kell."⁶²

c) Bürokratikus, konspiratív módszerek

Arról már többször szó esett, hogy az országos értekezletektől kezdve egészen az espereskerületi papi értekezletekig milyen alaposan fölkészítették az előadókat, a hozzászólókat, és hogy így az ülések szinte teljesen formálisakká váltak. Ugyancsak ez a konspiráció jellemezte a békefelhívások aláírásgyűjtési akcióit is. A csúcsot a bécsi világkongresszust megelőző békefelhívás aláírásgyűjtési akciója képezte, 1952 őszén. A katolikus papok aláírásának megszerzésére katonai pontosságú és módszerű hadművelleti tervet készítettek, és megvalósítására az egész békemozgalmi papság a bizottsági tagoktól az aulistákig mozgósítva lett.⁶³

E katonai (hadművelleti) módszer meg is hozta az eredményt: Békés megyében mindössze három pap nem írta alá, azok közül is egyik súlyos betegségben a kórházban feküdt.⁶⁴

d) Adminisztratív kényszerítő eszközök, letámadásos módszerek

A határozott föllépést, adminisztratív eszközök lathatásával a békemozgalmi aulisták vagy a püspökök foganatosították az ÁEH munkatársainak felszólítására.

Buday László Olivér püspöki tanácsos, gyomai plébános ellen például Gregor György egyházügyi főelőadó, pontokba szedve, egész bűnlistát állított össze:

"1) Április 2-i prédikációjában azt hangoztatta, hogy Isten meg fogja büntetni az államférfiakat, mert bűnösök.

2) Kijelentette a főelőadónak, hogy nem hajlandó a templomban a békéről beszélni, mert a templom nem erre való. A püspök körleveleit a legutóbbi időkig nem olvasta föl.

3) Az úttörő és nem úttörő gyerekeket egymás ellen uszítja.

4) Kulák asszonyokkal barátkozik, udvarol nekik.

5) Egy fiatalember temetésén azt prédikálta, hogy a munkaverseny halálra kínozza az embereket.

6) Egy gyomai tanítónak azt mondta - aki továbbadta a főelőadónak - miért olyan hülyék, hogy elhiszik a materializmust.

7) A főelőadónak kijelentette, hogy Magyarországon üldözik a vallást, mert a gyomai állomásfőnököt is vallásosság miatt helyezték rosszabb állásba."

A püspöki hivatal kénytelen volt (1952. június 26-án) Buday László Olivért szabadságotra és a plébánosi teendőktől fölmenteni. Rövidesen azonban a Csanád Egyházmegye Hajdú megyei részében (Debrecen) nyert kinevezést.⁶⁵

Az együttműködésre nem hajlandó, vagy bíráló hangot megütni merészülő papokat A Kereszt című lap is kipellengérezte, nem kímélve a püspököket sem.

Ezek a durva kirohanások azonban nem csupán a papságból, hanem a hívekből is megütközést váltottak ki.

6. A KATOLIKUS PAPI BÉKEMOZGALOM KAPCSOLATRENDSZERE

a) Békepapok és az egyházi vezetés

Az egyházi vezetés sem intézményesen, sem egyenként, hivatalosan nem ítélte el a békepap mozgalmat, de úgy tekintették, mint az egyház egységének megbontóját, mint amely megkönnyítette az államhatalomnak, hogy diktátumát a püspöki karral elfogadtassa (1950. augusztus 30. "megállapodás"). Másrészt ott élt bennük az aggodalom, hogy a papi békemozgalom el akarja szakítani az egyházat a Vatikántól. Nem erősítették a mozgalom iránti bizalmat az ott alkalmazott módszerek sem.

Mindennek nem mond ellent, csak a kényszerítő körülményeknek tudható be, hogy az 1951. július 3-án közzétett hivatalos nyilatkozatukban többek között kijelentették: "Hivatásunknak megfelelően előmozdítjuk a békét, helyeseljük egyházunk szellemében a katolikus papok békemozgalmát."⁶⁶

A püspöki kar együttes nyilatkozatát aztán egymás után követik az egyes püspökök elismerő körlevelei. Hamvas püspökét július 17-én közli a Magyar Kurír:

"A Katolikus Papok Békemozgalma tevékeny tényezője volt, hogy a püspöki kar és kormányunk közt a megállapodás létrejöhessen és ez a benső béke, annyi veszély között ne csak fennmaradjon, de áldásos eredményeket teremjen. A püspöki kar nyilatkozata egyházunk szellemében helyesli a katolikus papok békemozgalmát... Papjaim saját magatartásukban, és híveik felé is, legyenek ennek a tanításnak képviselői... Gyakorlatilag minden pap keresse a közvetlen, kölcsönös bizalmat kiépítő kapcsolatot a helyi tanács és békemozgalom képviselőivel..."

Hamvas püspök egyébként nem helyezkedett szembe mereven a békemozgalommal. Sőt, Szécsi Antal a békemozgalmi aulisták 1951. december 17-én tartott értekezletén nagyon is "kedvező" képet festett róla: "A csanádi püspök rálépett a haladás útjára. A püspök mindent megért és mindent helyesel. A szemináriumban én magam leszek az előadó szociológiából. A békepapokat honorálja működésükért, magasabb funkcióba helyezi. A diszpozíciókkal szemben semmi ellenállást nem tanúsított..."⁶⁷

Egyháza valós vagy vélt érdekében, Hamvas püspök bizonyos reprezentációs feladatokat is elvállalt. Czapik Gyula egri érsekkel egyetemben: békekongresszusokon való megjelenés, népfront vezető szervében tisztségvállalás stb.

Az osztályharc éleződéséből, a klerikális reakció elleni harc fokozásából kiinduló Kis Zoltán hiába próbálta a békepapokat az egyházi vezetés ellen felsorakoztatni. Hiába állította ezt kifelé, a pártközpontnak szóló munkatervek egyik központi feladatának. Önkritikusan újra és újra meg kellett állapítania, hogy nem sikerült teljesíteni, és hogy ez képezi a munka fő hiányosságát. A Grósz per idején ugyan még sikerült néhány békepaptól, sőt megyei papi békebizottságtól is (lásd Tolna megye) elítélő nyilatkozatokat kicsikarni. Azonban Békés megyéből származó egyetlen ilyen nyilatkozatról sincs tudomásunk.

A Kovács Sándor szombathelyi és Pétery József váci püspökök ellen 1951 decemberében kibontakoztatott kampány azonban mindenütt teljes kudarcha fulladt.

Ugyancsak nem sikerült Kis Zoltánnak azt az elképzelését sem megvalósítania, hogy a papság ítélje el a Vatikánt, mert nem lép föl az atomfegyverkezéssel és az "amerikai imperialisták" koreai baktériumháborújával szemben. Ez az elítélés a coronákon azonban udvarias hangvétellé változott. Be kellett látni, hogy nem lehet a Vatikánnal ellentétes hangvétellű papi békemozgalmat csinálni. A különböző békemozgalmi rendezvények újra és újra visszatérő gondolata lett ezért a hit és erkölcs dolgában a Vatikánhoz való tántoríthatatlan hűség, és politikai kérdésekben nem a szembenállás, hanem a függetlenség hangoztatása.

b) Papi békemozgalom és az alsópapság

A békemozgalom az alsópapság körében sem tudott átütő sikert elérni. Ebben az államhatalom hibás gazdasági és egyházpolitikája mellett, maga a mozgalom is ludas volt. Nemcsak arról van tehát szó - amint azt egyik békemozgalmi pap megfogalmazta -, hogy nehéz békemunkát végezni akkor, ha a hívő arról panaszkodik, hogy képtelen a beszolgáltatási kötelezettségnek eleget tenni, ha a határvidékről deportálják a lakosságot, ha a TSz-ek rosszul működnek, ha az államhatalom részéről a papsággal szemben bizalmatlanság érvényesül, hanem arról is, hogy a papság nagy része idegenkedéssel figyelte a papi békemozgalom korántsem egyházas, hanem a politikai zsargon szövegével fogant megnyilatkozásait, céljait. Zavarral, értetlenséggel, sőt elutasítólag tekintett az ott alkalmazott módszerekre is. A mozgalommal, a mozgalmi munkával szembeni fenntartások elsősorban a fiatal papságot jellemezték. Országosan szembetűnő volt a mozgalomtól való távolmaradásuk. Békés megye bizonyos tekintetben kivétel volt, a mozgalom nagy öregjei sikerrel kapcsolták be káplánjaikat.

c) Békepapok és a hívők

A békepapi tevékenységnek a hívők részéről történő megítélése eléggé vegyes volt. A megítélés minden formájára számos példát lehetne hozni, de talán az idegenkedés volt a legjellemzőbb. A békepap életstílusával, közéleti szereplésével, szószerű és más megnyilatkozásaival csak nehezen tudtak megbarátkozni a hívők. Egyes helyeken olyan vélemény is elterjedt, hogy a békepap az kommunista pap, a nála végzett gyónás, a tőle kapott feloldozás nem érvényes, és bojkottálták az ilyen papot. Sőt Kovrik Gyula békésszentandrási plébános az 1952. június 3-i választmányi ülésen arról panaszkodott, hogy névtelen levélben kommunista papnak helyezették és veréssel fenyegették meg, ha nem hagyja abba a politizálást. Másutt viszont úgy tekintették a pap békemozgalmi megnyilatkozásait, mint amelyek kényszer hatása alatt születtek (gyakran volt is benne igazság!), és nem tulajdonítottak neki különösebb jelentőséget.

A lényeg, hogy az egyházas életvitelű, papnak és embernek egyaránt tekintélyes békepapok felé továbbra is áradt a hívek szeretete és megbecsülése.

d) Papi békemozgalom és a hatalmi szervek

A problémakört már többször érintettük. Most csupán a *tanácsokkal való kapcsolatra* térnénk ki. A békemozgalmi papság Békés megyében is a tanácsokkal jó viszony kiépítésére törekedett. Keresték a kapcsolatot velük, és kezdeményezően ajánlották föl szolgálataikat. M. Tóth József orosházi esperes plébánosnak az 1956. március 13-i választmányi ülésen elmondott szavaiból is ez a kapcsolatkeresés tűnik ki: "Amikor városunkba új tanácselnök került, nem vártam, nem lapítottam, hogy bárcsak ne kellene vele találkoznom, hanem mihelyt tudomást szereztem róla, azonnal felkerestem, bemutatkoztam és végigheszélgettük vele a város ügyeit és a mi közös ügyeinket."

Körmendy Sándor dombegyházi segédlelkész pedig az 1952. szeptember 25-i választmányi ülésen arról számolt be, hogy a tanácselnökkel és a párttitkárral több mint egyórás beszélgetést folytatott, és ezen 12 ponthan foglalták össze a közös tennivalókat. Az együttműködésben talán a legtovább Csabai Béla újkígyósi plébános ment, aki járási tanácstagságot is vállalt.

Néhány esetben azonban a tanácsok visszaéltek a békemozgalmi papok együttműködési készségével. A békeközpont 1952. február 10-én készült feljegyzéséből idézünk: "Egyes helyeken tapasztalni, hogy a tanácselnök a papot kéri fel beszédek megtartására, egyes feladatok elvégzésére, feladatok népszerűsítésére... Vannak községi tanácsok, melyek a statisztikai kimutatásokat és más fontos írásos feladatokat házimunkára kiadnak a helyi plébánosnak... Vannak olyan jelenségek is,

hogy a helyi tanács úgy tartja fenn a kapcsolatot a pappal, hogy azt befogja a maga munkájába anélkül, hogy különösebben a pap tekintélyét növelné. Pl. Békés megyében a kevermesi plébánost (Borsos Józsefről van szó) a tanács elnöke kiküldte azokra a helyekre (egyéni gazdálkodókhoz és középparasztokhoz), akik nem teljesítették a beszolgáltatást, hogy a plébános bírja rá őket a beadási kötelezettségre.⁶⁸

Hasonló dolgokról számolt be az 1955. október 3-án tartott orosházi coronán Arató György tótkomlói plébános is. Őt a falu tanácselnök asszonya arra akarta kényszeríteni, hogy az egyházközség képviselőtestületének ülését a TSz mozgalom népszerűsítésére fordítsa. Készítsen az ülésről jegyzőkönyvet, és azt vigye el hozzá.⁶⁹

Másutt viszont arról panaszkodtak a papok, hogy a helyi hatóságok bizalmatlanok, nem állnak szóba velük. A békemozgalmi papság megítélésében a tanácsoknál kezdettől fogva valóban nagy volt a zűrzavar: barát is, szövetséges is, de ellenség is; haladó is, demokratikus is, de reakciós is!!

7. A PAPI BÉKEMOZGALOM ÉRTÉKELÉSE

Az értékelést az "50-es évek" körülményeinek, sajátosságainak figyelembevételével kell megtennünk. Egy igen ellentmondásos kép bontakozik ki előttünk.

A mozgalom kétségkívül jelentős segítséget nyújtott az államhatalomnak az egyházzal kötött "egyezmény" tető alá hozásában, és az ott lefektetett alapelvek betartásában. Közreműködött a parasztágellenes (TSz-be kényszerítés, beszolgáltatás) és más népellenes intézkedések (békekölcsön jegyzés) megvalósításában, és segített az egyházi vezetést is erre a közreműködésre kényszeríteni. Az egyház egységének megbontásával gyengítette annak erejét, ellenálló képességét, és zavart idézett elő a papság fejében. Negatív politikai intézkedésekben való közreműködése siettetette a néptömegek vallástól való elfordulását, egyházból való kiábrándulását.

Viszont az is igaz, hogy szereplésükkel segítették megmenteni az egyházat a szétveréstől, mivel csökkentették a támadási felületet (a klerikális rakció az imperiaлизмus belső támasza), tehát segítették az egyházat intézményei átmentésében. Egyes ügyes békemozgalmi papok tagságukat, tevékenységüket a hitélet működési kereteinek szélesítésére és intézményi rendszerének erősítésére is fel tudták használni. A papi békemozgalom gyakran a papság érdekvédelmi szerepét is betöltötte. Ezt az érdekvédelmi szerepet az államhatalmi szerveknek már csak azért is akceptálniuk kellett, hogy a békepapok tekintélyét a papság körében valamiképpen erősítsék. Ezért fordulhatott elő az, hogy - éppen a tekintélynövelés érdekében - az ÁEH maga ösztönözte a békepapságot érdekvédelmi szerepre. 1951. áprilisában

kérésükre emelték a kongruát, 1952 karácsonya előtt pedig kérésükre bocsájtottak szabadon 32 fogvatartott papot, köztük Maritz Győző mezőkovácsházi esperest, Singer Ferenc eleki káplánt és Kiss Antal újkígyósi lelkészt.⁷⁰

Az sem volt véletlen, hogy a békepapok kaptak hittanoktatási engedélyt, hogy az ő templomaik restaurálásánál volt a legnagyobb az állami hozzájárulás, és hogy elsősorban az ő templomaikat korszerűsítették. Akárhogy is születtek, ezek mégis-csak eredmények voltak, az egyház megmaradását, a hitélet gyakorlását szolgálták.

JEGYZETEK

1. A Szeged-Csanád Egyházmegye Püspöki Levéltárában (továbbiakban Püspöki Levéltár) található meghívón Hamvas püspök kézírásával a következő széljegyzet olvasható: "Révai: A püspököket izoláljuk." 1626/1950.
2. A két lelkész neve ott szerepel a határozati javaslat alatt. Lásd: Katolikus papok a békéért. Kiadta: Megvédjük a Békét Mozgalom Országos Tanácsa és a Katolikus Papok Országos Békebizottsága; Budapest, 1950.
3. Békés megyei egyházügyi titkár iratai. (Az iratok semmilyen levéltári jelzéssel nem rendelkeztek). Fölvívás a megye papságához.
4. Uo. Az április 9-i alakuló ülés jegyzőkönyve.
5. Állami Egyházügyi Hivatal Archívuma; Katolikus Papi Békemozgalom iratai. (Levéltári jelzés nem volt) Továbbiakban ÁEH Arch. Az 1951. október 19-i titkársági ülés jegyzőkönyve.
6. Uo. Az 1952. február 1-i titkársági ülés jegyzőkönyve.
7. Uo. Az 1952. április 18-i titkársági ülés jegyzőkönyve.
8. Beresztóczy Miklós: A katolikus békemozgalom húsz éve. Ecclesia 1970. 34-35.o.
9. A Kereszt. 1953. október 29.
10. A Magyar Kurír 1951. szeptember 3. száma kénytelen volt az egyházmegyék vezetőinek nevét közölni, mivel a személyi állomány kicserélődése lehetetlenné tette az eligazodást.
11. Püspöki Levéltár 1994/1951.
12. Lásd: Hamvas püspök 1952. május 12-én kelt körlevelét. Püspöki Levéltár 800/1952.
13. ÁEH Arch. 1951. augusztus 10-i titkársági ülés jegyzőkönyve.
14. Békés megyei egyházügyi titkár iratai. Az 1951. december 13-i választmányi ülés jegyzőkönyve.
15. Püspöki Levéltár 2405/1951.
16. Békés megyei egyházügyi titkár iratai. Az 1952. március 10-i választmányi ülés jegyzőkönyve.
17. Uo. Az 1952. március 24-i papi békegyűlés jegyzőkönyve.
18. Uo. Az 1953. február 25-i választmányi ülés jegyzőkönyve.
19. Uo. Az 1953. novemberi (közelebbi dátum nincs) választmányi ülés jegyzőkönyve.
20. Uo. Az 1954. november 9-i választmányi ülés jegyzőkönyve.
21. Uo. Az 1956. szeptember 27-i választmányi ülés jegyzőkönyve.
22. ÁEH Arch. Kis Zoltán följegyzése A Kereszt szerkesztőségében 1951. november 23-án tartott értekezletről.
23. Uo. Az 1951. október 12-i titkársági ülés jegyzőkönyve.
24. Uo. A békemozgalmi aulisták 1951. december 17-én tartott értekezletének jegyzőkönyve.

25. Uo. Jelentések a megyei és országos választmány újjáválasztásáról.
26. Uo. Az 1952. május 9-i titkársági ülés jegyzőkönyve.
27. Lásd: Békés megyei egyházügyi titkár iratai.
28. Uo. Az 1954. november 9-i választmányi ülés jegyzőkönyve.
29. Uo. Az 1951. december 13-i választmányi ülés jegyzőkönyve.
30. Uo. Az 1952. november 20-i választmányi ülés jegyzőkönyve.
31. Uo. Az 1953. február 25-i választmányi ülés jegyzőkönyve.
32. Uo. Lásd: Kiss Józsefnek Gregor Györgyhoz 1953. március 2-án kelt levelét.
33. Uo. Gregor György egyházügyi főelődönak a járási, a városi és a községi tanácselnökökhöz 1953. március 10-én küldött levele.
34. Uo. Az 1952. március 24-én tartott tájékoztató ülés jegyzőkönyve.
35. Uo. Az 1953. január 9-én tartott tájékoztató ülés jegyzőkönyve.
36. Püspöki Levéltár 518/1954.
37. Uo: 1781/1954.
38. Uo: 602/1952.
39. Uo: 603/1952.
40. Uo: 605/1952.
41. Uo: 2637/1955.
42. Uo: 2365/1954.
43. Uo: 1966/1952.
44. Uo: 1965/1952.
45. ÁEH Arch: Az 1952. május 9-i titkársági ülés jegyzőkönyve.
46. Magyar Kurír 1955. augusztus 24.
47. Uo 1953. március 20.
48. ÁEH Arch: Az 1952. május 23-i titkársági ülés jegyzőkönyve.
49. Magyar Kurír 1951. augusztus 9.
50. Püspöki Levéltár 1777/1952.
51. Magyar Kurír 1952. május 20.
52. Püspöki Levéltár 1779/1955.
53. Uo 1775/1951.
54. ÁEH Arch: Az 1952. április 17-i országos választmányi ülés jegyzőkönyve.
55. Püspöki Levéltár 16/1952.
56. Uo: 16/1952.
57. Uo: 16/1952.
58. Békés megyei egyházügyi titkár iratai. 1953. nov. választmányi ülés jegyzőkönyve.
59. Uo.
60. Uo.
61. ÁEH Arch. Az 1952. május 16-i titkársági ülés jegyzőkönyve.
62. Uo: Az 1951. november 30-i titkársági ülés jegyzőköve.
63. Uo: Aláírásgyűjtés forgatókönyve.
64. Uo: Kis Zoltán jelentése a katolikus papok békefelhívásának aláírásgyűjtéséről.
65. Püspöki Levéltár 1188/1952.
66. Magyar Kurír 1951. július 5. és A Kereszt 1951. július 5.
67. ÁEH Arch: A békemozgalmi aulisták 1951. december 17-én tartott értekezletének jegyzőkönyve.
68. Uo: 1952. február 10-i feljegyzés: A községi és falusi tanácsok együttműködése a katolikus papokkal.
69. Püspöki Levéltár 2637/1955.
70. ÁEH Arch: Beresztóczy Miklós és Horváth Richárd 1952. december 17-én kelt kérvénye az ÁEH elnökéhez.

THE MOVEMENT OF THE CATHOLIC PEACE PRIESTS IN BÉKÉS COUNTY

(1951-56)

József Pál

It was the state which had initiated and stimulated the peace movement of the catholic priests and played a leading role in guiding its preparatory works. Within the framework of the National Peace Council there existed a National Peace Committee of Catholic Priests; it was not a religious movement but a social-political one. Békés county 15-20 priests were active in the peace movement.

Under the pressure from the state and in active co-operation with it, the peace movement of the priests had weakened the strength and resilience of the church by disrupting its unity. Through its participation in negative political actions (such as forcing the farmers into co-operatives, requisitions, compulsory purchase of peace bonds), it had hastened the turning away of people from religion and their losing faith in the church.

It is also true, that the peace priests had helped saving the church from being destroyed and they were able to bring about the survival of church institutions. Often the peace priests played a role in protecting the interests of the priests. The peace priests were even able to preserve and expand religious instruction and were instrumental in securing funds to renovate churches.

EVANGÉLIUMI KISEGYHÁZAK ÉS HELYZETÜK ALAKULÁSA CSONGRÁD MEGYÉBEN AZ 1980-AS ÉVEK VÉGÉIG

Varga István*

Napjainkban az egyházak befolyása, vallásközvetítő szerepe megnőtt. E folyamattal együtt erősödik az a hatás is, mely szerint a népegyház mindinkább hívő egyházzá alakul. Az úgynevezett tradicionális vallásosság átalakul egy spontánabb, közösségi kapcsolatokat kereső, kis csoportokban realizálódó emocionális vallásossággá. Mindebből az is következik, hogy a történelmi egyházak mellett megjelenő vallásos közösségek, az evangéliumi kiségyházak vallásközvetítő szerepe és jelentősége is fokozódik.

Ez természetesen viszonylagos, hiszen e kis vallásos közösségekhez tartozó hívők száma megközelítően 80-100 ezer fő. A kis közösségek azonban szervezetten fogják össze vallásos tömegeiket, a vallásszabadság adta lehetőséggel élve befolyásuk egyre inkább erősödik. Nemzetközi szervezeteikkel való kapcsolattartásuk aktívabb. Tapasztaljuk ugyanakkor azt is, hogy egyre többen - köztük a fiatalok is - érdeklődéssel fordulnak ezen kiségyházak felé. Ez az érdeklődés minden bizonnyal a misztikum, az erkölcsiség és vallásos élet magas fokon való megélésének, a zárt közösségi életforma megismerésének igényéből fakad. A kis közösségekben nem kaphatnak azonban kellő választ azokra a kérdésekre: hogyan, mikor és miért jöttek létre a különböző vallási csoportok, melyek a tanítás- és hitgyakorlatbeli eltérések. A kívülről szemlélők sem értik igazán mi is a különbség az egyre inkább szaporodó vallási közösségek élete, tanítása között.

Tanulmányomban a közösségeken kívül állva kísérek meg objektív képet rajzolni a keresztény vallásos csoportok születéséről, tanításuk legjellemzőbb tételeiről. A gyülekezetek életének bemutatásánál csak a Csongrád megyében élő vallásos közösségeket vettem figyelembe. A terjedelmi korlátok miatt sem szólhatok a vallások fő irányán belüli elágazásokról, nem foglalkozom a keleti egyházak misszióival, a Szentírást ugyan használó, de nem keresztény gyülekezetekkel (pl. Jehova Tanúi). Megállapításaim döntő részét a lelkészekkel és prédikátorokkal folytatott ún. vezetett beszélgetések alapján állítottam össze.

---

* Dr. Varga István, a Csongrád Megyei Közgyűlés Hivatalának főtanácsosa (Szeged)

1. EVANGÉLIUMI SZABADEGYHÁZAK

Magyarországon, mint ismeretes, a kereszténység a legnagyobb tömegbefolyással rendelkező vallás. A kereszténység azonban - kialakulásától kezdődően - sohasem volt egységes.

Az I. század végére virágzásnak induló keresztény gyülekezeteknek radikálisan szakítani kellett a kereszténység zsidó gyökereivel, a judaizmussal. Szembe kellett helyezkedni az aszketizmust képviselő markionitákkal, a korai kereszténység demokratizmusát védő montanistákkal, akik a közeli időre ígért világ végétől várták a társadalmi bajok megoldását. Vagyonközösségben éltek, sokat böjtöltek, tiltották a második házasságot, keresték a vértanúságot, kizárták maguk közül a bűnösöket, megvetették a művészeteket, kerülték a színházat és tiltották a nők ékszerviselését. Később látni fogjuk, hogy a mai gyülekezetek életmódjába milyen sok ősi elem került át.

A középkori egyház a feudális társadalmi rendet isteni eredetűnek tartotta, ezért változatlanul hirdette. A X-XI. század alakuló polgársága - kézművesek és kereskedők - lépten-nyomon beleütköztek a feudális rend korlátaiba. Mindebből következik, hogy szembeszegültek a hűbéri társadalommal és annak legfőbb támaszával, a katolikus egyházzal. A középkor antifeudális eretnekei: a katarok, bogumilok, valdensek, arnoldisták, luciferiánusok, apostoli testvérek, apokaliptikusok, flagellánsok (önostorozók) stb. általában szigorú aszketikus életmódot folytattak, tagadták az egyház intézményét, a papság tekintélyét és Istenhez közvetítő szerepét. Egy részük felnőtt korban keresztelkedett, mert azt remélte, hogy a vallásukat tudatosan vállalók nem csatlakoznak a katolikus egyházhoz.

A reformáció szülte protestáns egyházak tovább osztották a keresztény egyházat. Földünkön ma több mint 300 féle keresztény hitfelekezet létezik, pontos számuk szinte meghatározhatatlan. Hazánkban közel 30 keresztény egyház, illetve gyülekezet működik (1.táblázat).

A kereszténység története során, a társadalmi körülmények hatására mindig voltak olyan közösségek, amelyek ragaszkodtak vagy visszafordultak az ősegyházi tradíciókhoz. Ellenezték az egyháznak a társadalomhoz való fordulását, ezért elszakadtak tőle. A kiszakadt csoportok közös jellemzője volt a hierarchia ellenesség, az egyház hatalomra törésének elítélése. Ezzel egy időben sok esetben szélsőséges formában jelentkezett a múltba fordulás, az első keresztény gyülekezeti élet felelevenítésére való törekvés. Állítják, hogy mindazok a tapasztalatok, amelyek az őskeresztény egyháznál megvoltak, napjainkban is jelen vannak a hívő ember életében.

1. táblázat

Hazai keresztény egyházak (alfabetikus sorrendben)

KATOLIKUS

Görög Katolikus Egyház
Ortodox (görögkeleti, pravoszláv) Egyházak
    Budai Szerb Ortodox Egyház
    Magyar Ortodox Egyház
    Magyarországi Bolgár Ortodox Egyház
    Magyarországi Román Ortodox Egyház
Római Katolikus Egyház

PROTESTÁNS EGYHÁZAK

Magyarországi Evangélikus Egyház
Magyarországi Református Egyház

EVANGÉLIUMI KISEGYHÁZAK

Biblia Szól Gyülekezet
Budapesti Nemzetközi Egyház
Erdélyi Gyülekezet-Megbékélés Közössége
Evangéliumi Pünkösdi Közösség
Evangéliumi Szabad Eklészia
Élő Isten Gyülekezet
H.N. Adventista Egyház
Hit Gyülekezet
Isten Egyháza
Keresztény Advent Közösség
Keresztény Testvéri Közösség
Krisztus Követői
Krisztusban Hívő Nazarénus Gyülekezet
Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség
Magyarországi Jehova Tanúi
Magyarországi Keresztyén Testvéri Gyülekezet
Magyarországi Késői Eső Gyülekezet
Magyarországi Metodista Egyház
Magyarországi Szabadkeresztyén Gyülekezet
Magyarországi Új Apostoli Egyház
Nemzetközi Egyesült Pünkösdi Egyház
Isten Gyülekezete Misszió
Nyújtsd Ki Kezed Szeretet Gyülekezet
Őskeresztyén Apostoli Egyház
Teljes Evangéliumi Keresztyén Közösség

Mindezeket figyelembe véve valamennyi szabadegyház életére - a keresztény tanítás lényeges jegyeinek megtartása mellett - jellemző a nagyobb fokú fanatizálhatóság, a megromlott, erkölcstelen földi világgal való szembefordulás. Ezt a nagyfokú befeléfordulást, valamelyik már létező egyházból való elszakadási törekvést nevezzük szektásságnak (szekta = valamely egyháztól, felekezettől elszakadt kisebb közösség). A történelmi egyházak a szekta meghatározást mint megbélyegző jelzőt igyekeztek is a kisegyházakra sütni. Az államhatalommal összefonódva a felekezet tagjait másodrendű állampolgároknak tekintették és kíméletlenül üldözték. A gyülekezeteket nem vallási felekezetként, hanem olyan politikai mozgalomként tüntették fel, amelyek a társadalom rendjét veszélyeztették. Nem ritka, hogy a két világháború között kommunista csoportoknak tartották őket.

A lelkiismereti szabadság, a felekezetek közötti egyenlőség lehetővé tette ezen vallási közösségek szabad működését. A felismert szabadság tudatában elkezdődött az egyházzá szerveződési folyamat. Létrejöhettek olyan vallási közösségek, melyek szervezeti rendjét, tanítását tekintve még nem igazán egyházak, de már nem is szekták. Ezért célszerű ezen vallási közösségeket *evangéliumi szabadegyházaknak*, egyszerűbben *kisegyházaknak* nevezni.

A vallásszabadság, a felekezeti egyenjogúság csupán a feltételeket teremtette meg a kisegyházak egyházzá szerveződéséhez. Lassú, még ma is tartó fejlődési folyamat eredményeként váltak a "szekták" a hitelvi és szervezeti szabályzat szerint működő kisegyházzá.

Ezt a folyamatot akadályozza a - már többször említett - befeléfordulás, a gyülekezeti zártság, a sajátos hitélet és életmód, a történelmi egyházak irányában tanúsított bizalmatlan magatartás, a szekta jelleg iránti ragaszkodás.

Az evangéliumi szabadegyházakban is kialakultak az egyház szervezeti keretei. A magyarországi kisegyházak kerületekre tagolódtak, a kerület irányítását az egyházelnökség látja el. A gyülekezetek szervezeti szabályzataiban meghatározott formában működnek a választott testületek (Közgyűlés, Kerületi Tanács, gyülekezeti tisztségviselők stb.).

Az egyházasodás természetesen nem megy törésmentesen. Az egyházzá szerveződéssel egy időben bizonyos fokú polarizálódás is végbemegy. Az egyházak progresszív köreivel nem tud mindenki lépést tartani. Mindig voltak, vannak és lesznek olyan személyek, akik nem értenek egyet a fejlődést, a fennmaradást elősegítő hitelvi, szervezeti változtatással, a progresszív egyházi vezetők politikai magatartásával. A merev, konzervatív, néha szélsőséges hitelveket nem tudják összeegyeztetni a mai kor követelményével.

A polarizálódás másik iránya a gyülekezetek belső kohéziójának megváltozásából származik. Megszűnik a "hívó léttel" járó társadalmi és etikai megkülönböztetés. A gyülekezeti tagok kedvező anyagi helyzete szembekerül a puritán életfolyta-

tással. A megváltozott helyzet akaratlanul is gyengíti a gyülekezet belső kohézióját, közösségi életét. Sokan hiányolják az illegális közösségek régi egységét, összetartozását, a gyülekezet belső melegét. Helytelenül arra a szólássá váló következtetésre jutnak "akkor volt jó, amikor üldöztek, akkor volt jó, amikor rossz volt".

Mindezekből következik, hogy a 70-es években fokozatosan jelentkezik a kisegyházi közösségekben egyfajta szektás jelenség. A kiválás, a szakadás nem valami új reformatív felismerésből fakad, hanem az egyház beintegrálódásának ellenzéséből. Előidézhettek olyanok, akik túl gyorsan kívánnak haladni vagy olyanok, akik lemaradnak, mert túl gyorsnak találják a tempót. Vannak akik egyéni problémáikat "alakítják" teológiai problémává.

2. AZ EVANGÉLIUMI SZABADEGYHÁZAK LÉTREJÖTTE, MAGYARORSZÁGI ELTERJEDÉSÜK

Témánk kiindulópontját keresve indokoltnak látszik visszanyúlni a protestáns eretnekségeknek a kisebbségi vallási csoportokból a kereszténység jelentős irányzattá válásáig.

A XIV-XV. század során a magántulajdonosi viszonyokban végbement változások hatására egyre inkább elkülönülnek a városi-polgári és paraszti plebejus eretnekségi mozgalmak közötti lényeges különbségek. A vallási mezben is jelentkező, vallásos jelszavak alatt folyó parasztmozgalmakat a feudális urak sorra leverték (huszitizmus 1415, Dózsa György 1514, Münzer Tamás 1524).

A polgári eretnecség előbb luteránus, majd kálvinista formában terjedt el és kitört kisebbségi helyzetéből. Sikereik oka lényegében az, hogy a protestáns tanítás vallási formája megfelelt a polgári törekvéseknek, elsősorban a papok ellen fordult, azok gazdagságát és politikai helyzetét támadta. Engels megfogalmazása szerint: "A protestáns eretnecség kiirthatatlansága megfelelt a feltörekvő polgárság legyőzhetetlenségének."¹

A kapitalizmus megerősödésével az egyházak mind kevésbé tudták betölteni azt a szerepüket, hogy a hívő gyülekezet "szent közössége"-i legyenek. Az üdvösség, a szentség központjává az egyház helyett egyre inkább az egyén bensőséges hite vált. A vallási közösség egyre kevésbé játszott érdemi szerepet a polgári társadalom világi életének szabályozásában. Ennek a sajátos folyamatnak lényeges oka a kapitalizmus idején objektíve kibontakozó szekularizáció. A nagy keresztény egyházak a kialakult új társadalmi helyzetnek megfelelően most is alkalmazkodni igyekeznek. A kapitalizmusban a tőkés termelési viszonyok uralkodóvá válásával az érdek- és osztályellentétek nyíltabbak. Ez megbontja a keresztény egyházak közösségét. A történelmi egyházak a burzsoá érdekek kiszolgálóivá lettek. Az

egyházi vezetés, a papság összefonódott a kizsákmányoló osztállyal. A katolikus és protestáns egyházakat a világi hatalomra törés, a polgáriasodás jellemezte. Ezzel együttjárt a korábban szigorú erkölcs lazulása, a hitéleti tevékenység színvonalának csökkenése. Mindez, valamint a társadalmi ellentmondások éleződése a XVII-XIX. századra megteremtette az evangéliumi közösségek kialakulásának társadalmi feltételeit. Tovább növelte a szakadékokat az is, hogy a protestáns egyházak több figyelmet fordítottak a teológiára, mint a Bibliára, mint a Biblia által inspirált hitélet gyakorlására.

A kisebbségi jelentős része a protestáns és anglikán egyház testéről leválva mint kisebbségi csoport kezdett működni. Az egyházi szervezettől való elválás, az intenzív gyülekezeti élet, a vallási közösséghez való szoros kötődési igény, a szigorú belső szabályozás mutatja a befeléfordulást, a külső viszonyokhoz csak passzívan illeszkedők sajátos helyzetét.

A magyarországi evangéliumi szabadegyházak a Szabadkeresztény gyülekezet kivételével a XIX. század végén, a XX. század elején a nyugati országokból kerültek hazánkba. Külföldről hazaérkező vendégmunkások, iparosok, bibliaárusok, prédikátorok hozták az új hitet. Elterjedésüknek többféle magyarázatát is adhatjuk. Figyelembe kell azonban venni, hogy egyiket sem tekinthetjük kizárólagosnak, egyik sem hatott tisztán a gyülekezetek kialakulására.

Az egyik nézet szerint - melyet elsősorban a hivatalos egyházvezetés képviselt - az evangéliumi egyházközösségek megjelenését a nép butaságának, elmaradottságának kell tekinteni, mivel a vallás primitív jelenségei kerülnek felszínre. Ezt a nézetet igazolják azok a tények, melyek szerint kezdetben a legegyszerűbb rétegek között, a legnagyobb nyomorúságban élők körében hatott az új vallás. Elterjedésük főleg az elmaradott vidékekre, a hagyományosan zárt falusi közösségekre jellemző. Fennmaradásukhoz az üldözés miatt, illegálitásuk megszervezéséhez azonban szükséges volt a városi, nagyvárosi életközeg, melynek forgatagában a gyülekezet kikerült az egyházi és világi hatóságok látóköréből.

A protestánsok lakta területeken találkozunk egy olyan jelenséggel is, hogy a gyülekezetek érvényesülésük érdekében az uralkodó körökhöz kapcsolódnak. A parasztecclésiólák vezetői ritkábban lesznek presbiterekké, hiszen a presbitériumok egyre inkább a helyi intelligencia testületeivé válnak. Az ecclésiólák vezető nélkül maradtak, tagjaik már nem érzik, hogy papjaik az ő papjuk. A gyülekezettől való elidegenedéssel párhuzamosan két irányba is nő a szabadegyházi közösségek zárt, kistestvéri közösségeinek vonzása. Egyrészt az új közösségben a pap (predikátor) ismét a nép közül való lesz, a társadalmi élettől elfordult zárt közösségben a gyülekezet tagjait nem rontja a társadalmi feszültség. Másrészt a keresztény hit lényegéről: a megtérésről, a megváltásról, a megigazulásról, a megszentelődésről az új közösségben is olyan formában esett szó, mint az "elidegenedett" gyülekezethen.

A gyülekezetek keletkezésének sajátos, egyben harmadik módja, hogy az egyházak a szekták megjelenését az egyház belső válságának tartják. Az egyházi élet megújítási törekvése találkozik a külföldi szabadegyházaknál már bevált módszerekkel. Katolikus, protestáns lelkészek megismerkednek a különböző ébredési mozgalmakkal. Az "élő gyülekezet" építése érdekében megpróbálják a megismert módszereket maguk is alkalmazni, közben észrevétlenül eltávolodnak az egyháztól, és az egyház testébe beékelődő szektásokká válnak.

Előfordul, hogy a helytelenül alkalmazott propaganda válik az érdeklődés felkeltőjévé. Sajátos módon az adventista tanítás híre például hamarabb elterjedt hazánkban, mint ahogy az első misszionárius megjelenhetett volna. Az egyházi sajtó ugyanis részletes tudósításon keresztül ítélte el a dán és angol adventista szektásokat.

Új gyülekezetek kialakulásához vezetett a már meglévő gyülekezetek további tagozódása, szakadása is. A belső szakadások sok esetben összefüggnek azzal, hogy a közösségben nem találják elég szigorúnak a gyülekezeti életet, más esetben bírálják a világi élet felé való közeledést. A vezetők közötti pozíciókért folyó harc is eredményezhet szakadást.

Az általánosítható, közös jegyek bemutatását követően a Csongrád megyében is megtalálható vallásos közösségeken keresztül ismerkedjünk meg a különböző kiségyházakkal.

3. KISEGYHÁZAK CSONGRÁD MEGYÉBEN

a) *Baptista Egyház*

Európában a XIV. században egymástól függetlenül különböző evangéliumi irányzatok jöttek létre, melyek kezdetben békés formában tiltakoztak a feudális elnyomás ellen. Elfordultak a romlottnak tartott világtól és várták a Bibliában megígért boldog ezeréves birodalmat. A XV. századra az elfordulás mindinkább átalakult egy, a társadalmi átalakulást követő úgynevezett *anabaptista irányzattá*. A Biblia tanulmányozása alapján különböző anabaptista irányzatok jöttek létre: Svájcban Grebel Konrád (1498-1526), Mantz Félix (1498-1527), Blaurock György (+ 1529), Németországban Münzer Tamás (1490-1561), Ausztriában Hubmager Baltazár (1481-1528), Hollandiában Mennon Simon (1496-1561), Magyarországon Schröter Kristóf és Fischer András szervez gyülekezeteket.

Legradikálisabb mozgalommá a *németországi anabaptista irányzat* fejlődött. Münzer Tamás 1521-től a mozgalom fő feladatának a nép elnyomói elleni küzdelmet tartotta. Híveit harcra szólította a császár, a papság, a fejedelmek és az

uzsorások ellen. Olyan "ezeréves birodalom" megvalósítását tűzte ki a mozgalom céljául, amelyben nem lesz sem világi, sem egyházi felsőbbség, nem lesz magántulajdon, az emberek vagyonszövetségben élnek, egyenlő mértékben dolgoznak és a hatalomból is egyenlő mértékben részesednek. Thüringiában 1524-ben nyílt fegyveres harcot indított a földesúri elnyomás ellen. A parasztháborút mindenütt vérbe folytatták. Az üldözés ellenére 1534-ben Münster városában Münzer szellemében megalakították "Sion új országát". Több mint egy évig sikerült vagyonszövetségben alapuló berendezkedésüket fenntartani. Végül a münsteri püspök megostromolta a várost és az anabaptisták többségét kiirtotta.

Az életben maradt anabaptisták egy részét a hollandiai mennonista irányzat (vezetőjük: Simon Mennon) fogadta be. A mennonisták már azt vallották, hogy Krisztus királyságát nem fegyverekkel kell felállítani, hanem a Biblia által hirdetett békés eszközökkel, a tiszta erkölcs hirdetésével lehet megvalósítani. A lelki célkitűzések mellett megtartották az anabaptista újrakereszteles, illetve felnőttkereszteles szokásait is.

Az újrakereszteledés azonban nemcsak a mennonista gyülekezetekben élt tovább. Az anabaptizmus számtalan tanítását megtartva több újrakereszteledő (baptidzó = kereszteledni, görög szó) gyülekezet jött létre.

Jelenlegi formájában a baptizmus az újkor születtje. Európában 1609-ben indult térítő útjára, amikor Hollandiában (Amszterdam) Smyth John, az angol egyház üldözöttje több társával együtt Krisztus példájára bementkezett. Az európai baptista misszió (térítés) Oncken, Johan Gerhardt (1800-1884) munkássága nyomán terjedt. A hamburgi nagy tűzvész (1842) utáni építkezéseken dolgozó magyar iparosok közül néhányan kapcsolatba kerültek Oncken baptista gyülekezetével. Az 1844-es bementkezést követően Rottmayer János (1818-1901) asztalosmester 1846. május 20-án hittérítő céllal érkezett Pest-Budára. Rottmayer hazatérése után folytatta mesterségét, közben mint a Biblia Társulat munkatársa terjesztette a Bibliát és hirdette az ígét. A Bach-korszakot követően Erdélybe költözött, ott Biblia-árusként dolgozott. Később az adventista gyülekezet magyarországi alapítója lett. Egyháztörténetileg ma még nem tisztázott, hogy Rottmayer a baptista vagy adventista, vagy mindkét gyülekezet magyarországi megalapítója volt-e.

A széles körű üldözés ellenére is egyre nőtt a baptista gyülekezetekhez tartozók száma. A német ajkú lakosság körében Mayer Henrik (1842-1919), a magyar nyelvű területeken a két "paraszt apostol", Kornya Mihály (1844-1917) és Tóth Mihály (1836-1931) végeztek rendkívül eredményes térítő munkát.

1894-ben új mérföldkőhöz érkezett a magyar baptizmus. Ekkor tért haza a hamburgi teológiai szemináriumból Udvarnoki András (1865-1945) és Balogh Lajos (1863-1919). Ők ketten és a budapesti gyülekezetből kivált Csopják Attila (1853-

1934) új szellemet képviseltek a magyar gyülekezetek élén. Ebben az időben jelentek meg az első térítők Békés, Csongrád és Csanád megyékben is.

A vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi 43. törvény szakadást eredményezett a baptista gyülekezetekben. Az idős Mayer teljes vallásszabadságot követelt. A fiatal nemzedékhez tartozók (Csopják, Udvarnoki, Balogh) viszont azt ragadták meg, ami az adott pillanatban elérhető volt.

Az elismertetés érdekében kidolgozták az úgynevezett "ócsai hitvallást" (1905). Az ezt követő elismerés az egyház szakadásához vezetett. A megosztottság csak 1920-ban, az "elismert" és "el nem ismert" csoportok egyesülésével szűnt meg. Ekkor alakították meg a Magyarországi Baptista Gyülekezetek Szövetségét, mely 1955-ig, a Magyarországi Baptista Egyház elnevezésig igyekezett egységben tartani az ország gyülekezeteit.

A II. világháborút követően a szövetség elnöke Somogyi Imre (1894-1951) lett, aki 1921-ben a szegedi Csillag börtönben vált baptistává. Az új körülmények között az ún. "történelmi" egyházak és a baptista egyház kölcsönösen közeledtek egymáshoz, ez a közeledés alapozta meg a kisegyházak későbbi ökumenikus együttműködését.

A Baptista Egyház önálló újságot jelentetett meg, a Békehírnököt. A lapot még 1895-ben alapították.

Mint azt már korábban jeleztem, Csongrád megyében az 1900-as évek legelején szerveződtek az első közösségek. Szegeden és Hódmezővásárhelyen 1903-ban, Makón 1905-ben alakultak meg a gyülekezetek. A hódmezővásárhelyi eseményről így írt a város egyik történetírója, Fejérvári József: "A baptista hitet Vásárhelyre Polgár János hozta el 1902-ben. Az első aláírás 1903. június 1-én történt vásárhelyi emberrel. Az első imaház a Tavasz utcában volt, míg 1926-ban a gróf Bethlen István utcán a Megyelka-ház telkén új imaházat építenek."²

Jelentősebb önálló gyülekezet még a deszki, mely 1925-ben alakult. Szórványként egy-két kapitalista család élt és él a megye több községében.

b) Metodista Egyház

Az angliai reformáció VIII. Henrik nevéhez fűződik. VII. Kelemen pápával történt nézeteltérése miatt 1534-ben elszakította az országot Rómától. (A pápa nem járult hozzá Aragóniai Katalinnal kötött házasságának felbontásához.) Mint az angol egyház feje, nem engedett meg semmiféle változtatást a római katolikus egyház szervezetében, tanításában. 1547-ben bekövetkezett halála után azonban elkezdődött az angol egyház kálvini színezetű átszervezése. A parlament megszüntette a szentek és az arcképek tiszteletét, a szentmisét és a körmeneteket; eltörölte az ún. eretnek-

törvényt, lebontatta a templomok oltárait és helyébe az úrvacsora kiosztására asztalt állíttatott fel, valamint megengedte a papok házasságát.

Az abszolút királyi hatalom (I. Erzsébet) az egyházi reformot kegyetlen erőszakkal valósította meg. A törvényszék halállal büntette azokat, akik katolikus hitüket valamilyen formában is gyakorolták. Börtönbüntetéssel sújtotta azokat, akik nem vettek részt az anglikán istentiszteleteken. Az egyházi reform most az abszolutizmus erősítésének a szolgálatába állott.

Az egymást követő háborúk, a rabszolgakereskedés, az egyszerű emberek tudatlansága, a társadalmi élet különböző területein jelentkező durva erőszak - a XVIII. századra sötét árnyékként borult a szigetországra. Az erkölcs meglazulása, a papság élete és tanítása méltán váltotta ki az egész nép vallási közönyét, ugyanakkor elősegítette az új irányzatok születését is.

A katolikusok egyáltalán nem akarták a reformációt. A nonkonformisták az egyház teljes reformját követelték, ellenezték az egyház és a nemzet azonosítását és hangoztatták, hogy az egyháznak önkéntes tagokból összegyűlt "szabad gyülekezetnek" kell lennie. E mozgalom több különböző, még ma is fennálló szabadegyházat hozott létre, mint pl. a baptista, kongregációs, presbiteri, metodista egyházak.

A közömbösségbe süllyedt anglikán egyházi élet megpezsdítésére keletkezett az ún. *metodista ébredési mozgalom*. A mozgalom elindítója Wesley János (1708-1791) anglikán lelkész és néhány társa volt (Wesley Károly, Whitefield György, Fletcher János). A kis közösség a Biblia régi igazságainak felismerésére, a keresztény elvek gyakorlati megvalósítására keresett valamiféle új módszert (innen a név: módszerkeresők). Ezt a módszert a megtérésben, a hitben és az evangéliumok által ajánlott életmód szigorú megtartásában jelölték meg.

A mozgalom 1738-ban indult és futótűzként terjedt, különösen attól kezdve, hogy Wesley és munkatársai előtt bezárták a templomokat, és így arra kényszerítették őket, hogy szabad ég alatt, mezőkön és temetőkben hirdessék az igét. Gyűjtő hangú prédikációikban kiemelték a szegények, özvegyek, árvák, hadifoglyok helyzetén való segítség fontosságát. Elítéltek minden erőszakot.

Wesley haláláig nem adta fel a reményt, hogy a metodista ébredési mozgalom megmaradjon az anglikán egyház keretei között. Halálát követően azonban mind jobban kiéleződött az ellentét az angol államegyház és a mozgalom között. Miután teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy az egyház elzárkózik a mozgalomtól, előbb egy-két csoport vált le az egyháztól, majd az egész mozgalom új egyházzá szerveződött és elterjedt mindenütt a világban.

Amerikában - a kivándoroltak kis csoportjából - 1766-ban New Yorkban alakult meg az első metodista gyülekezet. A XVIII. század amerikai társadalma kedvezett a metodizmus terjedésének.

Németországban 1830-ban, Svájcban 1856-ban indult hódító útjára az új tan, az 1890-es évekre már szinte valamennyi európai országba eljutott.

Magyarországon Bácskából indul el a metodizmus. Kapcsolatot kerestek a bécsi gyülekezettel, 1901-ben Melle Ottó irányításával, 47 taggal megalakult az első önálló gyülekezet. A metodizmus terjedését a világháború megakasztotta. Az egyház újjászerveződése a 20-as években kezdődik Nyíregyházán, majd Tolna és Baranya megyékben alakulnak szórványok és gyülekezetek.

Csongrádba a Bácskából idetelepültek hozták az új hitet. Az első gyülekezet Hecker Henrik (lelkész) vezetésével 1929-30-ban alakult Szegeden. A Petőfi Sándor sugárút és a Londoni körút sarkán béreltek egy lakást, ahol az istentiszteleteket tartották. 1930-ban vásárolták a Londoni krt. 30. számú imaházat, melyet ma is használnak.

A szegedi tanyák között 1932-től jelennek meg metodista családok. Szeged Alsóközpontban (a mai Mórahalmon) 1934-ben vásároltak gyülekezeti házat, melyet 1941-ben újjáépítettek (Remény u. 16.).

Az egyház életében 1973-ban szakadás következett be. Az egyház önállóságának féltése, az egyházelnök (szuperintendens) választás következtében kialakult nézetkülönbség, a külföldi emigráció tevékenysége odavezetett, hogy a metodista egyház kettészakadt. Az egyházból kivált csoport Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség néven 1981-ben önálló egyházat alapított.

c) Krisztusban Hívő Nazarénus Gyülekezet

A középkori vallásosság érzelmi gazdagsága, színpompája helyébe az ésszerűség, a józanság és az egyenlőség lépett. A gyakorlati keresztény élet fontosságát hangsúlyozza az ezidőtájt előretörő pietista irányzat (pius = kegyes, jámbor; latin szó). E tanítás szerint a vallás egyedül a szív dolga, ezért a keresztény embernek legfontosabb feladata a Biblia tanulmányozása révén felkelteni a szív érzelmeit. A nemes érzelmek kifejlődését a bűn akadályozza, ezért a bűnöket szigorú aszketikus élettel kell kiküszöbölni.

Ebben a lelki vákumban élt Svájcban Samuel Heinrich Fröhlich (1803-1857) református lelkész, aki kapcsolatba kerülve az angol baptistákkal, mindinkább eltávolodik egyházától. 1832 tavaszán megszervezte az első nazarénus gyülekezetet (38 fő). A "szentek gyülekezete" - ahogyan akkor nevezik önmagukat - taglétszáma gyorsan növekedett. A mozgalom terjedése szükségessé tette a gyülekezetek szervezkedését. Elsőnek a zürichi kanton gyülekezetei választottak előljárókat (1837).

Az új tan gyorsan átlépte az ország határait. Magyarországra 1839 nyarán két iparos vándorlegény - Denkel János és Kropacsik János - hozta az új hitet. Pesten telepedtek le, ahol 1841-re már 16 főből álló gyülekezetet szerveztek.

A szabadságharcot követő időben "eltűnik" a kis gyülekezet. A gyülekezeti tagok a sorozatos letartóztatásokat, kihallgatásokat, bebörtönzéseket követően szétszóródtak az országban. A mozgalom (misszió) középpontja Pestről a bácskai Pacsérra tevődött át, majd a délvidéken Hódmezővásárhelyen és Szegeden erősödött meg. Az Alföld új bázist is jelentett a mozgalomnak. Eddig a nazarénusok az ipari munkásság, a városi plebejusok köréből toborozták híveiket. A misszió akkori vezetője, Kalmár István az új hitet a szegény parasztság tömegeivel ismertette meg. Jelentős a hódmezővásárhelyi gyülekezet kialakulása, működése, mely csaknem egy évszázadon keresztül a nazarénus misszió központja marad.

A legrégibb vásárhelyi hívő Trupper János és felesége, Szigeti Erzsébet. Korábban római katolikusok voltak, hitük kezdetét 1854-től számították. A mai gyülekezeti ház helyén - Hódmezővásárhely, Réz u. 12. - laktak. A gyülekezet alapítója id. Tóth Ferenc (1832-1880) malomépítő ács volt, Szabadkán, Bánhegyesen, Battonyán, Szőregen épített szélmalmokat. Szabadkán fogadta el az új hitet, hazatérve (1863) Vásárhelyen kezdte el a térítést. Fejérvári István, a család krónikása így írt a megalakulásról: "Susán egyik egyszerű házában, a Budavári utcában tartotta meg az első evangéliumi-magyarázatot és ötödmagával alapította meg a hitfelekezetet."³

Az akkori sanyarú helyzet szinte szülte a "hívőket". Mint láttuk, 1854-ben még csak 2 fő, 1965-ben már 40 fő vallja magát nazarénusnak. Húsz év elteltével már több mint 250 tagja van a vásárhelyi gyülekezetnek. Különösen a protestáns és a szerb ortodox egyházak hívei közül sok az átkeresztelkedő (30-40%).

A nagyon erősen katolikus Csongrád város kivételével a megye többi városában gyorsan követőkre találtak a nazarénusok. Reizinger János, Szeged város történetírója szerint: "a városban 1882 óta vannak nazarénusok. Első terjesztői, Szombathy István kaptafakészítő és Ótott István molnár mesterek voltak... 1867-ben gyülekezeti házat vásároltak a Zenge utcában." (Ma Batthyány utca.)⁴

A református gyülekezet presbitériumi jegyzőkönyveiből tudjuk, hogy Makón 1868-tól, Szentesen 1888-tól van nazarénus gyülekezet. A szegedi tanyavilág szegényparasztjai között is "lábra kapott a tiltott vallásfelekezet"⁵.

Az 1870-es évektől kezdődően a nazarénusok mind gyakrabban kérelmezik vallásuk elismertetését, sürgetik a polgári házasságról szóló törvény elfogadását. A rendezés minden esetben meghiúsul, hiszen a nazarénusok hitelveikből fakadóan nem fogtak fegyvert, megtagadták a vegyveres katonai szolgálatot, nem kereszteltek meg gyermekeiket, nem kötöttek házasságot (esküt nem tesznek).

Az 1895. évi 43. törvénycikk szabad vallásgyakorlást biztosított, bevezették a polgári házasságkötést és az állami anyakönyvezést. Megszűntek a házasságkötések, születések és temetések körüli viták, de elsősorban a katonai szolgálat megtagadása miatt nem kerülhetett sor a gyülekezet helyzetének jogi rendezésére.

A II. világháború kitörésekor a nazarénusok tiltakoztak a háború ellen. Erre a Belügyminisztérium 1939. december 2-án rendeleti úton betiltja tevékenységüket. A gyülekezet illegálisba vonult.

A II. világháborút követően a nazarénusok kapcsolathoz kerültek a Szabadegyházak Tanácsával (SZET). A tárgyalásokat a SZET kezdeményezte. Mivel a nazarénusok nem voltak hajlandók változtatni a fegyverkérdésben korábban kialakított álláspontjukon, a tárgyalások megakadtak.

1951-ben most már az Állami Egyházügyi Hivatal indítványára ismét megkezdődtek a tárgyalások. Az 1952. augusztus 20-án Szegedre összehívott "atyafiságos gyűlés" elvetette azt az indítványt, mely szerint "módosítani kellene a nazarénus gyülekezetek régi álláspontját". Határozottan kifejtették: "a kérdés tárgyalások útján való megoldása nem célravezető"⁶.

A hatvanas évek kedvezőbb egyházpolitikai légkörében ismét lehetőség nyílt a tárgyalások felvételére. A 70-es évek végére a tárgyalások eredményeként a döntő kérdésben is megszületett a megállapodás, mely szerint a bevonuló fiatalok a Honvédelmi Minisztérium építő-műszaki alakulataihoz vonulnak be fegyver nélküli sorkatonai szolgálatra. A katonai esküvel azonos tartalmú fogadalmat tesznek (az "esküszöm" szó helyett a "fogadom" szót használják).

d) H.N. Adventista Egyház

A *Hetedik Napot ünneplő Adventista Egyház* nem valamelyik keresztény egyházból vált ki dogmatikai vagy egyházszerkezeti okokból, nem is egy vallásalapító tevékenysége nyomán jött létre, hanem az amerikai interkonfesszionális ébredési mozgalomból nőtt egyházzá. Az egyházzá szerveződés gyökereit a XVIII-XIX. századi mozgalmakban találjuk meg, amelyek a Biblia eschatológikus próféciai alapján Jézus közeli második eljövételében reménykedtek.

Amerika felfedezése a XV. század végén éppen akkor történt, amikor Európában a középkor társadalmi és egyházi építményei meginogtak. Az új földrészen ugyanakkor a rabszolgatörvények szigorítása közben óriási méreteket öltött az iparosítás, hatalmas farmok alakultak ki. A XIX. század elejére létrejött egy olyan társadalmi rendszer, mely magában hordta szélsőséges ellentmondásait. Szabadságot, függetlenséget, nagyszerű lehetőségeket kínált, miközben mind nagyobb méreteket öltött a népiért, szigorú törvényeket hoztak a rabszolgaság fenntartására, mélyült az ellentét Észak és Dél, a különböző társadalmi csoportok között. A

század végére az Egyesült Államok kirobbantotta az első imperialista háborút a spanyolok ellen Kuba megszerzéséért (1898). Ennek a háborúnak a célja már a világ újrafelosztása.

A vallásos élet területén az Egyesült Államok gyűjtőmedencéje lett az Európában uralkodó és az Európából kiszorított vallásos csoportoknak. Az ország kitarthatta kapuit, és menedékhelyet kínált azoknak, akik a nyomor, a munkanélküliség, vagy a vallási türelmetlenség miatt kénytelenek voltak hazájukat elhagyni. Az új hazában azonban ismét megkezdődött a különböző társadalmi rétegek egymás közti harca.

Az egzisztenciáért való küzdelemben a bevándorlók nagy részének lassan megszakadt a kapcsolata otthoni egyházával. Az egyházak, látva a szekularizációs folyamatot, nem maradhattak tétlenül. Az egyháztól való elidegenedés folyamatának lefékezésére az egyházak vándorprédikátorokat küldtek a nép közé. A lelkesítő prédikációk hatalmas tömegeket mozgattak meg. Ezek a "tábor összejövetelek" kiterjedtek az egész országra, Amerika történetében úgy szerepel, mint a "nagy ébredés" (Great Revival).

A nagy ébredés nemcsak vallási területen érezte hatását. Vallási, gazdasági és politikai téren egy ezeréves békés, boldog időszak hajnalát remélték.

A nagy ébredés közvetlen eredményeként intézmények és társaságok egész sora jött létre, melyek között az ún. Miller-mozgalom vezetője, William Miller (1782-1849) egyedülálló helyet foglalt el. Meggyőződéséből eredően homlokegyenest szemben állt az adott társadalmi rend minden célkitűzésével. Vallási tanításának, "üzenetközvetítésének" alapja a paruzia (Krisztus második eljövetele) volt. A világ végét, Krisztus második eljövetelét, az ezeréves boldogság kezdetét - Miller próféciája nyomán - 1844. október 22-re jövendölték.

A prófécia nem teljesült, a mozgalom 1844. október 23-án nagy csalódással véget ért. A szétzilált mozgalom maradványából 1844-48 között jött létre az Adventista Egyház.

Az egyházzá szerveződéshez a bibliai igazságok újbóli felismerése mellett jelentősen hozzájárult a szervezet szükségességének felismerése. Az egyház szervezeti struktúrájának felépítésében, a felismert bibliai igazságok közvetítésében döntő szerepe volt E.G. White (1827-1915) személyének.

Az egyház hamarosan túllépett az amerikai kontinens határain. Ausztrália után Európában, sőt Ázsiában, Afrikában is jelentős bázist épített ki. Az első európai csoport 1860-ban Észak-Olaszországban alakult meg. Magyarországon az 1890-es évek elejére tehetjük az adventista egyház megalakulását.

Mint korábban már utaltam rá, sajátos módon az adventista egyház híre, tanítása hamarabb elterjedt hazánkban, mint ahogyan az első adventista misszionárius megérkezett volna. A Szabad Egyház című református folyóirat 1891. július 16-i számában Kecskeméti Ferenc békési ref.lelkész például statisztikát közöl az

amerikai adventistákról. A békéscsabai Evangélikus Egyházi Szemlében Szeberényi Lajos Zsigmond részletes tudósítást ad a dán és angol adventistákról.

Az adventista misszió kialakulásának történeti előzményéhez hozzátartoznak a népies apokaliptikus jóslatok, a már meglévő anabaptista, baptista, nazarénus vallási irányzatok, az erdélyi szombatosok, és nem utolsósorban az alföldi protestáns parasztecclésiolák.

Az adventista misszió első magyarországi központja Kolozsvár, a Rottmayer család és annak baráti köre. Rottmayer János - mint a baptistáknál már láttuk - az első magyar baptista, aki 1846-ban Hamburgból hazatérve a magyarországi baptizmus elindítója. Erdélybe, Kolozsvárra került mint bibliaterjesztő. 1892-be ismerkedett meg L.R.Conradival, a Generálkonferencia egyik vezetőjével, kinek hatására "megismerte az igazságot", adventista lett. 1895. május 22-én 5 fővel alakult meg az első magyar adventista csoport Kolozsvárott. 1898-ban már 15 tagja van az egyháznak. A növekvő érdeklődés állandó, képzett lelkész beállítását indokolta. Ez történt meg, amikor 1898. augusztusában Huenergardt János Frigyes (1875-1955) átvette a magyarországi és balkáni misszió irányítását.

A század elejére a mai magyarországi területeken is létrejönnek az adventista gyülekezetek (Békéscsaba, Budapest, Gyula, Gyulavári, Eger, Miskolc). A missziós munka irányításának megkönnyítésére a Kelet-Német Unió kezdeményezésére 1912. július 7-15-ig Budapesten megalakult a "Dunai Unió". Ez magába foglalta a magyar, bolgár és román missziós területeket, 77 gyülekezetben 1575 főt számlált. A mai Magyarország területén 3 körzetben 21 gyülekezet volt.

Az 1895. évi 43. törvény vallásszabadságot biztosított ugyan, de az egyház elismertetési kísérletei nem vezettek eredményre. A világháború alatt tovább romlott a gyülekezetek szervezeti élete, a vezetőket, prédikátorokat bevonultatták katonának, a gyülekezést betiltották. Az egyházon belül jelentkezett egy belső szektás befelé fordulási folyamat, kívülről az "őrálló" (reform adventista) mozgalom támadt. Mindez a Dunai Unió 1918. október 30-i felhomlásához vezetett.

A két világháború között elkezdődött az adventista egyház újraszervezése. Az újraszervezés időszakában alakultak Csongrád megye területén is az első adventista csoportok, majd gyülekezetek. Az első 5 tagú csoport 1913-ban jött létre Kiszomboron, gyülekezetté szerveződött 1920-ban. Makón a földelátvevőkkel közösen 1923-ban szervezték meg a gyülekezetet. Az evangélisták (biblia-árusok) munkája nyomán újabb gyülekezetek születtek Magyarországon (1924), Hódmezővásárhelyen (1924), Szegváron (1926), Ambrózfalván (1926). Szeged és környéke gyülekezeteinek megalakulásáról, életéről írásos emlékek nem maradtak, hiszen az erősen római katolikus vidéken a kisegyházi csoportok a legmélyebb illegalitásban szervezték életüket. F. K. 82 éves kiskundorozsmai bácsi elbeszélése alapján a 20-as évek elején már Kiskundorozsmán is volt adventista összejövetel.

Egy-egy jelentés, újságcikk ad némi támpontot. A Kecskeméti Közlöny 1927. (ápr.21.) 3-i számában például csak ennyit olvashatunk: "A hideg Tiszában 16 adventistát kereszteltek húsvétkor Alpáron". Egy bizalmas jelentésből tudhatjuk meg, hogy Szegeden 1949-ben alakult, Tápén 1955-ben megszűnt a gyülekezet. (Csak visszaemlékezések nyomán tudjuk, hogy Szegeden már a 20-as években is voltak adventisták.)

e) Evangéliumi Pümkösi Közösség

A pümkösi mozgalom a XX. század ébredéstörténetének jellegzetes hajtása. Történelmi kapcsolatban van az adventistáknál már említett, XIX. századi ébredési mozgalmakkal.

Ezen vallási közösségekben jöttek létre a világ különböző pontjain, egymástól függetlenül a *szentlélek keresztséget valló mozgalmak*. Ez a keresztség - a közösséghez tartozók véleménye szerint - egy olyan magasabb rendű tapasztalat, mely csak a lelki- és vízkeresztség után következhet be, bizonyosága pedig a nyelveken szólás.

Másik jelentős elv, mely a pümkösi ébredésre jellemző, a fundamentalizmus hatása. Ez a bibliamagyarázási elv az ősegyház normatív jellegét hangsúlyozza. Az apostoli, ősegyházi élet mintájára kívánják megszervezni a gyülekezet életét. Azt állítják, hogy mindazok a természetfeletti tapasztalatok, melyek az őskeresztény egyháznál megvoltak, ma is jelen vannak az őszinte hívők életében.

A különböző karizmatikus áramlatok közül a két legnagyobb jelentőségű pümkösdista mozgalom a Los Angelesből és Walesből elindult ébredés volt.

Az amerikai pümkösdista mozgalmak ugyanazokban a rétegekben voltak a legnépszerűbbek, ahol a híres spirituálék és a jazz zene megszületett. A los angeles-i kezdet (1903-1906) után gyorsan terjedt a mozgalom. Európában az elmaradott walesi tartomány feszítő gazdasági és társadalmi ellentmondásai fogékonnyá tették a különböző vallásos csoportokat a megtérés erősen érzelmi színezetű élményének átélésére. Az ébredés elindítója 1904-ben Robert Evans (1879-?) walesi bányász volt. Istentiszteletein megvalósította az ún. "Szentlélek által vezetett istentiszteleteket". Az ébredésnek jelentős visszhangja volt Németországban és Magyarországon is.

A magyarországi mozgalom fő ága a los angeles-i ébredésből kialakuló Assemblies of God irányzathoz tartozik. A rendszeres missziós tevékenységet megelőzően a portlandi misszióval (Apostoli Hit) állt kapcsolatban egy pitvarosi csoport. A missziónak ez az ága egészen a felszabadulásig létezett, de tagjai nagyrészt kitelepültek Szlovákiába.

A pünkösdista mozgalom magyarországi elterjedését, a külföldön működő magyar nyelvű missziók munkájának kezdetét a két világháború közötti időre tehetjük. Csongrád megyében csak szórványokban élnek napjainkban a mozgalom hívei.

f) Magyarországi Szabadkeresztyén Gyülekezet

A Szabadkeresztyén Gyülekezet az egyetlen kisegyház, mely a két világháború közötti magyar keresztény társadalom terméke. A klérus igyekezett egybeolvadni az ország vezető köreivel. A "Szent Háború" elfogadása, a gyilkos fegyverek megáldása, a sovinszta, nacionalista uszítás az egyházon belül is kiábrándultsághoz vezetett. A hívő emberek az elmélyültebb gyülekezeti élet megélésében keresték hitük értelmét. Felerősödött a pietizmus, kiszélesedett a betániai mozgalom. Ebben a protestáns vallásos miliőben született a Szabadkeresztyén Gyülekezet.

Debrecenben 1924-ben Sándor János hadirokkant és Varjas János fiatal orvos vezetésével a református egyházból kiszakadt egy, az első keresztények életéhez hasonlító kis bibliai közösség. A két világháború között mint el nem ismert szekta illegalitásban működött. A debreceni gyülekezettől függetlenül 1941-ben Budapesten alakított 3 orvos (dr. Mézes Zsigmond, dr. Boda Domonkos, dr. Szilágyi Pál) és 15 orvostanhallgató olyan célú közösséget (alliance közösség), melyben hívő kórházról álmodoztak, ahol felekezeti és világnézeti különbség nélkül szolgálhatnak mindenkinek, először mint orvosok, másodszor, mint hívők az evangéliummal. Kedd esténként - innen a "Kedd estések" elnevezés - a Katolikus Ifj. Egylet és a Soli Deo Glória helyiségeiben tartották előadásait, összejöveteleiket.

1945 után csatlakoztak a Keresztény Testvérgyülekezethez, akikkel 1966-ig teljes egységben álltak. A szakadás okairól így nyilatkozik M.F. egyházi vezető: "Dr.Kiss Ferenc halála után Debrecen, Budapest és a Tiszántúl gyülekezetei Kiss F. professzor végakarátának megfelelően országos vezetővé dr. Mézes Zsigmondot választották meg és így a hatalmi harcban sajnos a Keresztyén Testvérgyülekezettel megszakadt a kapcsolatunk."

A hetvenes években a gyülekezetet erős karizmatikus, betánista hatás érte. Igen sok érdeklődő, kíváncsi, többnyire fiatal csapódott a gyülekezethez.

Nincs pontos ismeretünk arról, hogy Szegedre mikor kerültek az első Szabadkeresztyének. Az első gyülekezet 1980. április 27-én alakult 7 fő önkéntes hívő hitvallásával. Tagjai korábban a szegedi baptista gyülekezethez tartoztak. Az önálló gyülekezet 1981. január 5-én kapta meg működési engedélyét.

A Szabadkeresztyén Gyülekezet szolgálatának 1974 óta egy új ága jött létre, a "cigánymisszió". A misszió lényege, hogy elsősorban az észak-kelet Szabolcsban (Kölcse-Uszka környékén) élő cigányokat hitelvi alapon szervezi a társadalom számára is hasznos közösségekbe.

4. AZ EVANGÉLIUMI KISEGYHÁZAK HITELVEI, GYÜLEKEZETI ÉLETÜK

Az *evangéliumi kiségyházak* magukat keresztyéneknek vallják (azonos a katolikus keresztyén megfogalmazással). Már a megnevezésben is utalnak a protestáns kapcsolatra, hiszen elsősorban a protestáns egyházak használják a keresztyén kifejezést. Hitelveikben - a reformáció talaján állva - a Szentírást tekintik a hit és a keresztyén élet zsinórmértékének, amely magába foglalja mindazt, ami az üdvösséghez szükséges. Az üdvösséget az ember a hit által nyerheti el. Hisznek a szentháromságban - az Atya, Fiú és a Szentlélekben - és a megváltásban. A megváltás lényegét tekintve már eltérnek a nézetek.

Két sacramentumot (szentséget) fogadnak el: a keresztséget és az úrvacsorát.

A metodisták kivételével felnőtt korban keresztteljednek. Egyrészt az újszövetségi keresztséget példázva, másrészt a keresztség felnőtt korban történő vállalásával biztosítani kívánják az egyén önálló döntési lehetőségét.

Az úrvacsorát - a kenyeret és a bort - Krisztus halálának emlékére "két szín alatt" veszik magukhoz. Az adventisták és metodisták a bor helyett mustot isznak. Lényeges, hogy az úrvacsora során nem történik átváltozás.

A hazához, az államhoz való kapcsolatuk lényegét is bibliai alapról magyarázzák. Pál apostol a Rómaiakhoz írott levelét figyelembe véve a hívő embereknek tiszteletben kell tartani az ország kormányát, és minden rendű és rangú elöljáróját. "Minden lélek engedelmeskedjék a felső hatalmasságoknak ... mely hatalmasságok vannak, az Istentől rendeltettek." (Rom. 33.1.)

Nagy hangsúlyt helyeznek a gyülekezeti életre. Istentiszteleiknek nincs meghatározott rendje, nincs egységes liturgia. A helyi szokásoknak megfelelően egy-egy istentisztelet imából, énekből, bibliai szövegmagyarázatból és igehirdetésből áll. Általában nagy jelentősége van az imának és éneknek. A gyülekezet életéből igyekeznek kizárni a hierarchikus irányítást. A gyülekezeten belül a vezetők és tagok egyenlősége, az egyetemes papság elve érvényesül. Összejöveteleik jelentős része családias jellegű, nagy gondot fordítanak a testi és lelki betegek ápolására, gondozására és segítésére.

Életmódjukat is meghatározza a bibliai tanítás, melyre jellemző az egyszerűség, megvetik a hivalkodást. Étkezés terén konzervatívok, általában nem fogyasztják a tisztátalan állatok húsát, nem vagy csak mértékkel fogyasztanak élvezeti szereket.

Vallásos életen kívüli kapcsolatfelvételben tartózkodóak, többnyire csak a gyülekezeten belüli kapcsolatokat ápolják.

Házastársaikat lehetőleg a gyülekezet tagjai közül választják. "Ne legyetek hitetlenekkel felemás igában" (2.Kor. 6:14)

Gyermekeiket saját hitükre igyekeznek nevelni, erőszakot azonban sohasem alkalmaznak.

A Biblia erkölcszótanítását a legtöbb esetben szó szerint értelmezik, ezért nem csak azt várják el a gyülekezet tagjaitól, hogy vallomást tegyenek hithűségükről. Egymás hitéletét állandóan figyelik.

A világi kultúra értékeitől, a szórakozástól tartózkodnak. Szinte az utóbbi tíz évig a "sátán cselvetésének" tartották a kulturális szórakozást.

Érdemes ugyanakkor kiemelni, hogy munkahelyeiken becsületesen dolgoznak, megbízható, szorgalmas emberek.

Jellemző, hogy a Biblia egy-egy részterületét, "üzenetét" kiragadva, ennek a résznek nagyobb jelentőséget tulajdonítanak.

Lényegében a fentiekben áll az *evangéliumi szabadegyházak hasonlósága*. Sok esetben ebből fakadóan szenvedélyesen bírálják egymást. Minél mélyebb a hitük, annál inkább saját vallási nézeteiket tartják egyedüli és kizárólagosan helyesnek. Az egyedül kizárólagos hittudat gyakran vezetett és vezet napjainkban is további szakadáshoz.

Az általánosan megfogalmazott hitelvek és gyülekezeti szokások után indokolt, hogy röviden áttekintsük az *eltérő sajátosságokat* is.

a.) A *baptista egyház* tanítása szerint legfontosabb dolog a *vallásszabadság*. A Magyarországi Baptista Egyház az Apostoli Hitvallás talaján áll. Tanításai meg-egyeznek a lutheri és kálvini egyházakéval. A Szentírásról, az Istenről, az ember teremtéséről, a megváltásról, a hitről és a megtérésről teljesen kálvini (református) szellemben tanítanak. Eltérés csupán a keresztség és úrvacsora értelmezésében van, amelyeket nem tartanak sacramentumnak.

A keresztséget, a bemeztést az újjászületés jelképének tartják. Hiszik, hogy az úrvacsora Isten kegyelme jelképének emlékünnep. Ugyanakkor a hozzá fűzött emlékek miatt szentnek is tartják anélkül, hogy sacramentumnak hinnék és valla-nák.

A túlvilági élettel kapcsolatosan is egy sajátos nézetet vallanak. Nincs menny-ország és pokol. Az ember élete azonban a halállal nem ér véget. "A halálban a lélek különválik a testtől. Az elhunytak lelke tudatos állapotban marad és így a hívők lelke azonnal élvezi a megváltottak örömet, a hitetlenek lelke pedig szen-ved."⁷

Ez az örövezés, illetve szenvedés a feltámadáskor, a testtel válik teljessé. Tulajdonképpen itt válik teljessé a hitvallás lényege, mely szerint a hit elegendő a megigazuláshoz, a boldogsághoz, az örök "örövezés" eléréséhez.

b.) A *metodista* egyház hitvallását 25 hitcikkben foglalta össze. Ezek közül 23-at Wesley János az anglikán egyház 39 hitigazságából vett át.

A tantételek lényegüket tekintve megegyeznek az evangéliumi egyházak tanításaival. Tényleges különbség legfeljebb a gyermekkeresztelésben található. "A gyermekkeresztiséget fenn kell tartani az egyházban."⁸

Már a történeti rész áttekintésekor láttuk, hogy a metodista mozgalom a keresztény elveken alapuló gyakorlati élet megvalósítására keresett valamiféle módszert. A Bibliát tanulmányozva a közösségi élet meghatározására (mely lényegében azonos a magánélettel) bizonyos szabályokat állítottak fel. A szabályok betartása az üdvösség utáni vágyakozás biztosítéka, ezek a szabályok, lényegüket tekintve, tiltó és utasító rendszabályok.

A gyülekezet tagjainak *tilos*:

- tudatosan rosszat cselekedni,
- káromkodni,
- ünnepnapokon olyan munkát végezni, amely hétköznapi is végezhető lenne,
- szeszesitalok árusítása, vásárlása, alkohol részegségig való fogyasztása,
- rabszolgatartás és rabszolgakereskedés,
- verekedés, perlekedés, gyalázkodás,
- uzsorakamatra való kölcsönzés,
- csempész áruk adása, vétele,
- szerteíen fecsegés, pletykázkodás, a felsőbbbség rosszindulatú megszólása,
- ékszerek és drága ruhák viselése, földi kincsek gyűjtése,
- Isten dicsőségére nem szolgáló élvezetek és szórakozások,
- olyan ének éneklése és könyvek olvasása, mely nem szolgálja az Isten megismerését,
- a társadalmi tulajdon megkárosítása,
- olyan jövedelemre szert tenni, amelyhez a törvények kijátszása útján juthatnak,
- olyan élethivatást, munkahelyet vállalni, ahol másokat káros szenvedélyük gyakorlásában támogatnak,
- a terhesség megelőzése és megszakítása, kivéve, ha a terhesség az anya életét veszélyezteti.

A sok-sok tiltó szabály között találunk egy-két *pozitív életmódra* utaló felszólítást is, a gyülekezet tagjaitól *elvárja*:

- a példamutató családi életet, melynek középpontjában a gyermek nevelése áll,
- az egyéni, önző érdekek félreállítását és a közösségért való fáradozást,
- a háború és béke kérdésében a hívő embernek mindent meg kell tenni a béke védelmében, a háború elkerülésében.

Az egyház *különleges tanáccsal* is szolgál híveinek:

- A legfontosabb keresztény erénynek tartják a mértékletességet. A testi ösztönöket és vágyakat minden esetben az értelem alá kell rendelni. Az értelem pedig a mértékletesség figyelembe vételével irányítja a vágyakat.
- Öltözködésben, hajviselésben a szerénységre, a feltűnés elkerülésére kell törekedni.
- Tartózkodásra inti híveit a dohányzástól, minden olyan élvezeti cikk használatától, mely károsan hat a testre és a lélekre.
- A házasság esetében nem tiltja a más vallásúakkal kötendő házasságot, de itt is óvatosságra inti híveit. A házasság felbontását a többi keresztény egyházhoz hasonlóan nem ismeri el.
- Az adakozás a hívő ember számára nem kötelesség, hanem kiváltság. Ennek a számunkra érdekes megközelítésnek a lényege abban áll, hogy "A keresztény ember tudatában van annak, hogy ideje, tehetsége, pénze Istené és ő maga csak sáfára ezeknek a javoknak."⁹ Gyakorlatilag az adomány nagysága az évi jövedelem tized részét teszi ki.

c.) A *Krisztusban Hívő Nazarénus Gyülekezet* tanítása igen sok rokonságot mutat a baptista hitelvekkel.

A bűn kérdésében különösen szigorú követelményeket támasztanak a megkeleszteltekkel szemben. Halálos bűnök közé tartoznak a következők: emberölés, paráznaság, házasságtörés, eskütevés, Isten nevének káromlása, nem hívőkkel kötött házasság, a hazugság. Aki ilyen bűnt követ el, nem maradhat a gyülekezet tagja. A házassági erkölcs felett különösen őrködnek.

A hitelvek között fontos helyet foglal el az eskü és a fegyverfogás megtagadása. E kettő a fiatalok esetében a történelem során gyakran egybeesett. Nagyon sok kellemetlenséget, üldözést, börtönt jelentett a hívő nazarénus számára. A problémát a honvédelmi törvény oldja meg Magyarországon.

Az eskü megtagadása nem abból fakad, hogy a nazarénus nem vállalja adott szavát, hanem az igazmondás feltétlen követelményétől. Ezt igazolja a nazarénus hitvallás: "A mi erősítésünk úgy és úgy, tagadási bizonyosságunk nem és nemmel erősítettek, mivel a fogadalmat csak hűség teszi erőssé mindenütt, a hűtlenség pedig az esküt is feltöri." Ezért a nazarénusok készek az esküvel azonos értelmű fogadalmat tenni (ez történik a katonai eskü esetében).

A fegyveres katonai szolgálat tagadása a tízparancsolat "Ne ölj" parancsolatának radikális érvényű megtartásának értelmezéséből fakad. Ennek értelmében a fegyveres szolgálat az állam félrevezetése lenne - tehát hazugság -, hiszen ha a gyakorlásra elfogadnák a fegyvert, azt lelkiismeretük szerint, ha szükséges, használni is kellene, ez viszont ütközik a parancsolattal, ha viszont szükség esetén

nem használják, akkor az államot csapják be és hazugságba kerülnek. Véleményük szerint mindenféleképpen halálos bűnt kellene elkövetniük.

A házasságkötés és temetés szertartása lényegesen eltér a többi gyülekezet gyakorlásától. A házasságkötés minden esetben a szokásos istentisztelethez kapcsolódik. Más vallásúval nem kötnek házasságot. E tilalom megszegése a gyülekezetből való kizárást vonja maga után. A szertartás és az azt követő ünnepség során ellenzik a pompát, a díszes külsőségeket.

A temetés is egyszerű, érzelmi indulatoktól mentes. A gyász belenyugvást jelent a megváltoztathatatlanba és hitet a feltámadásba.

A hitélet és életmód összefonódása a nazarénus életben a legszembetűnőbb. A Bibliához és a felekezet döntéseihez való ortodox ragaszkodás a jellemző. A magánélet és a vallásgyakorlat a nagy, családi közösségek miatt nem különül el egymástól. Egymás életét állandóan figyelik. A Biblia erkölcstanítását szó szerint értelmezik, ezért nem csak azt várják el híveiktől, hogy vallomást tegyenek hitükről, de megkövetelik, hogy cselekedeteikkel is tegyenek bizonyosságot hívőségükről.

Ruházkodásuk egyszerű, lakásuk puritán. Nem dohányoznak és nem isznak szeszes italt. Az asszonyok mindig bekötött (fedett) fejjel járnak. Világi szórakozásokon nem vesznek részt. Napi olvasmányuk a Biblia.

Étkezés terén egyetlen különleges kikötésük, hogy a megölt állat vérének nem fogyasztják, ezért a friss húst addig mossák, áztatják, míg az meg nem tisztul a vértől.

Erkölcsei magatartásuk alapja mindig a munka becsületes végzése. Jellemző a nazarénusokra a speciális hitéletükért való szenvedés elviselése. Tulajdonképpen ez erősen összetartotta a gyülekezetet. Az élet megpróbáltatásait keresik, mert ezt tartják a hitben való megerősödés leghatékonyabb eszközének.

d.) A *h.n. adventisták* lényegében a túlvilági életről és a feltámadásról szóló tanításukban térnek el a keresztény egyházak tanításától. A túlvilágról azt tanítják, hogy minden ember, akár keresztény, akár nem, halála után a sírban nyugszik. A lélek nem jut el a mennybe, sem a pokolba, hanem alszik és várja a feltámadást.

Két feltámadás lesz: az első Krisztus második eljövetelekor, a második ezer évvel később. Az első feltámadáskor feltámadnak mindazok, akik Ádámtól kezdve hittek Istenben. A második feltámadáskor mindenki más, ezeket azonban az ördög megkísérti (bűnre csábítja), aki nem tud ellenállni a kísértésnek, azokat Isten tűzzel örökre elpusztítja. Ezután új eget és új földet teremt, mely a megváltottak paradicsoma lesz.

Krisztus második eljövetele képezi az egyház reményét. Isten ezt az eseményt előre megjövendölte a próféták által. Jövetelének pontos napját - a Miller-féle nagy

csalódás (1844. okt. 23.) óta - senki sem határozhatja meg. Az adventisták hiszik, hogy ez az üzenet a mai időre szól, "az esemény az ajtó előtt áll", ezért mindennap készülni kell a magasztos eseményre.

A világ vége bizonyos előjelek alapján felismerhető. Ezek az előjelek a következők: az evangélium hirdetése az egész földön, az Antikrisztus eljövetele (a pápaság világhatalmi pozíciója), hatalmas természeti katasztrófák.

Az előjelek bekövetkeztének várását ma már egyre kevésbé hangsúlyozzák. A természet- és társadalomtudományi ismeretek bővülésével ezen előjelek bekövetkezése egyre valószínűtlenebb, mindinkább a távolabbi jövőbe tevődik át.

Az ünnepnapról, vagy ahogyan az adventisták mondják, a "nyugalomnapról" is egyedülálló keresztény tanítást vallanak. A keresztényeknek a hét hetedik napját - a szombatot - kell megünnepelni, mert Isten ezt így rendelte és Krisztus is ezt a napot ünnepelte földi élete során.

Hisznek a próféta-ságban. A próféták olyan "lelki ajándékkal", karizmákkal rendelkeznek, melynek birtokában - Istentől kapott sugallatra - a jövőbe látnak, helyesen és tökéletesen magyarázzák a Szentírás útmutatásait. Az utóbbi idők legnagyobb prófétája E.G. White volt, aki döntő szerepet játszott az egyház szervezeti struktúrájának, tanításának kialakításában.

Az úrvacsorai szertartáshoz egyedülálló gyakorlat tartozik: a lábmosás. A negyedévenként szokásos úrvacsora osztásakor a kenyér és a "bor" (must) kiosztása előtt kerül sor a lábmosásra. János evangéliumából tudjuk, hogy az utolsó vacsora alkalmával Jézus megmosta az apostolok lábát és ezt mondta: "...miképpen én cselekedtem vétekek, ti is aképpen cselekedjetek." A lábmosás az alázatosság, az igazi szolgálatkészség külső jele.

Az adventisták hitelvi alapon nagy figyelmet szentelnek az egészségvédelemre. Az emberi testről azt tanítják, hogy az az "Isten temploma", melyben a Szentlélek lakozik. A bibliai tanítással összhangban az ember testi, érzelmi és lelki tulajdonságok összetétele. Isten ezért különleges egészségi elveket is elrendelt. Ilyenek pl. a tiszta étkezés betartása (a tisztátalan állatok húsát nem fogyasztják), az alkohol, a dohányzás, a kábítószer elvetése.

Az adakozásról és a tizedről azt vallják, hogy azt az Isten az Evangélium szolgálatának rendelte. Bibliai rendelkezések szerint - 3.Moz.27, 30; Zsolt.42,1. - azt tanítják, hogy az emberiség élete, egészsége, jóvedelme, vagyona Isten tulajdonát képezi, az ember csupán kezelője (sáfára) az Istentől rábízott javaknak. Éppen ezért minden hívőnek hitbéli köteletségének kell tartania, hogy jóvedelmének egy tizedét az egyház fenntartására adja.

A gyülekezeti összejövetelek egy sajátos formája a szombatiskola. A megközelítően egy óráig tartó összejöveteleken pontosan meghatározott tematika szerint közösen megtanulják a Biblia egy-egy szakaszát. Lehetőség van arra, hogy az adott

igei résszel kapcsolatosan ki-ki elmondja véleményét, szóljon azokról az emóciókról, melyeket a tanult ígerész benne ébresztett. A szombatiskola alkalmas arra, hogy az egyház híveivel megtanítsa a Szentírást, biztosítsa a missziós szolgálatra való alkalmasságot és nem utolsósorban biztosítsa a hívek tudatos vallásosságát.

e.) A *pünkösdistá mozgalom* a protestáns tanításon belül talán a baptistákhoz áll a legközelebb. A hitelvek széles változata, a meghatározás szabadsága képessé teszi a pünkösdistá mozgalom számos változat magába foglalására. Ez a szabadság jelenleg a pünkösdistá mozgalom egyik erősségét eredményezi. A rendszer, a rendezettség hiánya azonban idővel a mozgalom feldarabolódásához is vezethet. (Több magyarországi gyülekezet a pünkösdi mozgalomhoz áll legközelebb.)

A Szervezeti és Működési Szabályzat igen röviden határozza meg a közösség hitelveinek lényegét. "Az Evangéliumi Pünkösdi Közösség Istentől kapott küldetésének tekinti a teljes Szentírás hirdetését, ezen belül hiszi és vallja, hogy a Szentlélek kitöltése és ajándékai Istennek korunkra is érvényes adománya. Megnyilvánulási formái ma is ugyanazok, mint az első Pünkösdkor és az apostoli korban. Szolgálatának tekinti a szeretet Krisztus tanítása és példája szerinti gyakorlatát, tagjainak példás életre való nevelését."¹⁰

A többi közösségtől lényegileg eltérő sarkalatos tanítása a Szentlélek-keresztségről szóló tanítás. Három keresztségről vagy egy keresztség három különböző fokozatáról tanítanak:

- A *lelki keresztség* lényege abban áll, hogy a hívő emberek gyülekezetbe járva elfogadják Jézust mint megváltót. Ilyenkor a gyülekezetbe való felvételkor vallomást tesznek, elmondják, hogy milyen lelki vagy egyéb hatás következtében vállalták hitüket. Értelmezésük szerint ekkor "újjaszületnek".

- A lelki keresztséget általában követi a *vízkeresztség*, ami lényegében a belső megtisztulás külső jele, szimbóluma. Erre általában felnőttkorban, bemelegítés útján kerül sor. A keresztelezés történhet folyóban, vagy az imateremben kialakított medencében.

- A harmadik keresztség az úgynevezett "*Szentlélek-keresztség*", vagy a "*Szentlélek-kiáradása*". Elmondásaik szerint a Szentlélek-keresztség egy olyan magasabbrendű tapasztalás, amit csak imádkozással lehet elérni és a nyelveken szólás jelenléte igazol. Innen származik a pünkösdistá elnevezés is, hiszen hasonló eset történt az apostolokkal az első pünkösdi alkalmával, amikor "megtelének mindnyájan Szent-lélekkel és kezdének szólani más nyelveken" (Ap.Csel. 2;4).

A pünkösdistá értelmezésből az derül ki, hogy a hívő állapotnak alapvető, bár nem kizárólagos kritériuma a szentlélek adománya révén a nyelveken szólás adományának ismételt elnyerése. Ez a "magasabbrendű tapasztalás" csak ima segítségével

érhető el. A hívő könyörög, hogy a szentlélek töltse be. Az átszellemült, sok esetben extatikus állapotban létrejön az Istennel való kapcsolat. Az ima eredeti szövege ilyenkor megszakad, a hívő ismeretlen dadogó "hadova", "halandzsa" (helyi kifejezés) szöveget mond. A lelki felindulásnak ezt a kétségtelen extatikus állapotát tartják az istennel való találkozásnak. Egy-egy esetben, ha a Szentlélek az egész gyülekezetre kiárad, az ismeretlen nyelven szólót mindenki megérti.

A pünkösdista vallásosságban is jelen van a kegyesség, a jámbor jó cselekedetek gyakorlása, a karitatív munka, a szegények és betegek gyámolítása, a munkában való kölcsönös segítés.

* * *

A tanulmány befejeztével minden bizonnyal elnézést kell kérnem a hívő olvasótól, hiszen túlságosan is leegyszerűsítettem a hitelvi fejezetet. Mentségemül szolgáljon az a tény, miszerint tudom, hogy a hívő ember számára az egyház hitelveinek minden mondata és szava fontos és betartandó. A dolgozat terjedelme ugyanakkor nem engedte meg a teljesebb kifejtést, szükséges volt az önkényes kiemelés, a rövidítés. Végül minden bizonnyal az sem elhanyagolható, hogy nem hívőként próbáltam megfogalmazni kutatásaim eredményét. Ez utóbbi példázására befejezésül egy személyes történet: egy pünkösdista atyafival a Szentlélek-keresztségről beszélgetve a következőket mondta, "tudja, maga eztet addig úgy sem értheti meg, ameddig nem hiszi". Lehet, hogy igaza volt?

JEGYZETEK

1. Engels, F.: L. Feuerbach és a klasszikus német filozófia vége. Marx-Engels-Lenin: A vallásról. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1975. 331. p.
2. Csikvári Andor: Csongrád Vármegye. Budapest 1938. 79. p. és a H.N. Adventista Egyház Szervezeti Szabályzata
3. Szigeti J.: "Ti pedig mindnyájan testvérek vagytok". Budapest 1978. 58. p. és a K.H. Nazarénus Gyülekezet Szervezeti Szabályzata
4. Uo. 61. p.
5. Uo. 63. p.
6. Beszámoló az atyafiságos gyűlésről. 1952. aug. 20. Szegedi gyülekezet iratai, Szeged
7. Baptista Egyház Alkotmánya. Budapest 1974. 93. p. és a Magyarországi Baptista Egyház Alapokmányai
8. Metodista Egyház hitelveinek és történetének kézikönyve. Budapest 1963. 20. p. és a Metodista Egyház Szervezeti Szabályzata
9. Uo. 33. p.
10. Evangéliumi Pünkösdi Közösség szervezeti szabályzat. Budapest 1969. 2. p.

IRODALOM

- BAJUSZ F. (1967): *Az ökumenikus mozgalom története és mai problémái.* - Teológiai jegyzet, Budapest.
- BIBLIA: A Magyar Bibliatanács megbízásából kiadta a Református Zsinati Iroda, Budapest. (1966).
- CSIKVÁRI A. (1938): *Csongrád Vármegye. Vármegyei szociológiák.* - Budapest.
- ERDÉLYI L. (1980): *Történelmünk tanúságai.* - Lelkész-tájékoztató. 2.sz.
- FODOR J. (1984): *Vallási kisebbségek Magyarországon.* - Debrecen.
- GECSE G. (1977): *Történelem és kereszténység.* - Magvető Kiadó, Budapest.
- PALOTAI J. - SZIGETI J. (1997): *Tévedések útján.* - Budapest.
- PÓR J. (1981): *Századunk és a protestantizmus.* - Kossuth Kiadó, Budapest.
- SZIGETI J. (1978): *"Ti pedig mindnyájan testvérek vagytok".* - Budapest. (doktori disszertáció)

EVANGELICAL SMALL CHURCHES AND THEIR POSITION IN CSONGRÁD COUNTY AT THE END OF THE 1980'S

István Varga

The total number of adherents to the 25 evangelical small churches in Hungary is about 80-100 thousand. In Csongrád county the small churches appeared first in the middle of the 19th century; the Baptist Church, the Methodist Church, the Church of the Nazarene Believing in Christ, the Adventist Church, the Pentecostal Communities, the Assembly of Free Christians.

The small churches in Hungary were established by Hungarians who had worked or studied abroad, there they became adherents and upon returning to Hungary they spread their faith. As a rule, the congregation sticks together firm and their turning against the decadent, immoral world on earth is typical. The teachings of the Bible also determines their life style, spouses are chosen from amongst the congregation members, whenever possible.

BÉKÉS ÉS CSANÁD MEGYÉKBEN A SZLOVÁK ISKOLAÜGY ALAKULÁSA ÉS A NYELVHASZNÁLAT FŐBB KÉRDÉSEI

(1867 - 1944)

Tóth István*

Tanulmányunkban Békés és Csanád megyék szlovákok lakta településein az iskolaügyek alakulására és a nyelvhasználatra jellemző fontosabb adatokat és folyamatokat tekintjük át a kiegyezéstől a II. világháborúig. Természetesen nem hagyjuk figyelmen kívül az országos törvénykezések és kormányzati szándékok hatását, mint ahogy a viszonylag homogén szlovák községek, közösségek tudatos törekvéseit sem. Kutatásunk még nem befejezett, így csak előzetes eredményekről számolhatunk be.

1. A SZLOVÁK NYELVŰ OKTATÁS KIALAKULÁSA AZ ALFÖLDÖN

Köztudomású, hogy a Békés és Csanád vármegyei szlovákok a XVIII. századtól folyamatosan - még a XIX. század derekán is - telepedtek meg az Alföldnek e kedvező adottságú vidékén. Kisebb-nagyobb csoportjaik településeket hoztak létre és így sok, a török uralom idején megszűnt települést keltettek ismét életre. Papjaikat legtöbbször magukkal hozták vagy kicsit később kértek kirajzási helyükről. Eleinte ezek a papok tanították az iskoláskorú gyermekeket is, később általános kántortanítót alkalmaztak. De még a XIX. század derekán is előfordult, hogy egy-egy mesterséget tanult, írni-olvasni tudó iparos tanította a szlovák gyerekeket a betűvetésre. Nem volt ez másként a környező magyar falvakban, még a szomszédos Csongrád vármegyében sem.

A zömében ágostai hitvallású evangélikusok erős, jól szervezett egyházi iskolákat állítottak. A tárgyalt időhatár kezdetén zömmel egyházi iskolákkal rendelkezett a 12 szóban forgó szlovák, ill. szlovákok által jelentős számban lakott település: Békéscsaba, Szarvas, Mezőberény, Kondoros, Tótkomlós, Nagyhanhgyes, Medgyesegyháza, Csanádalberti, Nagylak, Ambrózfalva, Pitvaros, Pusztatölgyes. Az oktatás az 1868. évi XXXVIII. tc. révén válik 1869-től községi jellegű-

---

* Dr. Tóth István, történész-muzeológus, a Móra Ferenc Múzeum munkatársa (Szeged)

vé. Az iskolák így kikerültek az egyház közvetlen igazgatása és felügyelete alól. Még az egyház által felállított iskolákat is világi felügyelet, inspektori hatáskör alá helyezték. Ezek bár nem vetették vissza az iskolahálózat kialakulását, szélesítését, mégis jelentős beleszólást engedtek a helyi civil társadalmon túl az alsóbb kormányzati szerveknek is.

A tárgyalt, zömében kis települések (kivéve Szarvast, Mezőberényt, Békéscsábát) önállóságuk ellenére mindvégig minisztériumi, kormányzati segélyekre szorultak, ha bővíteni óhajtották igényeiknek megfelelően az iskolahálózatot.

Több esetben azonban le kellett mondaniuk az iskolahálózat bővítéséről, mivel a szakminisztérium feltételei igen súlyos terhekkel jártak a kisközösségek részére:

- a községnek kellett gondoskodni az építési telekről, az épület felépítéséről, karbantartásáról,

- az iskola behútorzásáról, felszereléséről, a fűtés, világítás - egyszóval az összes dologi kiadás - biztosításáról,

- a tanítói állás utáni évi 12 Ft nyugdíjjárulék fizetéséről (tanulóként 15 krajcáros nyugdíjjárulékot fizettek),

- valamint az állami iskola javára fel kellett ajánlani a községi lakosok 5 %-os pótdóóját.¹

Mivel ezek a terhek sok esetben vállalhatatlanok voltak, többnyire az *evangelikus egyház* próbált az oktatás nehézségein segíteni. A szlovák települések zömére jellemző volt a nagykiterjedésű határ, a gazdálkodás sajátosságai folytán (tanyás gazdálkodás) sok pusztán és külterületen tanyai iskolák alakultak. Ahol nem, ott "zugiskolák" formájában oldották meg, szakképzetlen emberekkel az oktatást. Békés vármegye területén már az 1880-as évek kezdetétől törekszenek folyamatosan felszámolni ezeket a zugiskolákat. A múlt század végétől ismét csak az egyház vette gondozásba a tanyai oktatás korábbi képződményeire alapozva a külterületi gyermekek oktatását.²

A *népiskolai hálózat* igen sokat fejlődött a dualizmus korában. Csaknem minden szlovák településen az első világháborúig kialakult a stabil iskolahálózat, amely a csökkenő, ill. növekvő gyermeklétszámot egyaránt szakszerű oktatásban tudta részesíteni. Megjegyezzük, hogy legfőképpen a kormányzati szándékok gátolták a szlovák iskolahálózat fejlődését. Ugyanis a kormányzati szervek az iskolákat találták a legjobb bázisnak a magyarosításhoz.³ Azért jelentett ez igazán gondot, mivel a XIX. sz. folyamán amúgy is megindult egy öntörvényű beolvadás. A legjobb esetben is csak arról tudunk a századfordulótól kezdve beszámolni, hogy vegyes nyelvű, ún. "tót-magyar" ill. "magyar-tót" iskolák alakultak kormányzati segítséggel.

Az 1879. évi XVIII. tc. a magyar nyelv kötelező tanításáról is rendelkezett. Igaz, hogy 1891/92-ben ennek ellenére az ország 25.505 tanítójából 1.061 nem beszélte a magyar nyelvet olyan szinten, hogy oktatni tudta volna.

Az 1891/92-es tanévben 2.387 népiskolában nem tanították a magyar nyelvet. Ám a tárgyalt két vármegyében nem volt olyan szlovák gyermekeket oktató tanító, aki a magyar nyelvet kellő szinten ne bírta volna s már az egyházi iskolákban is tanították az 1890-es évtől a magyar nyelvet.⁴ Egy-egy nagyobb települést véve szemügyre, már a XIX. század első felétől számolhatjuk a magyar nyelv rendszeres oktatását (pl. Békéscsabán Haán Lajos kezdeményezésére).

A fentiek ellenére a kormányzati szervek a megfelelő buzgóságot és eredményeket sok esetben hiányolták. Így a csabai szőlőkbeli és a tótkomlói tanítókat elmarasztalták, amiért nem tanúsítottak kellő buzgalmat a magyar nyelv tanításában s ezért nem értek el megfelelő eredményt. Ennek következménye a különböző szankcionálás (korpótlék megvonás, államsegély megtagadás stb.) volt. Ez történt folyamatosan Tótkomlós esetében is 1891-től 1910-ig. Miközben a tisztán szlovák nyelvű oktatás az egyházra maradt, addig a kormányzat mindenkor éberrel ügyelt arra, hogy a csekély létszámú magyar anyanyelvű diákság saját anyanyelvén tanulhasson.⁵ A szlovák iskolahálózat kiszélesedését az is visszavetette, hogy folyamatosan haladt előre Magyarországon az egységes nemzetállam - mint célkitűzés - megvalósítása.

Egy 1909-es jelentésből megtudhatjuk, hogy Tótkomlóson "az ág.h.ev. iskolák államosítását a tót nyelv kiszorítása teszi szükségessé". Mezőberényben az "általános túlsúlyoltság és a magyar elem többsége további térfoglalásának biztosítása" indokolja a 6 tantermes iskola beindítását. Kondoroson "a tót nyelvnek ez iskolából kiszorítása és ezáltal a tót származású többségnek a megmagyarosítása" indokolja az evangélikus iskola államosítását. Békéscsabán, mivel nagy szlovák kulturális központ, s a magyarság kisebbségben van, ezért a magyar iskolák erősítését biztosítani kell. Tíz tanítói állás megvonását javasolták az evangélikus egyháztól és egy 3 tanterős állami iskola szervezését az ügy megnyugtató rendezéseként. A Békésszentandráson kialakult helyzetben három iskola államosítását vélték helyesnek 1910 szeptemberéig. Célja: "A Szarvasról idetelepülő tótoknak megmagyarosítása az által, hogy a tannyelv tisztán magyarrá tételnek." Doboz és Szarvas esetében pedig hasonló, kendőzetlenül a "tót nyelv kiküszöbölése az iskolából" cél fogalmazódott meg a királyi tanfelügyelő, Mikler Sándor javaslatára.⁶

Az *iskolák zsúfoltságán* pedig nehéz volt segíteni. Míg Csongrád vármegyében a XIX. század végén az egy tanteremre jutó tanulók átlagos száma 80 volt, addig Békés és Csanád megyékben 100-110.⁷ Az összehasonlítás persze rejthet kisebb hibákat, mivel nem minden esetben ismerjük a tantermek nagyságát. Ha a gyermekszám és a terem területének viszonyát figyeljük, akkor Kondoros, Békéscsaba,

Szarvas és Tótkomlós iskoláiban az egy gyermekre eső négyzetméter jóval az egy egész alatt van. Mezőberény ettől viszonylag jobb helyzetű, hiszen az egy gyermekre eső négyzetméter kb. egy egész, ill. némelykor valamivel meghaladja azt.

Békés megyében a múlt század végén csak Szarvason volt alkalmazásban az ágostai evangélikus egyház fenntartásában lévő iskolában négy szakképzetlen oktató. 1895-ben más településen ilyen egyénekről nem tudtak. A dualista kor szigorú rendelkezéseinek köszönhetően az iskolák látogatottsága 1868/69 és 1889/90 között 20 %-kal nőtt. Ismétlőiskoláknál pedig 40 %-kal.

Ebben az időszakban a tanítók száma 126 fővel növekedett. 1891-ben a Békés vármegyei 225 iskolából csak 20 volt szlovák nyelvű, holott a gyermekek számára mintegy 50 iskolával többet igényelt volna, mivel a 26.220 magyar gyermek mellett 8.861 szlovák gyermek járt ekkor iskolába.⁸

Sajnos, a későbbi időszakokban sem változik pozitív irányba a szlovákok iskolaügye.

A 4800/1923. M.E. számú rendeletre alapozva jelent meg a korszak egyik jelentős, a 110.478/1923.VIII. VKM. számú szakminiszteri rendelete, amely azonban 1944-ig többször módosult, sőt érvényét is veszítette. Ez a rendelet három iskolatípust létesített:

- a.) *kisebbségi tanítási nyelvű (tisztá anyanyelvű) iskola* - itt a magyar nyelv, mint rendes tantárgy szerepel - a többi tárgy anyanyelven tanítandó,
- b.) *vegyes tanítási nyelvű iskola*: kisebbségi és magyar tanítási nyelvű iskola, - itt megosztva egyes tantárgyakat anyanyelven, ill. magyar nyelven tanítottak,
- c.) *magyar tanítási nyelvű iskola* - itt az írás, olvasás, valamint a kisebbségi nyelv oktatása anyanyelven történt - a többi pedig magyarul.

Ezt a három fokozatú, a kisebbségekre tekintettel levő oktatási típust már az 1935. évben hozott miniszterelnöki rendelet (11.000/1935. számú) megszünteti s egységes rendszert vezet be. Ez a rendszer pedig minden pozitív törekvése ellenére az előző rendszer b.) típusára épít, arra alapoz. Ebben az időben valóban kevés volt már a tisztá anyanyelvű iskola. A szlovákok esetében ilyen nem is működött. A tisztá magyar tanítási nyelvű iskola a nemzetiségek számára sem volt túlzottan kedvelt. Így érthető, hogy a nemzetiségi települések a köztes megoldást választották, mert ez volt a részükről a legdiplomatikusabb s egyben még a legelfogadhatóbb, persze az adott politikai környezetre is tekintettel.

A fenti rendelettel csökkentették a tankötelesek szükséges létszámát (40-ről 20-ra) is. Nemzetiségi nyelv oktatására kerülhetett sor abban az esetben, ha legalább 20 tanköteles volt. Ez már nagyobb lehetőséget jelentett a kisebb szlovák csoportoknak is az anyanyelvi oktatás igénylésére.

Ezzel a rendelettel egybevetve a 700/1941. M.E. számú rendeletet, sok érdekességre figyelhetünk fel. Ezek a változások a közben megvalósult politikai célok eléréséből - konkrétan Felvidék, Észak-Erdély és Kárpátalja visszacsatolásából - következtek, az 1941-es rendelet tovább lép az oktatás területén a 11.000/1935. M.E. számúnál. Az egységes rendszer biztosította vegyes tanítási nyelvű kisebbségi iskolákat a 110.478/1923.VIII. számú VKM rendelet a.) típusának csaknem megfelelő (nemzetiségi nyelven oktató, s csak a magyar nyelvet magyarul tanító) iskolatípussá változtatta. Elrendelte, hogy azokat a tantárgyakat is anyanyelven oktassák, amelyek az egységes rendszer szerint korábban magyarul tanítandók voltak.

Ez a szabályozás egyértelműen a visszacsatolt területek tudatosabb szlovákságának megjelenésére vezethető vissza. Úgy tűnhet, hogy ez segíthetett a többi (Békés, Csanád megyékben) területen élő szlovákságnak is. Azonban a rendelet megszorításokat is tartalmazott, mivel lehetőséget hagyott a helyi viszonyoknak megfelelően a vegyes tanítási nyelv meghagyására, ha azt a 15 éven aluli gyermekek szülei kívánják.

A korábban említett 700/1941. M.E. számú rendelet végrehajtását szolgálta a 25.370/1941. V.K.M. számú rendelet, amely részletezi az átszervezés menetét és határidőt is szab. Konkrétan 20 jelentkező tanköteles szükségességét jelöli meg a vegyes tanítási nyelv meghagyására. Erről persze a minisztérium dönt kérvény alapján. A rendelet mellékletében megyénként jelent meg, hogy mely községekben kell kötelező érvénnyel a szlovák, ill. más tanítási nyelvű oktatást teljes körűen bevezetni.

Az iskolaállítás és az iskolaügy háttérét az előzőekben röviden kifejtettük. A tényleges nemzetiségi iskolahálózat elhelyezkedését és megoszlását az állam, ill. egyházak között részletesen nem tárgyaljuk.

2. A SZLOVÁK ISKOLAHÁLÓZAT ÉS OKTATÁS IRÁNYÍTÁSA

Már a húszas évek első felében, közvetlenül a kisebbségi iskolarendszert létrehozó 1923-as törvény után, a szakminiszter a legjelentősebbnek tartott nem magyar többségű várost figyelmeztette az oktatási struktúrában rejlő veszélyekre. Mit is tartott veszélynek Békéscsabán? A lassú magyarosodást, továbbá, hogy Békéscsaba kiterjedt határánál fogva vegyes nyelvterületével az ország határához közel fekszik. Bár Békéscsaba külterületei zömmel magyar községekkel érintkeztek, de mégis egyes falvak révén - mint a szlovák Kondoros - összeköttetésben állt Szarvassal, délen Medgyesegyházával s az "oláh" Kétegyházával.

A csabai határ azon részében, ahol csak magyarok, ill. magyarok is laktak, elég elhanyagolt az iskolahálózat és igen zsúfoltak a tantermek. Ilyennek ítélte meg a miniszter Békéscsabának a Vandhát-Sikkeny nevű részét, ahol a magyarok 196, a szlovákok 206 fővel voltak jelen. Az iskola 1909 óta létezett, amit az államnak kellett felállítani. A Kereki részen 207 magyar és 1104 szlovák lakos 204 tanköteles gyerekének csak két iskolája volt. A nagyszentmiklósi pusztán (144 magyar - 115 szlovák) 44 tankötelesnek nem volt iskolája. A magyar anyanyelvű katolikus tanulók pedig a távoli nagymegyeri, ill. kismegyeri evangélikus magyar-szlovák nyelvű iskolába jártak. Ezt a magyarok szempontjából megalázó és elfogadhatatlan helyzetnek tartotta a minisztérium. Idézzük: "Felhívom a kir. Tanfelügyelő Urat, hogy az itt kifejtett szempontok alapján Békéscsaba külterületének iskolaügyét maga vegye kezébe s a nemzeti szempontok teljes érvényesülését feltétlenül biztosítsa. A nemzeti szempontokra való tekintettel hajlandó volnék az új iskolákat állami kezelésbe venni, ha a szokásos hozzájárulásokat (épület emelése és berendezése az összes dologi kiadások viselése) a község vagy helyi érdekeltség vállalja."

Igen taktikusan, a későbbi időkre is gondolva ajánlja fel a minisztérium az *állami kezelés biztonságát*. Az 1925-ös tótkomlói példa az előzőekben vázolt sémát követte. Tótkomlóson ugyanis 1925-ben, az újonnan felépített polgári iskola nyelvhasználatát illetően gondok merültek fel. A tótkomlóiak igen nagy áldozatot hoztak, hogy ez az iskola felépüljön. Bízta abban, hogy a törvényben leírtak érvényesek. Ám csalódtak. Ugyanis a nyelvhasználatot nem ők állapíthatták meg, mivel az állam önmagának tartotta fenn e jogot, arra hivatkozva, hogy a tanári béreket ő fedezi. Ez arra készítette a helybéli lakosságot, hogy három évig bojkotálja az iskolába való beiratkozást. Így az új polgári iskola tanulóinak túlnyomó többsége a környékbeli településekről verbuválódott.¹⁰

Csak egy terület maradt a nemzetiségek megmaradásának lehetőségeként, az *egyházi iskola*. 1928-ban ezt erősíti meg a mezőkovácsházi járás főszolgabírája a főispánnak tett jelentésében: "Abban, hogy a tót anyanyelvű lakosság tekintélyes részében, a tót tudat és a sajátos tót kultúrához való ragaszkodás ma is erőteljesen él, az evangélikus vallás mellett, az evangélikus egyház kezén lévő iskolák játsszák a döntő szerepet. A tót nyelvű egyház, s a tót nyelvű iskola bástyái a tót szellemnek, s mindaddig, amíg ezen a két téren, tehát az egyház és az iskolák terén a magyarság szempontjából kedvező változás nem lesz kezdeményezhető, illetőleg amíg az iskolák nem államosíttatnak, a tót kérdésnek magyar nemzeti szempontból kedvező fejlődéséről beszélni nem lehet."¹¹

Nincs kétségünk, hogy a tudatosság és a fennmaradás összetevőit jól látta a főszolgabíró. Azt persze, hogy ezek megléte miért káros, csak a már ismert gondolatmenetbe való beilleszkedés esetén értjük meg, de egyetérteni nem tudunk vele.

Békéscsabán az evangélikus egyház dr. Szeberényi Gusztáv szervezésében 1923-ban *vasárnapi iskolát* nyitott. Itt az ifjúságot egyházi dalokra, vallásos énekekre tanították, előadták az egyház történetét. Innen indult el később az egyház ifjúsági énekkara is, amely fellépett Mezőmgyeren, Tótkomlóson is. Ennek a vasárnapi iskolának volt egy könyvtára, amelynek könyvtárosa Baukó György volt. Feljegyzései szerint 450 család kölcsönzött rendszeresen ebből a könyvtárból. (Itt kell megemlítenünk, hogy az említett könyvtár állományát a pozsonyi Nemzeti Tanács ajándékozta.)¹²

A tanfelügyelői iratok is jó alapot adnak ahhoz, hogy lássuk: a még meglévő nemzetiségi (valójában kétnyelvű) iskolák fokozatosan elsorvadtak s néhány helyen idővel meg is szűntek nemzetiségi nyelvet oktatni.

Csanád - Arad - Torontál k.e.e. vármegyék területén lévő hat szlovák település iskoláiba 1925-ben 1.542 tanköteles járt. Vallás szerint ebből 1.516 ágostai evangélikus, s anyanyelv szerint 1.393 szlovák. Ezekben a településekben csak b.) és c.) típusú anyanyelvi iskolák voltak. (A szlovákságnak sem a Délvidéken, sem az ország más részén nem volt tiszta nemzetiségi iskolája.) 1935-re ez a kép is megváltozik. Míg 1925-ben a tanköteles tanulók 90 %-a szlovák anyanyelvű volt, s mindegyik részesült legalább az elemi első három évében anyanyelvi oktatásban is, addig 1935-ben az 1.604 szlovák anyanyelvű tankötelesből csak 1.010 fő, azaz 63 %-uk. Ezt a tendenciát támasztja alá Kovács Alajos gyakran idézett munkája is. Tehát eszerint az 1933-34-es tanévben Békés és Csanád vármegyék területén 2.048 tanköteles szlovák diák nem részesült anyanyelvi oktatásban, akik a két vármegye szlovák anyanyelvű tanköteleseinek 27,3 %-át alkották.¹³

Csanád vármegyében 1935-re megszűnt egy községben (Medgyesegyházán) teljesen a szlovák nyelv addigi oktatása. S egy községben, Ambrózfalván hivatalosan a c.) típusú iskola megmaradt ugyan, de a hivatal közlése szerint a szülők csak a magyar nyelven való oktatást kérték minden tárgyból. Így valójában a vármegye megmaradt öt iskolájából Pitvaroson, Csanádalbartin és Pusztaottlakán c.) típusú, Nagybánhegyesen b.) és c.) típusú kisebbségi iskolák működtek. Ezek közül Csanádalbartin az evangélikus c.), Nagybánhegyesen az evangélikus b.), az állami elemi iskola pedig c.) típusú volt. Mindkét iskolatípusban azonban csak ugyanazon tantárgyakat (írás, olvasás, hittan) tanították a kisebbség nyelvén, az első osztálytól a hatodikig.

Puszaottlakán a tanító nem beszélte a kisebbség nyelvét, tehát az evangélikus lelkész pótolta őt a hittan oktatásakor. Pitvaroson kilenc tanítóból öt nem beszélte a kisebbségi nyelvet, kettő igen gyengén, s mindössze két tanerő beszélte jól. Nagybánhegyesen a négy fős oktatói karból három jól, egy pedig gyengén beszélte a szlovákot. Csanádalbartin szlovákul csak alig tudó tanerő volt.¹⁴

Az oktatás terén a későbbiekben - főként az egységes rendszerre való áttérés (1935) után - a nehézségek csak fokozódtak, még az evangélikus egyház iskoláiban is. A miniszter 1940 márciusában az evangélikus püspökhöz írt levelében figyelmeztet arra, hogy milyen áldatlan a helyzet a békéscsabai evangélikus iskolánál, ahol egy tanerő 101 gyermeket, Békéscsaba erzsébethelyi evangélikus iskolájában pedig 100 gyermeket oktatott. Nagybánhegyesen egy tanító 90, Tótkomlóson 82 gyermeket oktatott az evangélikus iskolákban. A kormányzat pedig 1938-ban Pitvarosra igazgató tanítónak Matusik Istvánt helyezi vissza Túrkevről, aki annak idején pont a pitvarosiak szlovákságukhoz való ragaszkodása miatt ment el. Leveleiből kiderült, hogy csakis a kormányzati kényszernek engedelmeskedik, mivel egyáltalán nem szívleli a pitvarosiakat.¹⁵

Az oktatás színvonalán pedig már alig változtatott a nem magyar anyanyelvű gyermekek népiskolai oktatásáról szóló 25.370/1941. V.K.M. számú rendelet. Itt már kimondták, hogy ahol a létszám szerint indokolt lett volna az anyanyelv oktatása, de az egységes rendszer után sem tértek át arra, ott azt kötelezően be kell vezetni. Így a rendelet felsorolja azokat a helyeket vármegyénként, ahol mindenképpen szükséges az anyanyelvi oktatás bevezetése. Szlovákok szempontjából Békés vármegyéből egyetlen települést sem jelöl meg ilyennek. Csanád vármegyéből pedig csupán Nagybánhegyest sorolja fel, ahol kötelezően be kell vezetni a szlovák nyelv tanítását.

Időközben az egyes településeken a helyzet javítására történtek próbálkozások. Így 1932-ben Szeberényi Gusztáv javaslatára Békéscsabán az evangélikus iskolákban a c.) típusról a b.)-re kívántak áttérni. Az iskolaszéki elnök azonban lemondott. Tótkomlóson ugyancsak az evangélikus egyházhoz adott be indítványt Benyó András és Vajda Endre, hogy a felekezeti iskolákban kizárólag szlovák nyelven tanítsanak. Sőt egy évvel később Békéscsabán a rendőrség detektívei tudomást szereztek arról (1993. árp.), hogy "újabban a legnagyobb titokban egy magánjellegű kisebbségi középiskola szervezését határozták el és az ügyben máris bizalmas tárgyalásokat folytatnak."¹⁶

Az iskolák ügyében mindenképpen megállapíthatjuk, hogy igen nagy hiányosságok voltak. S úgy véljük, Benes véleménye sok igazságtartalommal rendelkezett, ami 1931. február 5-én a Paris Midi hasábjain megjelent: "A magyar államban a szlovák népnek nincs politikai szervezete. Hogy igazságos legyek, hozzá kell tennem, hogy amennyiben a németekről van szó, ezeknek van ilyen szervezetük. A magyar parlamentben szintén nincsenek szlovák képviselők, a legfontosabb azonban az a tény, hogy *nincs tiszta szlovák iskola és kulturális intézmény*, amely a szlovák kisebbség létének és fejlődésének biztosítására szükséges. Ez közvetlen megsértését jelenti azoknak a kötelezettségeknek, amelyek Magyarországot a kisebbségvédő szerződések alapján kötelezik. A magyarok maguk azt hirdetik, hogy náluk 50

szlovák iskola van. Meg kell azonban állapítani, hogy ezekből 47 iskola c.) típusú, vagyis olyan, amelyekben kizárólag magyarul tanítanak és a szlovák nyelv csupán mint kötelező tantárgy szerepel. Sehol a világon nem ismerik el az ilyen iskolát kisebbségi iskolának. A másik három iskola b.) típusú, ami azt jelenti, hogy a tantárgyak egy részét szlovák, egy részét magyar nyelven tanítják, ezek tehát vegyes iskolák. Ismétlem, hogy a magyar statisztikában is kimutatott 150 ezer szlováknak csupán három iskolája van."¹⁷

Mindamellet, hogy Benes nyilatkozata sokban egyezik Kovács Alajos 1936-ban készült bizalmas munkájával, úgy érezzük, nem volt ez a helyzet viszonyosság nélküli. Ez a nyilatkozat is része volt a nemzetközi porondon történő támadásoknak. Ekkor Benes még hajthatatlan a magyarok számára is előnyös kétoldalú megállapodásra, ő is egyoldalú előnyökre törekedett. Még nem látszottak kristálytisztán Közép-Európa politikai változásaiban a Csehszlovák államot léteben fenyegető új szövetségek és azok nyílt politikai törekvései. Ezek észlelése után Benes elöntelen, gesztusértékű kétoldalú megegyezésre is hajlandó lett volna - a magyarok követelései azonban már jóval túlhaladták azt.

Az oktatás terén bekövetkezett tragikus végkifejletről példaértékűen nyilatkozik Dedinszky Gyula kiemelkedő munkájában. Eszerint az 1940-es évek elejére Békéscsabán gyakorlatilag az összes iskolában megszűnt a szlovák eredetű oktatás.¹⁸

Természetesen ezt a folyamatot teljes mértékben általánosítani az egész térségre nem szabad. Egyrészt abszolút formában nem is volt igaz. Végző fokon leginkább Békéscsaba elmagyarosodásának a fokmérője - amelyet egyáltalán nem szabad a szlovákság szándékaival egyezőnek tartani. Kárukra történt, mégpedig sokszoros kényszerítő hatás eredményeként.

Vizsgálódásunk nem volna teljes, ha nem tekintenénk át a *középfokú és a felsőfokú oktatás* és a tárgyalt vármegyék szlovákságának viszonyát. Az elemi oktatáshoz képest még rosszabb a helyzet e két területen. Tiszta szlovák közép- vagy felsőfokú intézet nem csupán a két vármegye területén, de az országban sem volt. Korszakunkon belül egyedül a Soproni Evangélikus Teológián oktatták a szlovák nyelvet bizonyos tantárgyak esetében. Más egyéb felsőfokú tanintézetben még tanszékek sem voltak. Részint azért sem, mert a szlovákság társadalmi tagozódása miatt a felsőfokú képzettség elérését nem tűzte maga elé célul. Ezért aztán értelmiségük csaknem hiányzott. 1930-ban például csak 221 szlovák anyanyelvű tanuló végzett középiskolát, akik közül 117 végzett főiskolát. A csökkenés tíz év alatt igen látványos. Persze, ezek a végzett emberek sem szlovák nyelven szereztek diplomájukat. Kovács Alajos indoklása szerint olyan alacsony a szlovákság részaránya a magasabb fokú iskolákban, hogy azok részére külön iskolát állítani nem érdemes. A nyelv oktatásáról már nem beszél. Uralkodó volt tehát az a

szemlélet, hogy a hazai szlovákság csaknem 90 %-ban kétnyelvű, tehát az ismeretek elsajátítására megfelelő számukra a magyar nyelv is.

1936-ban az egész országban két polgári fiúiskola volt, amelyben a szlovák tanulók száma elérte az 50-et. Az egyik Békéscsaba, ahol 378 tanuló közül 71, azaz 18,8 % szlovák anyanyelvű, a másik Tótkomlós, ahol 127 tanuló közül 53 fő, vagyis 41,7 % volt szlovák anyanyelvű. Az említett helyeken szintén volt polgári leányiskola is, de itt már az 50 főt sem érték el a szlovák anyanyelvűek. Az ország középiskolái közül pedig egy sem volt, amelyben nagyobb számban tanultak volna szlovákok. 1936-ban az ország területén összesen 36 szlovák anyanyelvű tanult középiskolában.¹⁹

A felsorakoztatott adatok az iskolahálózat nemzetiségi (szlovák) szempontból való folyamatos romlását mutatják tendencia jelleggel. Bizonyosak vagyunk abban, hogy a jelenkor szlovák nemzetiségi iskolahelyzetéhez a folyamatos asszimiláción, a lakosságcserén (1946-48) kívül ez az iskolapolitika is nagymértékben hozzájárult. Hiszen olyan magatartás- és gondolkodásformákat követeltek meg hosszú évtizedeken át az oktatás szakembereitől s az oktatás "szenvető" feleitől, amelyek nehezen módosíthatók az emberekben.

3. A SZLOVÁK NYELVHASZNÁLAT FŐBB KÉRDÉSEI

A Tanácsköztársaság bukása utáni időszak első nemzetiségekre vonatkozó rendelete (4044/1919. M.E.sz.) a *nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról* határoz, cél szerű néhány igen jelentős cikkelyét alaposabban megnéznünk. A rendelet 1919. augusztus 21-én már összeszerkesztett, elfogadott állapotban volt, ám kihirdetni a román megszállás miatt csak 1919. november 19-én lehetett a Budapesti Közlönyben.

Egy dolog az első olvasatra rögvest szembetűnő: kifejezései, fogalomhasználata egyértelműen az 1868. évi XLIV. törvényre utalnak. Ez arra enged következtetni, hogy a Fridrich kormány is azt tartotta tárgyalási alapnak s úgy vélték, ez megfelelő teret biztosít a nemzetiségek élete számára.

Ez a rendelet *határozottan egyenjogúsít mindenkit, mint egyént*. Az anyanyelvhasználat kérdését a 2., 3., 4., 5. és a 12. paragrafus alaposan részletezi, de ezekben az esetekben is szabad és széles körű anyanyelv használatot csak a települések 20 %-os nemzetiségi aránya biztosíthat. Ez az arány a mi esetünkben Békés és Csanád megyében adott, továbbá Nógrád megye egy-két településére érvényes még.

A 13. paragrafus szól a nyelv elsajátításának intézményi háttéréről. *Anyanyelvi tanszékek* felállítását mondja ki minden tudományegyetemen. A nagyobb, zárt egységben lakó nemzetiségek pedig lakóhelyükhöz közel képezhetik magukat anyanyelven egészen addig, "ahol a magasabb akadémiai kiképzés kezdődik".

A 14. paragrafus teljesen liberális hangnemben fogalmaz, ahol a *szabad iskolaállításról* szól s nem csupán az elemi iskolák, de főiskolák esetében is. A közművelődés előmozdítása érdekében széles körű lehetőségeket biztosít. Egyesület-alapításra, közös pénzalap létrehozására is gondol. Eddig a paragrafusig a rendelet szinte azonos a dualista kor nyújtotta lehetőségekkel.

A 15. paragrafus már a *közigazgatásban* próbálja szabályozni a nyelvhasználat, nyelvismeret kérdését. Megszorító, határozott kitételeket alkalmaz, amelyek szerint a közigazgatás alkalmazottai a rendeletről számított 2 éven belül kötelesek az adott nemzetiség nyelvét társalgás szintjén elsajátítani.

Pozitív, bizalomgerjesztő hangvétele mögött egyértelműen a béketárgyalásokon való jobb pozíciók elérése, ill. a nemzetiségek megnyerése, mint cél húzódtott meg. Ám mindezen szándékok eleve kudarcra voltak ítélve. S ezek az előzékenységet tanúsító rendelkezések ekkor már a magyar szándékoknak nem tudtak kellő autoritást biztosítani. Ez az 1920-as évre ki is derült és ez befolyásolta a rendelet végrehajtásában történő elszántságot. Tulajdonképpen az 1923-ban megszülető újabb miniszterelnöki rendeletig (4800/1923. M.E.sz.) a megszorító, határozott kitételekből semmi sem valósult meg. S a közigazgatás alkalmazottai újabb két évet kapnak, amely időszak mostmár 1925 decemberével zárul. Ezt követően már csak az 1924. II.tc. rendelkezik e kérdéskörben, újabb két év haladékot adva, a határidőt már 1926 végéig kitolva. Bár olyan kitétel is szerepel a végrehajtást szolgáló 7500/1924. M.E. számú rendeletben, hogy csak olyan egyént lehet kinevezni valamely közigazgatási posztra, aki annyira bírja az adott kisebbség nyelvét, amennyire az a hivatal ellátásához szükséges. S ezt ki állapítja meg, hol az a mérték, arról természetesen szó sem esik.

Visszatérve a 4800/1923. M.E. számú rendeletre, pozitív benne, hogy megengedi "40 tanköteles esetén az állami és községi népoktatási intézetekben a szülők kívánságára az illető kisebbség anyanyelvét alkalmazni kell tanítási nyelvül". Kicsit körülményesen, de megfogalmazza a köztisztviselőkkel szembeni büntetés kiszabását, ha a megszabott nyelvhasználati szabályokat megszegik.

Tény és hihető az, hogy valóban lehettek gondok a köztisztviselők kisebbségi nyelvismerete, nyelvhasználat, nyelvsajátítása körül. Adataink a törvényeken kívül 1932-ig vannak erre vonatkozóan.

Már a 20-as évek végén mind többször vádolja a magyar kormányt Csehszlovákia a nemzetközi fórumokon azért, amiért kisebbségeinek jogait - amelyek a kisebbségvédelmi határozatokban is szerepelnek - nem biztosítja, amint azt az előzőekben egy 1931-es esettel szemléltettük is. Ezeknek a vádaknak a hatására Darányi Kálmán államtitkár - mintha információja sem lenne a kormányzatnak a szlovák települések alkalmazottainak nyelvismeretéről - összesítést kér 1932-ben (a felmérés eredményét az 1. és 2. táblázat mutatja a két megyében).

1. táblázat

A köztisztviselők nyelvtudása Békés megye szlovákok lakta nagyobb településein
(1932-ben, fő)

Helység	Alkalmazottak összesen	Szlovákul	
		tud	nem tud
Békéscsaba	159	133	26
Kondoros	11	7	4
Szarvas	116	78 + 12	26
Tótkomlós	19	12	7
összesen:	305	242	63

Békés megyében a közigazgatásban alkalmazottak többsége helybeli lakos. Általában - Békéscsabát kivéve - a főjegyzők a szlovákul nem tudók között szerepelnek. Szarvas esetében kétes a 12 fő szlovákul keveset tudó.²⁰

Csanád vármegyei hasonló adataink 1928-ból valók, ezek keletkezése is egy miniszteri rendeletnek (74.159/1928) köszönhető, amely egyértelműen a kisebbségi nyelvek közhivatalokban való használatát volt hivatott felmérni. Ezzel óhajtották demonstrálni a kormány kisebbségi politikájának helyességét. Csanád vármegye három járásában: az elekiben, a nagylakiban és a mezőkovácsháziban összesen hat településen jelentős arányszámban képviseltette magát a szlovákság.

Az eleki járásban Medgyesegyháza község 49 %-a szlovák volt (2.915 fő az 5.939 főből). A nagylaki járás 38 %-a szlovák kisebbséghez tartozott, pl.: Pítvaros 93 %-a (2.992 fő - 3.216), Ambrózfalva 92 %-a (1.051 fő - 1.131), Csanádalberti 94 %-a (1.438 fő - 1.523), Nagylak 50 %-a (402 fő - 805) szlovák anyanyelvű volt.

A nagylaki főszolgabírói hivatal hat fős személyzetéből két hivatali beosztott tudott szlovákul. A felsorolt hat település közül Nagybánhegyes (Chován Károly), Csanádalberti (Ladomerszky Gyula), Nagylak (Lehr János), Ambrózfalva (Kántor Pál) község vezetőjegyzői jól beszéltek szlovákul.

Tehát Békés vármegyével ellentétben Csanádban itt jobb volt a helyzet az első számú vezetők nyelvismeretét illetően.²¹ Ez olyannyira vitatott kérdés volt, hogy a Kisebbségvédelmi Konferencián is foglalkoztak ezzel a kérdéssel.

2. táblázat

A köztisztviselők nyelvtudása Csanád megye szlovákok lakta nagyobb településein
(1932-ben, fő)

Helység	Alkalmazottak összesen	Szlovákul	
		tud	nem tud
Medgyesegyháza	5	0	5
Nagybánhegyes	10	6	4
Nagylak	2	1	1
Csanádalberti	2	1	1
Pitvaros	5	2	3
Ambrózfalva	3	2	1
összesen:	27	12	15

A következőkben pedig nézzük meg az *egyházi tevékenységekben* a nyelvhasználatot. Tudott tény, hogy az 1895-ben és 1914-ben kiadott rendeletek szabad elhatározást biztosítanak az egyházak nyelvét illetően. Ám az 1922. június 7-20. közötti idő elegendő volt Raffay Sándor evangélikus püspöknek arra, hogy körútja során Békés és Csanád megyék szlovák nyelvű egyházainál kieszközölje a magyar nyelvű istentiszteleteket is. Sőt, 1925-től ez kötelező érvényű volt, ugyancsak Raffay Sándor evangélikus püspök rendelete értelmében.²² Ennek megfelelően 1922-ben Mezőberényben az egyház és iskolái területén már minimális a szlovák nyelv használata. Mindössze a vallás- és erkölcs tant, s azt is csak az első osztályban tanították szlovák nyelven. Az istentiszteletek nyelve még zömmel szlovák, de vasárnap a szlovák után magyar nyelvűt is tartanak.²³

Tótkomlóson egy 1936-os főjegyzői jelentés azt írja a főszolgabírónak, hogy vasárnap tartanak ugyan magyar istentiszteletet, de hétköznap nem. S a látogatottság a magyar nyelvűn igen gyér. Ennek okát a lakosság magas nemzetiségi arányában látja. A látogatók zömmel az "intelligencia" s polgári iskolai növendékek.²⁴ A nyomás 1938-ra olyan komoly lehetett a magyar nyelv aktívabb bevezetésére, hogy ekkor Tótkomlóson az egyházi iskolában és az állami elemi iskolában egyaránt szülői értekezletek összehívásával kieszközölték a magyar nyelvű tanítást. Az utóbbiban mindössze 10 percig tartott az értekező.²⁵ Így még azok a gyér anyanyelvi iskolák is megfogytak, amelyek addig léteztek.

Pitvaroson pedig a testnevelő és népgondozó vezetője panaszlevelében ecseteli, hogy szabotálják a püspök 1925-ben kiadott rendeletét. "... magyar Istentiszteletet az utóbbi hónapban egyáltalán nem, vagy csak rendszertelenül tartanak."²⁶

Sokatmondó a Magyarság egyik 1933-as vezércikkében Eckhardt Tibor véleménye: "Az elvi összhangon túl azonban a kormány kötelessége olyan gyakorlatot is teremteni, mely a nemzeti kisebbségeket tényleg is kielégíti. Mindazt, amit a határokon túl élő magyar testvéreink számára követelünk, önként és jó szívvvel biztosítanunk kell a Csonkaországban élő összes kisebbségnek is. Nem szabad megengedni, hogy egy rövidlátó és erőszakoskodásra hajlamos közigazgatás a valóságban elkobozza azokat a jogokat, amelyeket a törvény betűje és szelleme a kisebbségeknek biztosít."²⁷

Pedig mindazt, amit megfogalmazott a vezércikk írója, csak szép elképzelésnek tekinthetjük, hiszen a gyakorlatban semmi nem valósult meg - abból a kevésből is - amit a törvények és rendeletek egyáltalán tartalmaztak.

JEGYZETEK

1. CsmL - Csongrád vm. Szeged város Tanf.ír. 740/1986. BmL - Békés vm. főisp.ir. 264/1900, 861-863, 875. o.
2. BmL - Békés vm. Közigazgatási Bizottságnak iratai 310/1883; 301/1888;124/1893; 1439/1894; 1531/1895;
3. Jászi Oszkár: A Habsburg-Monarchia felbomlása. Gondolat - Budapest. 1982, 423 o., 425.o.
4. BmL - Békés vm. Közig.Biz. ír. 1278/1893.
5. BmL - Békés vm. Közig.Biz. ír. III.18/1908;31307 sz. írat., 1278/1893 - 1893. dec. 9-én kelt levél.
6. BmL - Békés vm. főisp. ír.: 292/2909;
7. BmL - Békés vm. főisp. ír.: 340/1895; CsmL SzF - Közig.biz.ir. 23/1876;
8. BmL - Békés vm. főisp. ír. 38/1891; 35/1890;
9. BmL - Békés vm. főispánjának iratai 264/1923.
10. G. Vass István 1980. 83.o.
11. CsmL - Csanád vm. főispánjának iratai 39/1928.
12. MMM. Békéscsaba - Szekerka János hagyatéka AFS kulturális aktivistáinak fényképes kérdőívei - Baukó György saját leírása. 1946. október 10.
13. Kovács Alajos: A tótok helyzete Csonka-Magyarországon. - Budapest, 1936. 36.o.; CsmL - Csanád vm. Tanfelügyelőjének iratai 1925-27. 2600/1925; 627/1928; 3110/1923.
14. CsmL - Csanád vm. Tanfelügyelőjének ír. 51/1935; 2334/1941.
15. CsmL - Csanád vm. Tanf. ír. 777-2/1940.
16. OL - BM K 149-1932-72016-298. lap, 45. lap, K 149-1933-7-2339-21 lap.
17. Magyar Kisebbség 1931. X. évf. 139-141. o. Benes nyilatkozatát a Paris Midi 1931. febr. 5. számából magyarul közölték külföldi lapok szemléje c. rovatban.
18. Dedinszky Gyula: A szlovák betű útja Békéscsabán; Békéscsaba 1987. 271. o.
19. Kovács Alajos 1936. 17-19. o., 35-36. o.

20. BmL - Békés vm. főispánjának iratai 1/933. - Tótkomlós község eln. iratai 1928. 65/1928 - Az előljárók száma 15, ebből 14 jártas a szlovák nyelvben. - Tótkomlós község eln. ir. 1933. 86/1933. eln. - 16 községi alkalmazott kérte nevének magyarosítását. - Mezőberény nagyközség bizalmas iratai 24/1936. biz. - Az önálló közigazgatási munkakör betöltésére alkalmasak között négy tud magyarul és szlovákul (Czinkóczi Pál, Császár Mihály, Borgula Mihály, Bánhegyi Pál). - Mezőkovácsházi járás főszolgabírája iratai 497/1934. - Nagybánhegyes községben 4 alkalmazott magyarosított nevet.
21. Csongrád megyei Levéltár (CsmL - Csanád - Arad - Torontál vm. főisp. iratai (Cs. A. - T.) 317 eln./1928.
22. BmL - Békés vármegye főispánjának iratai 684/1922. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba - Történeti Gyűjtemény Szekerka János hagyatéka - 1935-ből származó Szlovák Művészek Egyesületei tiltakozó levele kormányunkhoz (magyar nyelvű).
23. BmL. - Mezőberény nagyközség bizalmas iratai 3 biz/1922.
24. BmL - Tótkomlós nagyközség eln. iratai 63 eln./1936.
25. BmL - Tótkomlós nagyközség elnöki iratai 1 eln./1938.
26. CsmL - Csanád megye főispánja iratai 804/1933. főisp. - Elintézés nyert 347/1933. eln.sz. alatt.
27. Magyarország 1933. április 5. 3. o.

EVOLUTION OF THE SLOVAK SCHOOL EDUCATION IN BÉKÉS AND CSANÁD COUNTIES AND THE MAJOR QUESTION OF THE USE OF LANGUAGE (1867-1944)

István Tóth

In Békés and Csanád counties the Slovaks had been settling down continuously since the 18th century, in the areas depopulated during the Turkish wars. The priests also arrived with them and instructed the children of school age. The majority of the Slovaks on the South Lowland was Lutheran, as of the middle of the 19th century they established well organized schools run by the church.

In 1869 school education has become a public matter in Hungary, even schools of the churches were placed under public supervision. The Slovak communities were independent but they needed government and ministerial help all the way when they wanted to expand their school network. Through the conditions attached to its support, the government used the schools to forcefully promote the program of increasing Hungarian identity. From 1879 onwards teaching of the Hungarian language was compulsory in every school. Only the schools run by the Lutheran church remained there to sustain national consciousness.

A government decree issued in the fall of 1919 to regulate the use of the language of the nationalities was based on the equal rights of the nationalities. For instance, within two years civil servants were to acquire a working knowledge of the language of the nationalities in their communities. Yet during the implementation this deadline was being constantly modified, neither was there any standard way of measuring the knowledge of the language. As an effect of the assimilation, teaching of the Slovak language in the schools had ceased before the second world war.

A NÉMET NYELV TÉRVESZTÉSE, S ANNAK NÉHÁNY KÖVETKEZMÉNYE A DÉL-ALFÖLDÖN

R. Kádár Judit*

Településföldrajzi szempontból a németiség letelepedése Magyarországon meglehetősen tagolt. Jellemzőnek mégsem a szórványokat, hanem a nagyobb, *többsé-kevésbé zárt tömböket* kell tartanunk. A nagy tömbökön belül is csak kisebb zárt egységekről beszélhetünk; az egykor abszolút német többségű falvak nagy része ma már legalábbis vegyes nemzetiségű, de jobbra magyar többségű. A németiség ma zömmel a Dunántúlon él. A Dunántúl délkeleti szögletében, a Duna és a Dráva közötti tömbnek hagyományos centruma Pécs, illetve a Mecsek. Élnek még a Somogyi - dombvidéken, a tolnai Völgyiségben. A hazai német népnyelv e vidéket humorosan "Schwäbische Türkei" néven sommázza. Ennek a térségnek szerves folytatása a Bácska, amelynek északi részén, Baja körül német telep létesült. Innen és Tolnából verbuválódott az a csoport is, amely az egész Hajdúság egyetlen szórványát képezi. Az országhatár mentén fekszik az északi Bánsághoz húzó néhány német falu Békés megyében, továbbá Szatmárban.

1. A MEZŐBERÉNYI NÉMETSÉG

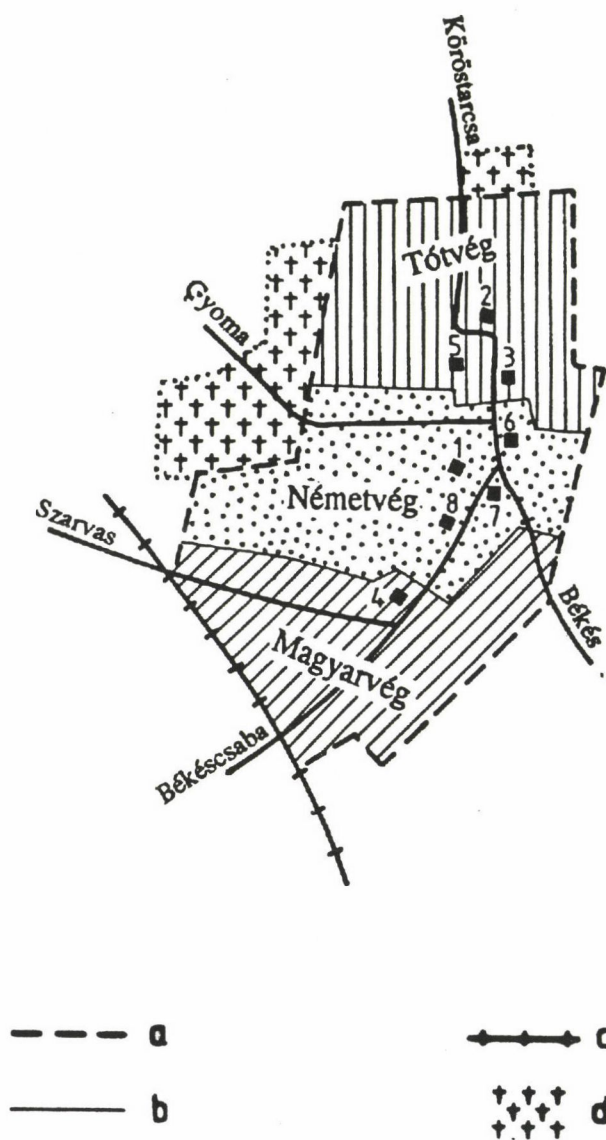
A Békés megyében található Mezőberényt a sajátos alföldi településtípushoz, az ún. *mezővárosok* közé sorolja a honi geográfiai, szociológiai szakirodalom. A 18-19. századtól, sőt egyes történészek, néprajzosok szerint már a korábbi évszázadoktól is viszonylag nagyhatárú és kiterjedt tanyavilággal rendelkező népes települések jöttek létre az Alföldön.

Nyelvészként természetesen nem vállalkozom arra, hogy a mezővárosok, ill. a hozzájuk kapcsolódó tanyarendszer kialakulásával, fejlődésével foglalkozó könyvtárnyi szakirodalomról áttekintést adjak. Mindössze Mezőberény néhány településföldrajzi jellegzetességét szeretném felvázolni és főként azokat a tényezőket kiemelni, amelyek hatással voltak ebben a mezővárosban élő nemzetiségi lakosság nyelvhasználatára.

---

* Dr. Rückné Kádár Judit, a Kőrösi Csoma Sándor Főiskola főiskolai adjunktusa (Békéscsaba)

1. ábra. Az egyes nemzetiségek elhelyezkedése Mezőberény belterületén
a századfordulón

Jelmagyarázat:

a	a belterület határa	c	vasút
b	az egyes településrészek határa	d	temetők
1	I. kerületi evangélikus német templom	5	zsinagóga
2	II. kerületi evangélikus szlovák templom	6	kastély
3	római katolikus templom	7	községháza
4	református magyar templom	8	polgári iskola

Erdei Ferenc szerint a tanyás mezővárosok között éppúgy megtalálhatók a színmagyar települések (Békés, Hódmezővásárhely, Túrkeve) mint a vegyes lakosságú és a kifejezetten nemzetiségi lakossággal rendelkezők (Békéscsaba, Szarvas, Gyula, Mezőberény, Nyíregyháza).

A 19. század elejétől a második világháborút követő évekig (1952-ig) Mezőberény határa többé-kevésbé állandó volt. A 25000 kh-at meghaladó közigazgatási területet a Kettős-Körös szelte át. A község belterületétől mintegy 15-18 km távolságra estek a legtávolabbi határrészek.

A *belterületen* még századunk első felében is igen élesen elkülönültek egymástól az egyes nemzetiségek által lakott községrészek (1. ábra). Három nemzetiség élt Mezőberényben: szlovákok, németek és magyarok. A szlovákok és németek evangélikus vallásúak, a magyarok reformátusok voltak. Mindhárom nemzetiség tömbben élt, az elkülönült részeket *végeknek* nevezték: Tótvég, Németvég, Magyarvég, a "határsávot" pedig *gátaknak*: Tótgát, Németgát és Magyargát. Mindegyik etnikai csoportnak saját temploma, iskolája és temetője volt, ritkaságnak számított a vegyesházasság.

A község igazgatását közösen, az egyes nemzetiségek képviselőinek bevonásával végezték. Mezőberényben a bíró, a törvénybíró és a községgazda személyét osztották meg a háromnyelvű lakosságot követve. A jegyző vagy más tisztviselő az ügyfél által szívesebben használt és jobban értett nyelven tárgyalt, de mindent magyarul foglalt írásba. E gyakorlat következménye volt, hogy a nemzetiségek szókincsében a hivatali nyelvben használt fogalmakat magyar szavak átvételével jelölték. A protestáns egyházi önkormányzatban a nemzetiségek anyanyelvhasználatát 1914-ig általános és természetes maradt, éppúgy, mint az egyházi szertartások során.¹

Magyarországon a németek letelepedése nem nyelvjárási, hanem gazdasági és politikai szempontok szerint történt. Ennek ellenére van lehetőség a nyelvjárássterületek felsorolására. A legrégebb magyarországi német nyelvjárássterület a nyugat-magyarországi, amely egyszerűen folytatása a *stájer*, *illetőleg* az osztrák-német nyelvterületnek. A Rába mentén viszont és Moson megyében a *közép-bajort* beszélik. A déli szepesi nyelvjárásban egyrészt *keleti középnémet*, *másrészt felsőnémet* (bajor és keleti frank) nyelvi elemek ismerhetők fel. A többi hazai németiség későbbi eredetű. Az egész déli németiségről csupán annyit lehet mondani, hogy itt főleg a *rajnai frank* nyelvjárások vannak, amelyekbe nem ritkán felsőnémet elem is kerül.

Természetesen az őshazában a mezőberényivel azonos dialektust nem fogunk találni, csak azt kereshetjük, hogy Németország mely területén találhatók meg ennek a nyelvjárásnak az alapsajátságai. A *mezőberényi németek* egy keveréknyelvjárást beszélnek. A dialektus őshazája a Rajna jobb partján keresendő,

alapsajátosságai Németországban Groß Gerától és Darmstadtól délre eső területen, Zwingenberg és Gernsheim környékén találhatók.²

Ma már csak 10-50 között van azon idősebb emberek száma Mezőberényben, akik ezt a nyelvjárást értik, ill. beszélik.

2. AZ OKTATÁS NYELVE

Az 1879. évi XVIII. tc. a magyar nyelv tanítását az ország valamennyi iskolájában kötelezővé tette. Ennek káros hatását nem lehet kétségbe vonni, de egy évszázad vitája e kérdésről, nem is beszélve az egykori nemzetiségi publicisztika hatalmas túlzásairól, úgy állították be a törvényt, mint amely "halálos csapást" mért a nemzetiségi nyelvoktatásra. Mások az "erőszakos magyarosítás" pregnáns megnyilatkozásának értékelték, a retrospektív módon, valójában "tudományos-agitatív" - főleg nyugatra kolportált - irodalom, a nemzetiségek nyelvének "teljes eltörléséről" írt e törvényt elemezve még századunk negyvenes éveiben is.³

A törvény gyakorlati alkalmazásának első évében, 1880-ban: 8332 nemzetiségi nyelven tanító iskola volt Magyarországon, míg egy évtizeddel később 7244 nemzetiségi iskolát találunk. A vegyes tannyelvűeknél a magyar nyelv tanítása teljesen eredménytelen, ezért szinte csak formálisnak tekinthető a "vegyes tannyelvű" megnevezés.

A fő tendencia kétségtelenül a minden tárgyat tisztán nemzetiségi anyanyelven oktató iskolák számának csökkenése, és a vegyes tannyelvű népiskolák számának emelkedése. E tendenciát természetesen sok tényező befolyásolja.

Alig említette a nemzetiségi népiskolai fejlődést elemző irodalom, hogy sokszor megfigyelhető a különböző nemzetiségi lakosság között az is, hogy a szülők maguk is vegyes tannyelvű iskolát kívánnak *gyermekük kétnyelvűségének* érdekében, amely kétségkívül akkor is és ma is korszerű iránynak tekinthető. Kétségtelen azonban, hogy többnyire egy-egy egyházközség vagy személyek egzisztenciális törekvései is meghúzódtak mögötte. Döntő azonban az a felismerés, hogy a vegyes tannyelvű iskolában a gyermekek előtt a felsőbb tanulmányok folytatásának útja sem záródik el.

Az 1907. évi XXVII. tc., a "Lex Apponyi" előkészítése során végzett felmérésekből, s a parlamenti vitákból értesülhetünk arról, amely a törvényjavaslat indoklásában is szerepelt, hogy 235 római katolikus, 270 görögkatolikus, 596 görögkeleti és 346 evangélikus, összesen 1447 népiskolában a magyar nyelv tanítás teljesen eredménytelen.

A dualista kormányzat végül is e törvénnyel kívánt a helyzeten radikálisan változtani, nem kevés sikerrel. A népiskolai és nemzetiségi törvény megalkotásától

négy évtized múlt el és ez idő alatt a magyar nacionalista körök nem szűntek meg támadni e törvényeket, hogy erőteljes csapást mérjenek a nemzetiségi iskolaügyre is. Az 1907. évi törvény értékeléséről megjelent irodalom nem sokat írt arról, hogy a gyakorlati végrehajtás retorziói milyen széles körben terjedtek el?

A "Lex Apponyi" következtelen végrehajtása ellenére is súlyos következményekkel járt. A magyar nyelv bevezetését, kényszerű tanítását megerősítve, egy egész sor kérdésben kiélezte a tanítóság közötti amúgy is parázsló ellentéteket. A 18. paragrafusával lehetetlenné tette, hogy ahol a magyar nyelv szerepelt egyedüli tanítási nyelvül, ott ez az állapot megváltoztatható legyen. Így meggátolta, hogy a nemzetiségi többség alkalmasint saját anyanyelvét tanítási nyelvül kieszközölhesse. Az összes *ismétlő iskolák* tannyelvét magyarra változtatta. Katasztrofális volt a törvény azon intézkedése is, hogy a vegyes tannyelvű állami iskolákra sem volt tekintettel és azokat magyar nyelvűvé változtatta. Az 1880-as évekig ennek nem volt jelentősége, mert csak az ezt követő időszakban alakítottak jelentős számban nemzetiségi területeken állami elemi iskolákat. A *kétnyelvűség* alkalmas lett volna a magasabb szintű elemi iskolai tanításra, sőt a különböző nemzetiségek és a magyarság társadalmi és különösen szellemi kontaktusának szilárdítására, építésére is. Az egy nyelvűség bevezetése mindezt megnehezítette.

3. A NÉMET TANNYELVŰ NÉPISKOLÁK HELYZETE 1880-1908 KÖZÖTT

Az 1868. évi XXXVIII. népoktatási törvény, az 1879. XVIII. tc., az 1907. évi XXVII. *nem állami elemi iskolákról* szóló törvenycikkek, amelyek a nemzetiségi iskolák nyelvhasználatát szabályozták és korlátozták, nagy lehetőségeket adtak az egyházaknak, mint iskolafenntartóknak, a tanfelügyelet egyedüli gyakorlására az állami tanfelügyelet megszervezéséig. Így a nyelvhasználat terén kialakult általános helyzet, valamint egyes törvényhatóságokban létrejött konkrét viszonyok nagyban attól függtek, hogy az egyházmegyék (németiség esetén a katolikus és evangélikus püspökségek) milyen módon foglaltak állást. A felekezeti iskolafenntartók joga volt, hogy német tannyelvű iskoláikban a tanítási nyelvet "tetszés szerint" megállapítsák. Az 1868. évi XLIV. tc. 14. paragrafusa így intézkedett: "... Az egyházközségek, egyházi felsőbbségek törvényes jogainak sérelme nélkül anyakönyveik vezetésének s egyházi ügyeik intézésének, nemkülönben - az országos iskolai törvény korlátai között - iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg ... ". A törvények alapján a községeknek gondoskodniuk kellett a nemzetiségi nyelv tanításáról kisebb tanulói létszám esetén is.

Ugyancsak fontos a németiség anyanyelvi oktatásának felvázolása előtt az 1868. XXXVIII. tc. 58. paragrafusát is idéznünk: "Minden növendék anyanyelvén nyerve

az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. ...Vegyes ajkú községben ez okból oly tanító alkalmazandó, aki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, ahol többféle nyelvű lakosok tömegesen laknak, amennyire a község ereje megengedi, különböző ajkú segédtanítók is választatnak."

Az 1868. évi XLIV. tc. 17. paragrafusa arról is gondoskodott, hogy a zárt egységekben együtt élő nemzetiségek az általuk lakott vidék közelében anyanyelvükön nyerhessenek képzést. "... A közoktatás sikere, a közművelődés a közjólét szempontjából az államnak is legfőbb célja lévén köteles ez az állami intézetekben a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegben együtt élő polgárai az általuk lakott vidék közelében anyanyelvükön képezhesék magukat egészen addig, hol magasabb akadémiai képzés kezdődik."

4. A NÉMET MINT ANYANYELV ÉS MINT IDEGENNYELV

A 2. világháború és következményei (németek elhurcolása) több mint egy évtizedig ítéltek némaságra a magyarországi németeket. Úgy nőttek fel generációk, hogy egyetlen német szót sem hallottak az iskolában. Ennek az intézkedésnek beláthatatlan következményei vannak. A fiatalabbak körében állandó kétnyelvűség figyelhető meg, a német nyelvet nyelvjárás szinten használják. Nyitott kérdés marad, vajon mely irányban fejlődik a jövőben a magyarországi német nemzetiség. Reményeinket Gerhard Seewann fogalmazza meg találóan: "Az asszimiláció ill. integráció nem jelentheti az etnikum ill. egy etnikai csoporthoz való tartozás feladását". A német nemzetiség fennmaradása a Dél-Alföldön elsősorban az oktatási rendszertől függ, a gyerekek az óvodától az egyetemig bezárólag tudnak-e anyanyelvükön tanulni, mégpedig életkori sajátosságainak megfelelően.

Aki ma Magyarországon német anyanyelvű gyerekeket tanít óvodában vagy az általános iskola alsó tagozatában, különleges nyelvi szituációval találkozik. Ezek a gyerekek kivétel nélkül folyékonyan beszélnek magyarul. Nem az anyanyelvüket beszélik, amit ideális esetben első nyelvként tanultak, hanem az ezzel egyidőben, vagy esetleg később megtanult magyar nyelvet. Más szóval: ebben az esetben *a kronológiailag első nyelv nem a funkcionálisan első nyelv*. Ha ezeknek a gyerekeknek segíteni akarunk anyanyelvük megtartásában, a nyelvelsajátítási folyamatban külön kell választanunk a kronológiailag első nyelvet, a funkcionálisan első nyelvet és az idegennyelvet.

A gyermek nyelvtanulása és a nyelvész nyelvtanulmányozása között van némi hasonlóság. Mindketten úgymond az adott nyelv struktúráját kutatják, miközben csak a nyelv alkalmazásának megfigyelésére támaszkodhatnak. Van azonban

közöttük egy alapvető különbség. A gyerek eljárás módja *spontán-természetes*, a nyelvészé viszont *logikai-elemző*. Az előbbi az anyanyelv elsajátítására, az utóbbi viszont az idegennyelv elsajátítására jellemző.

Mind a nyelvésznek, mind a tanárnak az lenne a feladata, hogy az idegen-nyelvtanítási folyamatban a spontán-természetes utat járja. A gyerek ugyanis abban az életkorban fedezi fel egy nyelv "struktúráját", amikor még nem tud logikai-elemző módon gondolkodni. Az eddigi kutatások bebizonyították, hogy az idegen-nyelv elsajátítása spontán-természetes módon, anyanyelvi szinten csak a korai pubertásban érhető el, és akkor is csak individuális nyelvi adottságoktól függően.

A német anyanyelvi ismeretekre épülő németoktatásnak az alsó tagozathoz a hallás és olvasáskészség fejlesztése lenne a legfontosabb feladata. Ezen a szinten lehetne összekapcsolni a spontán-természetes és a logikai-elemző módszert.

5. MEZŐBERÉNY ISKOLÁI

Mezőberényben a németajkúak iskolája, a későbbi I. kerületi evangélikus iskola 1745-ben indult. A *felekezeti iskolákban* anyanyelvi oktatás folyt megalakulásuktól a két világháború közötti időig. Mivel a magyar nyelv tökéletes bírása létszükségletté vált, a felekezeti iskolák fokozatosan rátértek a magyar tanítási nyelvre. Írás és olvasás, továbbá a beszélgetés-nyelvgyakorlás tantárgyakban sokáig volt még nemzetiségi nyelvoktatás, mert igen sok tanuló bekerülve az iskolába nem, vagy csak alig beszélt a magyar nyelvet. *A hittan oktatása egyébként egészen a 2. világháború befejezéséig kizárólag anyanyelven történt.*⁵

A mezőberényi gimnázium létesítését a 19. század elején az az igény szorgalmazta, hogy a Békés-bánati Evangélikus Egyházmegye területén az evangélikus-lutheránus vallású gyermekek számára, akik felsőbb intézetekben kívánták továbbfolytatni tanulmányaikat, ehhez egy középszintű tanintézetben megfelelő alapképzésben részesülhessenek. Igazgatójává Skolka Andrást választották, aki Németországban maga is hosszabb időt töltött tanulmányúton. Legfőbb tanácsadóját és munkatársát találta meg iskolaalapító munkájához a német származású Johann Zacharias Oertel személyében.

Ennek ellenére a magyarosodás éppúgy elkezdődött az iskolai nyelvhasználatban, mint az egyházi adminisztrációban. Ebben az időszakban ez a két tényező még egymástól elválaszthatatlan. A presbiteri jegyzőkönyvek anyagában is világosan megfogalmazódik, hogy a gyülekezet és az iskola vezetése a mindenkori nyelvtörvények, rendeletek betartását kötelező érvényűnek tartotta.

A 80-as évek közepén a mezőberényi Petőfi Sándor Gimnáziumban országos beiskolázású kétnyelvű, ötéves képzés indult, évfolyamonként két osztályban német nyelven tanulják a tanulók az alaptárgyakat. A képzést részben a helyben élő német

nemzetiségre, részben a középiskola kiváló nyelvtanáraitra alapozták. Több oktató érkezett Németországból is, valamint a szükséges tárgyi feltételek (pl. kollégium, oktatóknak szolgálati lakások stb.) is létrejöttek. A rövid idő miatt még nem lehet megállapítani a kétnyelvű képzés hatását a mezőberényi németiség fenn-maradására, viszont a Németországba irányuló (testvérvárosi, sport- és gazdasági) kapcsolatok jelentősen felélénkültek.

6. ÖSSZEGZÉS

Magyarországon, mint az közismert, számos európai országot megelőzve 1868-ban vezették be a kötelező népiskolai oktatást. Az Eötvös József által kidolgozott és a magyar országgyűlés által módosított 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 6-12 éves, ill. az ismétlő évfolyamokat is hozzászámítva, 15 éves korig írta elő az általános tankötelezettséget.

Az alapfokú oktatás általánossá válásával fokozatosan emelkedett a nemzetiségi lakosság, így a németek magyar nyelvismerete is. A nemzetiségi tanulók többsége a magyar nyelv alapjait a múlt század második felében az iskolában ismerte meg, de a nyelv "gyakorlására" inkább csak a környezet, a magyar ajkú szomszédok adtak lehetőséget. A viszonylag zárt tömbben élő német és más nemzetiségű falvak lakossága, miként Mezőberényben is, kevésbé ismerte a magyar államnyelvet, mint a szórványban élő nemzetiségi lakosság.

A magyar, német és szlovák anyanyelvű lakossággal rendelkező Mezőberény nemzetiségi polgárainak csaknem négyötöde többé-kevésbé már 1910-ben is ismerte az államnyelvet. Részben a felgyorsuló asszimilációs folyamat, amelynek egyaránt okozója és következménye volt a német nyelvet háttérbe szorító iskolarendszer, részben a 2. világháború utáni kitelepítések vezettek oda, hogy napjainkban alig néhányan beszélnek már csak németül Mezőberényben. Ezen a helyzeten a gyermekek életkori sajátosságaihoz alkalmazkodó nyelvtanítás tudna csak segíteni.

JEGYZETEK

1. Szabó Ferenc (szerk.): Mezőberény története I-II. - Nagyközségi Tanács, Mezőberény, 1973.
2. Weidlein János: A mezőberényi német nyelvjárás eredete és kialakulása. A Szarvasi ág. hitv. evang. Vajda Péter Gimnázium Értesítője az 1931-32. tanévről. Nyomatott Müller Károlyné Könyvnyomdájában, Szarvas, 1932.
3. Ravasz J. - Felkai L. - Ballér B. - Simon Gy. (1960): A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában. - Akadémiai Kiadó.
4. Szende Béla: Zu einigen Problemen des Spracherwerbs und des Sprachgebrauchs. Grammatik und Sprachpflege JPTE Tanárképző Kar. Kézirat
5. Lásd Szabó F. i.m.

LOSS OF SPHERE OF THE GERMAN LANGUAGE AND ITS IMPLICATION IN THE SOUTH ALFÖLD

Judit R. Kádár

A big number of the villages that were once of absolute German majority is by and large of a mixed linguistic composition today, mostly with Hungarians in majority. Nowadays most of the Germans live in Transdanubia. There are a few German villages in Békés county, along the frontier adjacent to the North-Bánság, and some in Szatmár county.

Mezőberény, which is in Békés county, is classified by the professional literature of Hungarian geography and sociology as being a so called rural town. In its downtown section the areas of the different nations were sharply distinguished even in the first half of this century. Each ethnic group had its own church, school and cemetery. But the community was administered jointly, with the participation of the representatives of the ethnic groups.

In Hungary the settlement of the Germans had taken place in response to the exigences of the economy and politics, not according to linguistic dialects. In spite of this we can enumerate areas of linguistic dialects. All the Southern Germans speak the Rhine-Frankish dialect, occasionally with some elements of the Upper German language. The Germans in Mezőberény speak a mixed dialect. Its ancient homeland was along the right bank of the Rhine, its basic characteristics can be found in areas south of Gross Geran and Darmstadt, as well as in Zwingenberg and Gernsheim.

The linguistic efforts aimed at "enforced" dominance of the Hungarian language had delivered a major blow at ethnic schooling. The process of turning into Hungarian had started in the schools just as much as in the church administration.

The presbyterial records of the Lutheran Church in Mezőberény indicate that sticking to the existing language laws of the country had been viewed as compulsory by the congregation and by the school.

A 20. SZÁZADI TEHETSÉGMENŐTÉS ORSZÁGOS KÍSÉRLETEI ÉS VIHARSARKI PÉLDÁI

Micheller Magdolna*

A tehetségmenőtés, tehetséggondozás témakörének történeti bemutatására, politika-történeti értelmezésére több kísérlet történt Magyarországon.¹ Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy a magyar tehetségmenőtés 20. századi kísérleteit felvázolja, s azok sorában részletesebben elemezze a problémakör vihasarki példáit, napjainkban is tanulságokat hordozó modelljeit. A tanulmány írását a Kőrösi Csoma Sándor Főiskola régióbeli szereplehetőségei, a tehetségmenőtésben, a tehetséggondozásban egyre markánsabban megjelenő kezdeményezései ösztönözték.

1. A TEHETSÉGMENŐTÉS MAGYAR ELŐZMÉNYEI

A *Viharsarok* kifejezés, fogalom Féja Géza nyomán (1937) vált ismertté: A harmincas években negatív minősítő kifejezés kellően irritálta a korszak hivatalos vezetését, szerzőjét perrel "honorálta", büntetéssel sújtotta. Az ötvenes évek hatalmi megközelítése pozitív kicsengésűvé alakította a fogalmat, de a térség korábbi mozdulásait vállveregető hízelgéssel le is blokkolta egyben.

A nyolcvanas évekre a *Viharsarok* fogalom már kevésbé használatos a szakirodalomban. Az utolsó évtizedekben ezt az elnevezést a régió már csak kelletlenül vállalta, s helyette a gyakran körülményesebb (Dél-Alföld), esetenként általánosabb (Alföld) földrajzi fogalmat használtak. Ennek okát e sorok írója (aki maga nem vihasarki) elsősorban abban látja, hogy az évtizedekkel ezelőtt vázolt Féja-helyzet-kép alig változott. A változások egy részét a létező szocializmus leple takarta el, gyakran változott a változtatni akarók táborának összetétele, s esetenként lelassult a változtatni akarók tempója, fakult világmegváltó kedve is ...

A történeti hűség kedvéért a továbbiakban a *Viharsarok* elnevezést fogjuk alkalmazni, s természetesen Féja Gézától indulunk, aki az alábbiak szerint határozta meg a *Viharsarok* lényegét: "... a Tiszántúl s egyben Magyarország 'viharsarka', ahol az elmék sohasem tudtak belenyugodni a meglévőbe, a megvalósult Magyaror-

---

* Dr. Micheller Magdolna, a neveléstudomány kandidátusa, a Kőrösi Csoma Sándor Főiskola főiskolai docense (Békéscsaba)

szágba."² Majd a továbbiakban a Viharsarok leírásához még az alábbi fogalmakat adja meg: Déli Tiszavidék, átmenet Magyarország és Erdély között, az Alföld "perifériája", Petőfi földje, a Tisza, Körösök és a Berettyó tagolják.

A *Viharsarok társadalmáról* - egymástól függetlenül ugyan, de a tartalmi gondolatok, megerősítő egybeesések korántsem véletlenek - számos neves magyar gondolkodó (úgy mint Szekfű Gyula, Féja Géza, Erdei Ferenc, Németh László és Bibó István) egymáshoz hasonló helyzetképet vázolt.

A hivatkozott gondolkodók más-más céllal és időben írt munkái azonosak a Trianon utáni *magyar polgári fejlődés ellentmondásainak elemzésében*, az ellentmondások lehetséges feloldásainak keresésében. Ezen elemzések során jutnak el - korántsem szervesen - a társadalmi egyenlőtlenségek felismeréséhez, s azok különböző értelmezéséhez is.

Féja Géza a Viharsarok társadalmának egészéről lesújtó vélekedésként azt írja, hogy elhibázott, eltorzított a társadalmi szerkezete, melynek népe merev kasztokba tagozódik. Ugyanakkor nagy szeretettel ír az árpádkori magyar települések folytonosságáról (pl. Doboz esetében), bemutatja a török időkbeli megszakítottságot, vázolja a betelepítések, betelepülők újrakezdését. Elismeri az evangélikus *Tessedik Sámuel* német minták alapján szervezett szarvasi mezőgazdasági szakiskolájának (1780) úttörő voltát. Ugyanitt azonban a polgárosodás torz életformáiról (az aszociális, torz lényé nevelt egyke, a neurotikus szexuális élet, az arzénos gyilkosságok és öngyilkosságok sora, a szekták reménytelen lázadásai), a félúton megrekedt társadalmi átalakulásról, s az ebből származtatható egyéni életutak rettenetes tragédiáiról - érthető módon - csak a felháborodás hangján tud megnyilvánulni.

Ugyancsak Féja Géza viharsarki helyzetképében olvashatunk a parasztnábob *Péter András* paraszti tehetségeknek is utat teremtő református reál gimnáziumi kezdeményezéséről. E szeghalmi nagygazda, bíró a 2000 kh földjéből 1500 kh-t arra szánt, hogy a társadalmi ranglétrán felfelé vezető utat újabb ifjak számára is megteremthesse. Így vált lehetővé, hogy az 1926/1927. tanévben induló gimnáziumban a tanulóknak - az országos néhány %-hoz hasonlítva - 23,9%-a volt parasztszármazású diák.

Szekfű Gyula korabeli (1934) történeti elemzéséből ismét újraolvashatjuk a Trianont követő *neobarokk társadalom* alapvető ellentmondásait és véletlen zsilipjeit.³ Szekfű dohogásában elsősorban a *középosztály megerősítését* szorgalmazta. Reformkonzervatív tételei a dzscentri rétegre vonatkoznak, s a társadalmi megújulást ő is a parasztság köréből véli megvalósíthatónak: "... ma már másunnan nem remélhetünk életenergiákat, mint a volt jobbágy, a paraszt, kisgazda, falusi rétegekből."⁴

Szekfű felállított és elemzett antinómiái a nagybirtokos-mezőgazdasági munkás, katolikus-protestáns, zsidó-magyar, öregek-állástalan fiatalok, nemzeti egység-

leszakadt magyarság gondolkörére épülnek. Ezek a feszültségek ekkor még különösen feloldhatatlannak látszanak: "... társadalmi összefogásunkban el kell hagyni az addigi szűk középosztályos felfogást, szélesebb rétegeket kell bekapcsolni a nemzeti életbe, ami csak demokratikus módszerekkel lesz lehetséges."⁵ Szekfű további elemzése nagy elismeréssel szól az ifjúságmozgalmi törekvésekről, a cserkészlet szerepéről és a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumáról (1929-1933) is.

Szekfűt követően *Erdei Ferenc* elemzését (1943) értelmezhetjük a magyar társadalom átalakulásának régi és újabb történeti ellentmondásairól.⁶ Szekfűhöz hasonlóan Erdei is az új polgári középosztály kiépülésében, az aránytalan és ellentmondásos társadalmi szerkezet felbomlásában és kiegyenlítődésében látja a modern polgári, társadalmi átalakulás garanciáit. Elveiből következően Erdei az úri értelmiség helyett a *nép értelmiségének kinevelődését szorgalmazza*. Úgy véli, hogy az úri értelmiség nem a szerves fejlődés eredménye: "Éppen ezért nem az értelmiségi hivatásuk szakszerűsége adja meg lényegét, hanem az úri társadalomvezetés hagyománya. Ilyen jellege miatt nem tud kapcsolódni sem oldalt a polgári társadalom felé, sem pedig lefelé a parasztság irányában."⁷

Féja Géza és Erdei Ferenc gondolatai elsősorban a népi származású tehetségek sorsának megítélésében találkoznak. A tehetségmentés, tehetséggondozás korábbi kísérletei (protestáns iskolakollégiumok, versenyvizsgák, katolikus tandíjmentesség, Eötvös Kollégiumok)⁸ mellett új tervek, megoldási módok születtek az addigi ún. úri középosztály felfrissítésére.⁹ A Kelet Népe c. folyóiratban zajló vitában (1939-1940) az amerikai típusú *kitűnők iskolája* és az észak-európai típusú *népfőiskolai gondolat* mintái kerültek előtérbe.¹⁰

Zilahy Lajos a kitűnők iskolájának lényegét a tehetségek szabad versenyében, a társadalmi érintkezés elsajátításában, idegen nyelvek élő ismeretében, az egyetemi tanulmányok és az internátus kedvező körülményeinek biztosításában látta. Ugyanakkor határozottan leszögezte, hogy a társadalmi és kormányzati felelősség zárja ki ebből a képzésből a napi politikát, a párthoz való illeszkedés igényét, sőt lehetőségét is. A leendő magyar adminisztráció képzését - az amerikai típusú kitűnők iskolájában - évente 40-50 fővel képzelte el Zilahy.

E javasolt megoldással egy időben jelentkezett a népi írók szellemi csoportosulása a népfőiskola megszervezésének új alapelveivel. A javaslat készítői maguk is láttak dán és skandináv példákat, amelyek a modernizálódó mezőgazdasági kultúra (köztük a szövetség gondolatával) eredményeivel kerültek hozzánk. Féja Géza minden megyeszékhelyen működtetne népfőiskolát, hogy vezetőréteget neveljen a magyar falunak. Utána ezeket a fiatalokat ösztöndíjjal a fejlett agrárállamokba küldené, majd ezt követően a kultúrházak és könyvek segítségével alakítaná a helyes népi öntudatot.

A tehetségmentés, tehetséggondozás két markánsabb nézetének lényege tehát:

- Zilahy Lajos és hívei a tervezett magyar kitűnőek iskolájában előzetes, szigorú válogatás alapján a *leendő magyar adminisztrációt* kívánták képezni. Ezek a fiatalok, népi származásúak révén, részben megújították volna a magyar közép-osztályt, ugyanakkor a politikai szférát - az elképzelések szerint - nem érintették volna.

- A népi írók csoportja - a kitűnőek iskolája helyett - népfőiskolák létrehozását szorgalmazta hazánkban is. Ebben a képzési formában nagy létszámban vehettek volna részt - a társadalom kétharmadát jelentő paraszti rétegből - a tehetséges fiatalok. Leendő szakmai és politikai feladatukat a megújulásra érett magyar falvakban kellett volna végezniük, s ezáltal egyben a *megújuló magyar társadalom alakítói* lehettek volna.

Mindkét nézet - egyik felülről, a másik alulról - válogatni kívánt, a tehetséges fiatalokra akart építeni. A Zilahy-féle megközelítés hibájául felróhatjuk a leszűkítést, a lehetőség szűkkeblűségét. Feltehetően már indulását követően kiderül róla, hogy a kevés (40-50 fő évente) kiválasztott ifjú beolvad, felszívódik a meglévő történelmi osztályba, ahogy ez többnyire a katolikus egyház támogatottjaival, különösen tandíjmenteseivel történt.

A tehetségmentés új formáinak keresése azt is bizonyítja egyben, hogy e vitázók mindegyikének jellemzője a változtatni akarás, s a változó társadalmi teendőkhöz illeszkedő iskolai, képzési modellek keresése. Már ez a keresés is dicséretes.

A fenti nézetek vitájában el-elhangzott egy-egy átfogóbb társadalmi igény megfogalmazása is. Így például Németh László a munkás-paraszt gyerekeket középiskolába küldené. Azt állítja, hogy a magyar nép javára megoldott beiskolázás (legalább 6%-os arányt javasol) a magyar középosztály megújulását, s ezzel egyben az értelmiségi réteg felfrissítését átfogó módon és nem különös kiválogatással oldhatná meg. Ezt a megoldást helyezte Veres Péter is, amikor lényegében egy átjárhatóbb iskolarendszer kialakítását szorgalmazta.

2. A TEHETSÉGMENTÉS ÚJ MODELLJEI

Németh László elvei és hatékony anyagi, erkölcsi támogatása nyomán szerveződött meg az 1938/1939-es tanévben a hódmezővásárhelyi református gimnázium mellett a *Vásárhelyi Tanyasi Tanulók Otthona*. A később Cseresznyés Kollégium néven működő intézményben a tanyasi gyerekeket külön épületben és együtt helyezték el. Ezzel a hasonló sors nevelő erejét kívánták növelni.

A társadalmi kötődés megőrzése vagy megtagadása ez esetben is éles vitákat váltott ki. A viták nyoma még a szépirodalomban is megtalálható: "Olyan parasztságunk van már, amely hallani sem akar azokról, akik közül kiszármazott. A tanyai népnek most már olyan emberekre van szüksége, akik, ha félműveltek is, kapcsolatban maradnak az övéikkel. Az egyik fölhozta a kitűnőek iskoláját. Ha külön iskolát nem is csinálhatunk nekik, az mégiscsak érdekes kísérlet, hogy ha ennyi jól megválogatott, jó eszű gyerek egymás körében nő fel, mi lesz abból. Szóval mindenféleképp arra lyukadunk ki, hogy ezeknek a gyerekeknek egy külön internátust kell csinálnunk." - idézi a kollégiumalapítás körülményeit Németh László.¹¹

Ugyancsak ezt a gondolatkört verselte meg Képes Géza, utalva az osztálykötődést és a társadalmi elhivatottságot nem valló úri középosztály torzult modelljére:¹²

"... láttam: apám arcán a zavar kusza ráncai titkon
kérdik a néma jövőt: Hát én is, az ő fia ilyen
úr leszek-é, aki megveti az iparost s a parasztot?..."

A fentebb idézett torzult magyar társadalmi fejlődés, a magyar parasztság jellemző iskolázatlansága, a történelmi osztály gőgös elzárkózása, s a legalsó rétegek gyermekeinek kemény sorsa váltotta ki a változtatni akarók újító programjait. A magyar polgári fejlődés adott fokán lehetetlen volt az előrelépés az *alulról való felemelkedés megteremtése* nélkül. A társadalmi mozdulás igénye újabb polgári erők bekapcsolódását követelte.

Minden aggodalom ellenére indul egy új tehetségmentő kísérlet, amikor a népi írók támogatásával és Györffy István néprajz-professzor segítségével a Parasztfőiskolások Közössége (1939) Budapesten megszervezi - a Turul Szövetség keretében - a *Bolyai Kollégiumot* (1940). Ez az autonóm közösség jut el azután a Turullal való szakításig és teremti meg a *Györffy István Kollégiumot* (1942).

A Bolyai Kollégium részére a Turul Szövetség védelmet, működési feltételt teremtett. A szerveződő parasztfőiskolások számára ez a szervezeti illeszkedés terveik megvalósítását segítette. Tanfolyamokon vesznek részt, vitaesteket szerveznek. Példájuk nyomán Debrecenben is megalakul a parasztfőiskolások közösségének helyi tagozata. Ez a csoport szervezi meg a *kis-Györffy-kollégiumot* Debrecenben 1942 őszén.

A Györffy-kollégisták számos népfőiskolát szerveztek, falukutató akciókban vettek részt. A működés erkölcsi feltételeit rangos pártfogó testület garantálta. A működés anyagi forrásait is többféle támogatásból (pl. Nemzeti Bank, Hangya, Futura stb.) szervezték. A kollégiumok megalakulása és támogatása is példa arra, hogy a magyar középosztály adott formájában már nem képes a fejlődést segíteni, sőt inkább már fékezi, blokkolja a gazdasági megújulást is.

A Györfly-kollégium (1942-1946) vezetésében és szellemében is meghatározó elem volt a népi elkötelezettség, a baloldaliság. Ezt a vonulatot - szinte természetes módon - a többnyire szegényparaszt rétegből érkezett kollégisták személyes sorsuk alapján támaszthatták alá. Nyilván ez is hozzájárult ifjonti hévvel szervezett akcióik sikeréhez. Ott voltak az országos ifjúsági akciókban, az antifasiszta harcokban, a jövőről tanácskozó szárszói találkozókban is. Tevékenységük lényegét - a társadalmi-politikai aktivitás mellett - a tanulás, a szakmai felkészülés jelentette. Az alig 100 fős kollégiumi közösség embertformáló szakmai műhellyé vált.

A kollégisták munkájáról, leendő szerepéről továbbra sem szüntek a minősítő viták. A Szabad Szó - a Nemzeti Parasztpárt lapja - adott teret az aggódo véleményeknek: *neveljen-e a parasztság urakat?*

Illyés Gyula megfogalmazása nemcsak válasz az aggodalmakra, hanem figyelmeztetés is egyben: "Nem akadályozhatjuk meg, hogy ha mód kínálkozik, a parasztság ne küldje felsőbb rétegekbe gyermekeit. Csak azt próbálhatjuk elérni, hogy ezek a felkerült fiúk *ne janicsárok legyenek*, ne árulók, ne önnön testvéreik sanyargatói."¹³

Nyomban tegyük hozzá, hogy 1942 őszén a janicsárrá válás veszélye még alaptalannak látszott. A belső önkormányzat demokratikusan épült ki, vezetőiket, tisztségviselőiket maguk választották. A kollégisták között közgazdász, bölcsész, jogász, mérnök, mezőgazdász, képzőművész, zenész is akadt. Nevezetesesek voltak a szombatonkénti vitaestek, balladabemutatók, népdalestek. Az előadók, vitavezetők között neves tudósok, ismert szakemberek, parasztpárti politikusok szerepeltek. A különböző szemináriumok, nyelvtanfolyamok, viták mellett a *szobaszövetkezetek* belső élete is pezsgő volt. A belső normákkal, éles kritikával működő alkotó kisközösségek megtartó és formáló erővé váltak.¹⁴

Mindez persze még nem feltétlenül jelentett védelmet az ellen, hogy kikerülve a társadalom valós életébe, annak rögzült negatív normái, szokásai stb. ne ragadják el a magukban élő ifjakat. E védelemhez, pozitív tartáshoz más politika, valamint sok-sok új értelmiségi életút együttese szükséges.

Az ország német megszállását (1944. márciusát) követően a kollégisták illegalitásba kényszerültek. Ez alatt az időszak alatt igyekeztek bekapcsolódni a meglévő németellenes küzdelmekbe. Kényszerű visszavonultságukból az Ideiglenes Kormány debreceni felhívása riasztotta őket. Új lehetőség nyílt a politikai, társadalmi áttrendeződésre, s ezáltal a kollégisták valós társadalmi aktivitására is. Az új, demokratikus kormánynak földosztó népbiztosok, majd földműves szövetkezeteket szervező aktivisták kellettek: a kollégisták lelkes hozzáértéssel vállalták új megbízatásaikat. Maguk is úgy gondolták, a világ megforgatásába kezdtek!

A második világháború befejezését követő demokratikus kibontakozásban új lendületet kapott a kollégiumi élet is. A Györfly-kollégisták - elsősorban a baloldali

pártok hatékony támogatása nyomán - országos kollégiumi mozgalmat indítottak el 1946 nyarán.

A népi kollégiumi mozgalom száz népi kollégium megszervezését tűzte maga elé tízezer népi kollégistával. A szervezést elindító országos felhívásból idézzük: "Mi, Györffy-kollégista diákok, saját meggyőződésünk legjobb tapasztalatai alapján állítjuk, hogy csak a mi utunkon nevelődő diákság képes alapjában megteremteni az egyensúlyt az értelmiségi ifjúság és a demokrácia között. Ezért egy országos mozgalom megindítására szántuk el magunkat, amely céljául tűzi ki, hogy diákotthonokat és kollégiumokat szervez, hoz létre és épít fel a középiskolák és főiskolák mellett, amelyekben a szegényparasztok és munkások fiai - tömegesen - anyagi gondoktól mentesen, demokratikus szellemben nevelődhetnek népünk értelmiségévé."¹⁵

Mai újraolvasásban érződik a felhívásban valami öntudatos kihívás, talán némi kizárólagosság is. Mindenesetre történetileg is dokumentálható, hogy a felhívás országosan széles visszhangra, erkölcsi és anyagi támogatásra talált. A sajtó lapjain ismét felmerült az aggodalom, hogy a népi kollégiumok nem teremtenek-e új kiváltságokat, nem nevelnek-e arisztokratikus munkás- és parasztgőgre. Nem lesznek-e a *népi kollégiumok új kadettiskolák, janicsárképzők?* - hangzott a kételkedés például a Szegedi Kis Újságban. Majd a Valóság c. folyóiratban is vita indult, amit az Eötvös-kollégisták szorgalmaztak: szakmai vagy politikai felkészülés kell-e, s egyáltalán milyen szinten és mértékben kell politizálnia az egyetemi ifjúságnak?

A kibontakozó demokratikus magyar társadalomnak szakmai elitre vagy a társadalmi-politikai harcokban is edzett személyiségre van-e szüksége? Némi leegyszerősítéssel így fogalmazható meg a két elit kollégium vitájának lényege. A Györffy István Kollégium (GYIK) tagsága az Eötvös-kollégistákat szakmai elzárkózással és elméleti elvonottsággal vádolta, míg őket - többnyire indokoltan - a *homo politicus* egyoldalúsággal minősítették.

A vélemények elfogultságát nehéz lenne tagadni. Az Apáczai Csere János Gimnázium megszervezésében, majd a Vasvári Pál Akadémia terveiben is számos eleme jelent meg a kollégiumok közötti vitának. Mindkét kollégiumi típus - akár külön-külön is - működésének megvolt a történelmi, társadalmi indokoltsága. Ma már tudjuk, hogy nem a népi kollégiumi típusú, erőszakos egységesítés, majd az új társadalmi elvárásokból következő szürke államosítás lett volna a legeredményesebb megoldás. A két kollégium diákvezetőinek egymásnak feszülése - a felülről való diktálás ellenére - káros, személyiségpróbáló vetélkedéssé süllyedt.

A szerveződő új népi kollégiumok országos hálózatba, szövetségbe tömörültek *NÉKOSZ (Népi Kollégiumok Országos Szövetsége)* néven. A NÉKOSZ főbb szervezői valójában korábbi GYIK tagok voltak. A szövetségnek külön jelvénye, indulója, jelmondata, működési rendje volt. A *NÉKOSZ aktivistái* különös gondot

fordítottak a szövetséghez tartozás kialakítására, a mi-tudat ápolására. Mindez a folyamat a korábban a társadalom alsó szintjén élő parasztyerekben, ifjakban általában a felszabadultság érzését váltotta ki, s saját önbecsülésük különös útjait indította el bennük. Kell ezen csodálkoznunk?!

Az országos helyzetképet ismertető dokumentumokból tudjuk, hogy a népi kollégiumi szervezések országsszerte, így a Viharsarokban is igen eredményesen haladtak. *Békés megyében* 11 népi kollégium és egy ének-zenei iskolakollégium szerveződött 1946-1947 folyamán.¹⁶

A többnyire középiskolásoknak szervezett kollégiumok a *társadalmi esély-egyenlőség* megteremtését kívánták szolgálni, s egyben a korábbi társadalmi ellentmondásokat akarták feloldani. Egy visszaemlékező szavait idézzük: "Komolyan vettük, hogy meg tudjuk forgatni a világot, ennek a célnak rendeltünk alá mindent. Emberi kapcsolataink ezen az alapon szilárdultak vagy gyengültek. Valahogyan együtt emelkedtünk a szebb emberség felé, és természetes volt, hogy az egyéni sikerek vagy kudarcok a közösség sikerei és kudarcai is. Ekkor olyan természetesnek tűntek a sokszor naív, de tiszta szívű kommunisztikus elképzelések, mint a levegő, a napfény."¹⁷

A kezdeti lelkesedésben alig kapott teret a *honnan indultam - hova érhetek* gondolat kettőssége. Szinte mindegyik kollégiumban ki voltak ugyan függesztve Illyés Gyula figyelmeztető sorai:

"Azt, hogy a nép fia vagy, igazolnod, sejh ma nem azzal kellene: honnan jössz, - azzal ecsém: hová mész!"

Ekkor valójában mégis a társadalmi meghatározottság dominált, ezt sugallták a korabeli politikai pártok vezetői, meghatározó személyiségei is. Hogy a lehetséges marsallbot kétes janicsár szerepre is kötelezhet, ezt az induláskor valószínűleg kevesen tudták, és csak később értették meg.

Azt azonban számos visszaemlékezésből tudjuk, hogy a népi kollégiumi mozgalom valódi, nagy társadalmi olvasztótégely volt. Befogadó, alakító nagyközösség, s az a ritka helyzet is előadódott egyben, amikor a többség asszimilálta, a maga hasonlatosságára formálta a kisebbségben lévő, nem paraszti származású diákokat; legalábbis még ekkor, a szervezés hőskorában elindult egy ilyen folyamat.

1946 tavaszán a NÉKOSZ és a kommunistapárt, a kollégista és a baloldali szervezetek elképzelései alig különíthetők el egymástól. Mind úgy nyilatkoztak, hogy demokráciát, társadalmi átalakulást, igazságosabb társadalmat akarnak a megelőző korszaknál. A hasonló indulás és a politikai pártokhoz való viszony összefüggéseit az utólag készített szociológiai összegző elemzések is jól dokumentálják (1. táblázat).¹⁸

1. táblázat

A népi kollégisták megoszlása iskolatípus, származás, párttagság szerint (%)

iskolatípus	%	származás	%	párttagság	%
egyetemista, főisk.	22	paraszt össz.	52	(MKP-NPP)	
középiskolás	55	ebből:		MDP	31-34
ált. iskolás	16	nincstelen	8		
		1-5 kh	25		
egyéb	7	5-15 kh	17		
(pl. dolgozók isk.)		15-25 kh	2		
		munkás	24		
		kis egziszt.	15		
		értelmiségi	9		
	100		100		

A kollégisták kötődése, társadalmi szerepvállalásuk többnyire megmaradt a NÉKOSZ-kritika (1948. szeptember), majd "az államosítás", beolvasztás (1949. július) után is.

Érdekes a választott szakmai út is; kezdetben a GYIK-ben főleg közgazdászok, pedagógusok, agrárok, jogászok tanultak. A népi kollégiumokban megnőtt a mérnökök, orvosok aránya, s megjelentek a művészek (köztük színészek) is.

A *mozgalom hatása kiterjedt Erdélyre* is, ahol négy főiskolai (Kolozsvár: József Attila és Móricz Zsigmond; Temesvár: Szabó Árpád; Marosvásárhely: Gecse Dániel) és négy középiskolás (Kolozsvár: Budai Nagy Antal; Marosvásárhely: Tolnai Lajos; Arad: Tóth Árpád; Kraszna: Fazekas Mihály) népi kollégium szerveződött.

3. A BÉKÉS-TARHOSI ZENEI NÉPI KOLLÉGIUM

A tehetségmentésnek, tehetséggondozásnak a "fényes szelek" idején szervezett legszebb viharsarki kísérlete a *békés-tarhosi zenei népi kollégium* volt. A kísérletről - annak eredményeiről és hiányosságairól - ugyancsak számos elemzés, értékelés¹⁹ készült, visszaemlékezés²⁰ született.

Megjegyezzük, hogy a békés-tarhosi zenei népi kollégium szervezője, tervezője *Gulyás György* békési parasztyerek volt. Ő maga gimnáziumi tanulmányait a szeghalmi Péter András Gimnáziumban, majd a debreceni református kollégiumban végezte. Debrecenben kántortanító diplomát szerzett, majd a zeneakadémiai tanulmányokat a GYIK tagjaként végezte el. A modell, az eljárás egyik szála tehát adott volt, már „csak” a másik szál az értő, támogató társadalom és mecénás hiányzott.

Gulyás György állami ének-zeneiskolai terveit (1945. augusztus) a Vallás- és Közoktatási Minisztérium (mindenekelőtt a korábban szeghalmi iskolaigazgató Nagy Miklós államtitkár) támogatta ugyan, de Békéscsaba városa nem talált méltó helyet a tervezett iskolakollégium számára. Így került az intézmény 1946 nyarán-őszén Békés-Tarhosra, a volt Wenckheim grófi kastély területére. A 60 holdas park, a 100 személyes internátus ideális környezetet kínált.

A beiskolázás lelkes ütemben, nagy szakmai elhivatottsággal kezdődött. Gulyás György javaslatára *zenei tehetségvizsgálat*²¹ indult. Azt kívánták megállapítani, hogy a 6-10 éves népi, paraszti származású, szegénysorsú gyerekek mit tudnak az ének-zene területén. Az alábbi besorolások születtek: kiváló tehetség, tehetséges, taníttatásra alkalmas, zenetanulásra alkalmatlan.

Gulyás György és munkatársai az éneken és zenén keresztül nem urakat akartak nevelni, hanem magyarabb gyermeket, magyarabb embert. Ádám Jenő szakmai támogatását könnyebben, Kodály Zoltánt nehezebben sikerült megnyerni a kísérlet számára. Míg Gulyás a protestáns iskolakollégiumok (Dániától Sárospatakig és Debrecenig) népfőiskolai szellemét kívánta meghonosítani, addig az Eötvös kollégiumban nevelkedett katolikus Kodály az előképzettség hiányait, a zenei hangszerek ismeretének fontosságát emlegette.

A zenei területen zseni Kodály Zoltánnak vélhetően igaza volt, amikor a hangszerismeret hiánya mellett még a 6-10 éves gyerekek nem húros hangszerhez edzett ujjait is nehezítő körülménynek tekintette. Valójában lassan és nehezen fogadta el Gulyás álmait, hogy ének-zene iskolakollégiumot teremtsenek a Viharsarok közepén. Tegyük hozzá, Gulyás terveit kezdetben nemcsak Kodály tartotta kivihetetlennek ... Végül Gulyás lelkesedése és eredményei meggyőzték Kodályt, aki később teljes zenei tekintélyével támogatta a békés-tarhosi ének-zeneiskola munkáját, kiépülését.

Gulyás György azt írja, ő maga nem tekinti népi kollégiumnak intézményét. Nem kapcsolódtak szervezetileg sem a NÉKOSZ hálózatahoz. Talán a direktebb mozgalmi hatástól óvta önmagát, önmagukat. Ugyanakkor szövetkezeti keretet álmódott az iskola egészének, énekszaktanító tanfolyamot szervezett és a környék kulturális központját kívánta létrehozni.

A kezdeti nehézségek után az ének-zenei iskola fokozatosan kiépült. 1951-ben 15 tanár, 68 általános iskolás és 99 középiskolás diák tanult, énekelt és zenélt

Békés-Tarhoson. A sikeres *énekkar mellett zenei tanszakok* (zongora, hegedű, cselló, fuvola, kürt, harsona, tuba, klarinét, fagott) indultak, és eredményeket értek el a tanulók a karvezetés és a zeneszerzés területén is.

A békés-tarhosi kísérlet - eredményei ellenére - nem tudott beépülni az ötvenes évek oktatási rendszerébe. A számos átszervezést és végül a megszüntetést (1954. augusztus) az ötvenes évek diktatúrája és a helyi hatalmi erők meg nem értése tehette lehetővé.

Az 1953-as júniusi "tarhosi perben"²² Révai József hasonló indokokat sorolt fel, mint azt 1948-49-ben a NÉKOSZ vitában tette. Így azután hiába akarta Gulyás György saját élettapasztalata, önnön életútja alapján a falusi tehetségeket megszabadítani az elzártságból, hiába volt a békés-tarhosi tanulók 54 %-a munkás-paraszt származású. A *korabeli kommunista párt* (Magyar Dolgozók Pártja néven) és annak ideológiája - Révai közvetítésében - nem kívánta a másságot, az eltérőt, a nem-illeszkedőt, s ezáltal valójában a tehetséget sem ... Révai a népi kollégisták esetében az MDP elvárásaiban való azonosulást sürgette, s az átkos NÉKOSZ-szellemet ostromozta. Békés-Tarhos esetében a parnasszusi gögtől, a különleges zenész elzárkózástól, Gulyás teljhatalmától óvott.

Itt kell említést tennünk Gulyás különleges személyiségéről, akiről a volt tanítvány, Szokolay Sándor írta: "Személyiségének karakterét a gyorsreflexű, a villanó kardéltáncra képes partnerei élvezték, de a mackós lassúságú, ernyedtebb és simulékonyabb emberekhez kevesebb türelme volt."²³ A megszüntetést követően azután Debrecenben valósította meg Gulyás György zeneiskolai álmait. E tevékenységében ismét számíthatott Kodály Zoltán segítségére.

Az egyetemi, főiskolai népi kollégiumok szakosodásában (1948) már megjelent a szakmai követelmény szigorítása. Mai összevetésben újraolvasva Bibó István e témában 1947-ben írt tanulmányát²⁴ csak sajnálkozhatunk, hogy a korabeli szovjet típusú társadalmi berendezkedés többnyire csak szavakban, elvi nyilatkozatokban tartotta fontosnak a szakértelmet. A valójában a NÉKOSZ bizonyos kiegészítéseként indított *szakérettségis hálózat* (1948-1956) ugyanis már elsősorban a politikai azonosulást és nem a szakmai felkészülést mérte.

Bibó az *új értelmiségtől* mindenekelőtt szakértelmet követelt volna. Úgy ítélte meg, hogy a zsákutcás magyar történelem eltorzult magyar alkata vezetett oda, mely szerint 1944-re az urak nem urak, eszméik nem eszmék. Éppen ezért nem helyesli, hogy a társadalmi háttér györekes megmozdítása és teljes kiszélesítése helyett a népi kollégiumok is élgárdát nevelő harci szervezetté emelkedtek²⁵. Bibó a rang és kiváltságtudat helyett a szolgálat szerepét emeli ki az értelmiségi lét lényegéből. A korábbi évtizedek úriember értelmisége (nemesi öntudattal, kegyelem érettségivel, mezei jogászként, s a keresztény középosztály tagjaként) helyett mielőbb a *szakszerű értelmiségi réteg* kialakulását szorgalmazta. Elengedhetetlennek

véli mindezekhez a diplomát, ugyanakkor ellenzi az álvizsgák rendszerét nemcsak az urak, hanem a proletárok esetében is. A szakmai kiválasztást tárgyi minősítéssel, minőségi előképzéssel, versenyvizsgákkal és számos továbbképző tanfolyammal kívánta megoldani. Nem Bibón múlt, hogy e nézetei is papíron létező javaslatok maradtak hosszú ideig!²⁶

Az MDP iskola- és kultúrpolitikájában az ország egészében a *politikai elvárások és szerepek* lettek meghatározó elemmé. Természetesen ezek a tendenciák határozták meg a Viharsarok oktatási rendszerét is. Talán még azt a kiegészítést is érdemes megtennünk, hogy 1946-47 után a Viharsarok, de különösen Békés megye népességében az *évszázadokkal korábbi népmozgások megismétlődtek*.²⁷

A török háborúk utáni migrációt követően e régióba került német ajkú népességet részben "málenkij robotra" vitték, részben kitelepítették Németországba. A szlovák lakosság egy része a lakosságcseré keretében cserélt hazát, s a mai Szlovákiába költözött vissza, ahonnan helyükbe magyar népesség érkezett. A zsidó polgári réteget megsemmisítették vagy kivándorolt. A megindult iparosításokat követően pedig jelentős számú lakosság költözött a városokba, a városok külső körzetébe.

1956 vihara végigsöpört a Dél-Tiszavidéken, hatásával át-átcsapva az Alföld periferiájáról, a Tisza, Körösök és a Berettyó szabdalta területekről Erdélybe is. Az 1945 után értelmiségivé vált ifjak számára 1956 a nagy módosulás lehetőségét ígérte. Hamarosan rá kellett azonban döbbsenniük, hogy csak hideg "kijózanodásban" volt részük. Ifjúkori álmaik újabb elhalasztódását - nyilatkozataik alapján - részben kárpótolta a liberalizálódó Kádár-korszak szociális, gazdasági realitása.

Az oktatásügy egészéből törölték (1962) az osztályok szerinti ifjúsági kategorizálást, a negatív szelekciókat. A feloldás egészére részben a KISZ-megbízólevél rendszere ügyelt. A 70-es évek társadalmi fejlődésének balos megtorpanása visszahozta a fizikai dolgozók gyermekeinek pozitív megkülönböztetését; akciókat, ösztöndíjakat hirdettek. Ez a törekvés azonban a felsőoktatásban már nem tudta lefékezni a szakmai versenyek új rendjét, a tudás rangjának megnövekedését, köztük az idegennyelv(ek) ismeretének növekvő igényét.

A 70-es években kibontakozó *felsőoktatási szakkollégiumi hálózat* (elsőként Rajk László, majd Bibó István nevével fémjelezve) az *értelmiségképző műhelyek* új formáit teremtették meg. E keretekben kaptak elsőként szót és szerepet a valamikori Eötvös és népi kollégisták, majd egyre inkább itt jutottak konzultációs lehetőséghez a Kádár-korszak legjelesebb ellenzéki személyiségei Donáth Ferencről Bibó Istvánig. A szakkollégiumba járó ifjak szomjasan hallgatták a nagyok demokratikus kísérleteit, nehéz és még nehezebb újrakezdésüket.²⁸ Maguk is jólérről, demokráciáról, európai felzárkózásról álmodtak. Nekik ez is iskola volt, közülük többen jelenünk (és talán a későbbi évek) meghatározó egyéniségei, fiatal politikusai. Csak

napjaink ismét éles társadalmi vitáiban érzékelhetjük igazán, mennyivel szegényebbek azok, akik kimaradtak ezekből az ifjú és nem ifjú értelmiségi vitákból.²⁹

Az iskolarendszer egészében a 60-as évektől megjelentek a szakközépiskolák e régióban is. A speciális (pl. egészségügyi, nyomdaipari, vízügyi, mezőgazdasági stb.) igényeket kielégíteni kívánó szakközépiskolák tömegoktatásra rendezkedtek be.³⁰ Tanulóik többsége a végzés után nem tanult tovább a felsőoktatásban, hanem az átlagos középrétegek számát növelte. A továbbtanuló, vagy továbbtanulni kívánó ifjak nem találtak a közelben egyetemet, főiskolát. Mint negatív kuriózumot jegyezzük meg, hogy Békéscsaba, mint megyeszékhely egyedüli olyan nagyváros volt Magyarországon, ahol még a nyolcvanas évek elején sem működött értelmiséget rekrutálni tudó, értelmiséget vonzani képes főiskola.

3. FŐISKOLA BÉKÉSCSABÁN

Békés megye és Békéscsaba főiskoláért való harca eredményeként 1986-ban indult el a *Debreceni Tanítóképző Főiskola kihelyezett tagozata* Békéscsabán.³¹ A főiskola 1992-ben önállóvá vált és felvette Kőrösi Csoma Sándor nevét, s 1994. szeptemberétől nemcsak pedagógiai, hanem közgazdasági képzést is folytat.

A *Kőrösi Csoma Sándor Főiskola* vezetésének megújítási törekvéseit a főiskola tanárai és a régió értelmisége sem fogadta azonos tetszéssel. Sok a feltételt hiányoló kifogás, az új kihívásoktól, az új versenyhelyzettől való félelem.³² A félelmek, óvatosságok egy részét átérezve is csak azok vélekedésével érthetünk egyet, akik az átalakuló magyar társadalomban is a felzárkózás útjait, a fejlődés, a fejlesztés lehetséges megoldásait keresik. Az újrainduló polgári fejlődés hasonló ellentmondásokat hoz felszínre, mint a 30-as években. Ez a térség, ez a régió csak akkor képes fejlődni, ha a tehetséget felismeri és felkészíti az új kihívásokra.

A Kőrösi Csoma Sándor Főiskola - nevéhez is méltón - nemcsak szakmai bővülést tervez, készít elő. A pénzügyi közgazda szak indítása mellett folytatja az erdélyi magyar tanítók képzését, továbbképzését is. Ez a kihívás csaknem újkeletű, de igen régi gondokat kíván orvosolni, amikor a középfokú pedagógiai líceummal rendelkező *erdélyi magyar tanítókat* távoktatási centrumokban képi, továbbképi. Ugyancsak megújult értelmiségképző, továbbképző szerepének kíván a főiskola megfelelni, amikor már második, harmadik éve hirdet a nappali tagozaton végzett tanítói számára speciális (fejlesztő pedagógia, komplex testnevelés, háztartás-ökonómia, szabadidő-pedagógia, a tehetséggondozás kérdései stb.) továbbképző tanfolyamokat.

A nappali képzésben - ugyancsak a régió igényei alapján - megjelent a szlovák és a román nemzetiségi szaktanítók képzése és megerősödött a német és az angol szaktanítóképzés is.

Bibó elvárásait - a szakszerűsége vonatkozóan - még nem minden esetben tudjuk követelménnyé tenni. Ugyanakkor a főiskola felelős vezetői és tanári kara is arra törekszik, hogy ne lehessen kizárólagos értékmérő egyik társadalmi, felekezeti, politikai elvárás sem. "Csak" arra törekszünk, hogy a főiskoláról minél több diplomás ifjú kerüljön a térségbe, akik szakmai tudásukkal kívánják önmaguk és környezetük boldogulását megteremteni.

Tanulságok

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a 20. századi magyar tehetségmentő, tehetséggondozó tervek egy-egy szép példája (Szeghalom: Péter András Gimnázium, Hódmezővásárhely: Cseresznyés Kollégium, Békés-Tarhos: ének-zenei iskolakollégium, Békéscsaba: Kőrösi Csoma Sándor Főiskola) megfigyelhető a Viharsarokban is.

E tanulmány írója a jelenlegi századvégén elsősorban a tehetségeket segítő ösztöndíjakat, önkormányzatokkal rendelkező kollégiumokat szorgalmazná már középfokon is.³³ A felsőoktatásban pedig a korrekt versenyvizsgákat, az idegen nyelv(ek) ismeretét és külföldi gyakorlatát, az ösztöndíjak elérhető lehetőségeit és az ifjak és tanáraik eredményes szakmai együttműködését, a megtartó értelmiségi szerep gyakorlását preferálná.

JEGYZETEK

1. A téma dél-alföldi vonatkozásainak utóbbi összegzését lásd: Micheller Magdolna: Egyetemisták és a hatalom. 1992. JATEPress, Szeged, valamint: Micheller Magdolna: A népi kollégiumi mozgalom történetének mai tanulságai. - In.: Kollégiumszakkollégium (sorozatszerk.: Sándor László) OFKB füzetek 1. Budapest, 1991.
2. Féja Géza: Viharsarok. - Magvető Kiadó, Budapest, 1957. (2. kiadás, az első kiadás 20. évfordulóján) 15. oldal.
3. Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. (1920. és 1934. kiadások alapján) (előszó: Glatz Ferenc), ÁKV-Maecenas (reprint), Budapest, 1989.
4. Lásd a 3. pontban idézett mű, 489. oldal.
5. Lásd a 3. pontban idézett mű, 403. oldal.
6. Erdei Ferenc: A magyar társadalom. - Magyar Élet, 1943.; 12-36. oldal. In.: Erdei Ferenc: A fakultatástól a népi kollégiumokig. - Múzsák Közm. K. (vál. és szerk.: Bíró Judit) 1985.
7. Lásd a 6. pontban idézett mű, 162., 167. oldal.
8. Harsányi István: Tehetséggazdálkodás, tehetséggondozás. - Confessio, 1980/13. 13-20. oldal.

9. Juhász Gyula: Uralkodó eszmék Magyarországon 1939-1944. - Kossuth K., 1993. 49-67. oldal.
10. Lásd e vitából: Zilahy Lajos: Kitűnőek iskolája - Kelet Népe, 1939. december 15. Féja Géza: A jövő kultúrpolitikája; Németh László: Miért nem?; Muhoray Elemér: Kitűnőek Iskolája a népi gondolat tükrében - Kelet Népe, 1940. január 15., továbbá Móricz Zsigmond: Népfőiskola; Erdei Ferenc: Mire való nálunk a népfőiskola? - Kelet Népe, 1940. február 15.
11. Németh László: Égető Eszter. - Magvető és Szépirodalmi K., Budapest, 1971. (első megjelenés 1956.) 343. oldal.
12. Képes Géza: Levél egy népi kollégistához. In.: A valóság pedagógiája. Közösségi nevelés a népi kollégiumokban. (szerk.: Pataki Ferenc) Tankönyvkiadó, Budapest, 1974., 39. oldal.
13. Illyés Gyula: Hősök és janicsárok. - Szabad Szó, 1942. szeptember 13., valamint lásd még a janicsár szerep felvállalását, annak nehézségeit is bemutató regényt: Tóth Béla: Mi, janicsárok. - Szépirodalmi K., Budapest, 1969.
14. Fekete Gyula: A kisközösségekről. Kardos László emlékezete. - Életünk, 1986/9-10., 918-921. oldal.
15. Sej, a mi lobogónkat című kötet. Népi kollégiumok 1939-1949. Akadémiai K., Budapest, 1977. (főszerk.: Kardos László) 29. sz. dokumentum; 1946. július 10.
16. Lásd a 15. pontban idézett kötet 466-469. oldalán a vidéki általános és középiskolai népi kollégiumok felsorolását! E lista szerint: Békés: Irinyi Dániel; Békéscsaba: Áchim András, Lórántffy Zsuzsanna; Berettyóújfalu: Arany János; Gyoma: Kiss Bálint; Gyula: Dobó Katica, Dózsa György, Pálffy Albert; Gyularemete: Tessedik Sámuel; Orosháza: Szilágyi Erzsébet és Táncsics Mihály népi kollégiumok szerveződtek. A békés-tarhosi iskolakollégium pedig Kodály Zoltán nevét vette fel.
17. Lásd a 12. pontban idézett dokumentumkötet 443. oldalát, a 2321. válasz és Somlyai Magda: Jó szóval oktatott, játszani is engedett. - Tiszatáj, 1976/7.
18. A népi kollégisták útja 1939-1971. - A tanulmányt írta és a táblázatokat szerkesztette: Tanczos Gábor. - KSH, Budapest, 1977., 13-19. oldal.
19. Csende Béla: Békés-Tarhos. Az első magyar állami zeneiskola élettörténete (1946-1954). - Kiadja a Békés Városi Tanács VB., 1976.
20. Gulyás György: Bűneim...Bűneim?. - Békés, 1988. (kiadta: Békés Város Tanácsa).
21. Lásd a 19. pontban idézett monográfia 24. és 35. oldalát.
22. Lásd a 20. pontban szereplő visszaemlékezés 92-96. oldalát.
23. Lásd a 20. pontban idézett visszaemlékezés lektori véleményét a fedőlapon.
24. Bibó István: Értelmiség és szakszerűség 1947. In.: Válogatott tanulmányok 1945-1949. (válogatta és az utószót írta: Huszár Tibor) Magvető K., Budapest, 1986., 507-522. oldal.
25. Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem 1948. In.: a 24. pontban idézett tanulmánykötet 571-619. oldalán, illetve az idézett gondolatot lásd a 611. oldalon.
26. Lásd ugyancsak Bibó tanulmányát a 24. pontban, 520-521. oldalon.
27. Az idézett összefüggésekről részletesebben lásd legutóbb: a.) Migráció a Kárpát medencében című kötet (Országos történeti és művelődéstörténeti tanácskozás anyaga). - Békéscsaba, Kőrösi Csoma Sándor Főiskola, 1994. (szerkesztette: Micheller Magdolna és Virágné Horváth Erzsébet), valamint a káderek jellemzéséről lásd külön is: Kőteles Lajos: A mi kutyánk kölykei? (Békés megye "parisztokráciájáról"). - Napóra, 1991/1.
28. Márciusi Front - Donáth Ferenc előadása Szegeden a JATE Móra Ferenc Kollégiumában; 1983. március 22. - In.: Donáth Ferenc: A Márciusi Fronttól Monorig (Tanulmányok, vázlatok, emlékezések). Századvég, Budapest, 1992.

29. Kövér László - Orbán Viktor: Az erdő - közéről. In.: Kollégium-Szakkollégium, OFKB füzetek 1. (szerk.: Sándor László), Budapest, 1991.
30. Forray R. Katalin: Az Alföld oktatásügye. - Alföldi Társadalom, Békéscsaba, 1993. IV. kötet, 26-48. oldalon.
31. Lásd minderről: A Kőrösi Csoma Sándor Főiskola Évkönyve, 1986-1993. - Békéscsaba, 1994.
32. Lásd e kísérletekről részletesebben: Setényi János: A főiskolai szektor modernizálódása. - Educatio, Budapest, 1993/3., 463-474. oldalon.
33. Lásd a tehetségmentésről legutóbb: Göncz Árpád köztársasági elnök levele 1993. november 1. - Kollégium című lap, 1993/10.

COUNTRY-WIDE ATTEMPTS IN THE 20TH CENTURY TO SAVE THE TALENTS, THE ILLUSTRATION OF THIS PROCESS IN THE SOUTH ALFÖLD

Magdolna Micheller

The study makes an attempt to historically present the subject of talent-saving, talent cultivation and to provide a political-historical analysis of those efforts, using examples from the South Alföld. After the first world war the widening social inequalities had a decisive role in the contradictions of the civic development in Hungary. It was commonly recognized that a new civic middle class was to be created, with the inclusion of the peoples intellectuals.

Two main trends developed; the so called peoples writers considered it fundamental to establish peoples colleges of the Northern European type. In those peoples colleges big numbers of the participants were to come from the peasant population, which provided two thirds of the society. The other trend wanted to organize a "school of the eminent", following some American examples, where members of the future civil service would have been trained, in small numbers, on the basis of strict preliminary examinations. In the 30's both trends launched several attempts.

After the second world war the National Association of Peoples Colleges amalgamated the new peoples colleges. In Békés county also there were many colleges and schools, organized for talented children of peasant origin. Outstanding was the attempt of the music school at Békés-Tarhos, which had had a nationwide response. The dictatorial cultural policy of the 50's abolished the peoples colleges, amongst them the school of Békés-Tarhos was also closed in 1954. In the Hungary of to-day the education of the talented in the backward regions and their preparation for the challenges of a changing world are arising again.

A BÉKÉSCSABAI FŐISKOLA TÁRSADALMI ÉS TERÜLETI VONZÁSÁNAK ALAKULÁSA (1986-1990)

íjf. Köteles Lajos* - Köteles Lajos**

I. BEVEZETÉS

Köztudott, hogy az iskolázottság, mint a társadalmi egyenlőtlenségek létrehozásának és újrateremtődésének egyik fontos eleme, területi megoszlásban is rendkívüli különbségeket mutat. Mivel az elérhető középfokú, s még inkább a felsőfokú oktatási intézményhálózat jelentősen befolyásolja az egyes térségekben élő fiatalok továbbtanulási aspirációit, ezért a felsőoktatási intézményhálózat kiépültsége, szakmai irányultsága közvetve azt is meghatározza, hogy milyen humán feltételekkel rendelkezik egy-egy régió az adott térség modernizációs folyamatának kibontakoztatásához.

Az Alföld értelmiségének utánpótlását jórészt az ottani középiskolákban érettségizettek adják. Az 1970-1990 közötti években a 18 éven felüli népesség körében gyökeres változás történt: az érettségizettek aránya 15,5 %-ról 29,2 %-ra nőtt, azaz ebből a szempontból elérte az országos átlagot.¹

A felsőfokú végzettségűek körében hasonló robbanás nem következett be - az Alföld megyéi (az egyetemi székhelyekkel rendelkező Csongrád és Hajdú-Bihar kivételével), messze elmaradnak az országos átlagtól. A modernizáció szempontjait tekintve rendkívül rossz az értelmiség szakmai összetétele - alacsony a műszaki és közgazdasági szakemberek aránya. Az Alföld felsőoktatása kis intézményekre széttagolt, domináns a főiskolai szintű pedagógusképzés.

Békés megye ma már nemcsak az országnak, de az Alföldnek is periferiájává vált, hiszen a közép- és felsőoktatás szinte valamennyi vonatkozásában az Alföld megyéi között is az utolsó helyen található (1. táblázat).

Békés megyének a hajdani agrárkapitalista fejlődéssel járó sajátos társadalmi struktúrából adódó korlátai, a deportálások és kitelepítések következményei, az egykori megyéhez csatolt kitelepülések zárt paraszti társadalmi és az 1950-től

---

* íjf. Köteles Lajos, tanító

** Dr. Köteles Lajos, a történettudomány kandidátusa, főigazgató, a Kőrösi Csoma Sándor Főiskola tanszékvezető főiskolai tanára (Békéscsaba)

bekövetkező gazdasági-társadalmi átalakítások egyoldalúságai miatt a 70-es években relatíve rosszabb esélyei voltak a modernizációs folyamat kibontakoztatására, mint a két háború között, vagy a századfordulón.² 1968-ban az MTA Szociológiai Kutató Intézete által végzett nagyszabású életmód-vizsgálat megrázó képet festett az itt élő népesség életesélyének korlátozottságáról, a társadalmi felemelkedés, az értelmiségi-vé válás akadályairól. Ez a vizsgálat újabb vizsgálatok sorát indította el, különféle (területi-szociológiai-földrajzi) tudományokban.

1. táblázat

Békés megye lakosságának iskolázottsága az 1990. évi népszámláláskor
(a megfelelő korúak arányában)

	lakos (fő)	0 osztályt végzett fő	%	befejezett középiskola fő	%	felsőfokú végzettségű fő	%
Városok	248506	1934	0,9	54182	29,3	14306	8,8
ebből: Békéscsaba	67609	431	0,7	18917	37,9	5192	11,8
Községek	163381	2102	1,5	18475	14,7	3896	3,5
Összesen	411887	4036	1,1	72657	23,4	18202	6,6

Az elmaradás (és az elmaradottság) bizonyítása jó érvként szolgált a 70-es évek végétől aktivizálódó megyei (főleg tanácsi) vezetésnek ahhoz, hogy a pénzügyi elosztásoknál érdekeit jobban érvényesíthesse, ezért egy évtizeden át megkülönböztetett támogatásban részesítette a megyei érdekeket szolgáló tudományos intézeteket. A befolyásolás egyik leghatékonyabb eszköze a Megyei Tanács VB. mellett 1979-ben létrehozott Tudományos-Koordinációs Szakbizottság volt. Az összegyűlt tudományos eredmények beépültek a megye fejlesztési terveibe, sőt egyes területeken sikerült azokat átfogó koncepcióvá fogalmazni. Ilyen koncepció fogalmazódott meg a kulturális-tudományos élet fejlesztésére is, abból kiindulva, hogy csakis a humán feltételek megteremtése alapozhat meg egy eljövendő gazdaság- és társadalomfejlődést.

A kulturális-tudományos koncepció részeként került sor 1986-ban a Békéscsabai Tanítóképző Főiskola létrehozására is. Az eredeti elképzelést (közgazdasági főiskola szervezését) ugyan nem sikerült megvalósítani, de a tanítóképzés meghono-

sítása is fontos eredmény volt, hiszen évtizedeken keresztül a megyében a képesítés nélküli tanítás jellemző volt.

A páratlan megyei áldozatokkal létrehozott főiskola azonban a 80-as évek végére válaszut elé került. A kiépült objektumok és a megszilárdult, jó színvonalú oktatói kar készen állt a tömeges képzés indítására, de erre már nem volt reális társadalmi igény, sem a megyében, sem a tágabb délkelet-magyarországi térségben. A kiútkeresés ellentmondásos története happy-enddel végződött - olyan új típusú, több karú, általános profilú regionális főiskola van születőben, amely ma még egyedülálló a magyar felsőoktatásban.

Tanulmányunk a főiskola történetének ellentmondásos első éveit, az 1986-tól 1990-ig terjedő időszakot mutatja be. Fő célja annak feltárása, hogyan alakult a főiskola és az azt körülvevő társadalom kapcsolata, hogyan változott térbeli vonzásának hatóköre. A komplex feltárás természetesen számtalan társadalmi mutató felhasználását is szükségessé tenné - a tanulmány korlátozott terjedelme és a más forrásokból közismert helyzetkép miatt azonban csak a legszükségesebb esetekben használjuk a különféle társadalmi mutatókkal való összevetést.

II. A FŐISKOLA TÁRSADALMI VONZÁSA

A főiskola társadalmi vonzását a *hallgatók szüleinek foglalkozás* szerinti hovatarozása alapján nagy pontossággal megállapíthatjuk (2. táblázat). Az adatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy a főiskola elsősorban a vidéki alkalmazotti és értelmiségi csoportok gyerekeinek továbbtanulását szolgálja. Ha a szülők foglalkozási adatait összesítve vizsgáljuk, még szembetűnőbb ezeknek a megállapításoknak az érvényessége.

2. táblázat
Az apa-anya foglalkozása (%)

Foglalkozás	1986		1987		1988		1989		1990	
munkás	25,5	18,1	31,2	11,7	27,0	17,5	31,1	-	27,7	13,0
paraszt	10,6	1,9	9,3	3,8	20,2	6,2	11,1	9,5	2,6	1,4
alkalmazott	19,1	50,0	35,9	53,2	29,7	56,5	24,4	59,5	31,6	45,4
értelmiségi	34,1	30,0	17,2	26,5	18,9	17,5	26,6	28,5	31,6	32,4
egyéb	10,7	6,0	6,4	3,8	4,2	2,3	6,8	2,5	6,5	7,8

Az alkalmazotti-értelmiségi szülőktől származó hallgatók aránya (%):

1986-ban	67,1
1987-ben	66,7
1988-ban	61,7
1989-ben	69,0
1990-ben	69,6

A két meghatározó réteghől beiskolázottak arányának 1988-ban megfigyelhető időszakos csökkenése elsősorban a beiskolázás vonzókörzetének kibővülésével, a Békés megyén kívüli gimnáziumokban végzett, paraszt származású fiatalok érdeklődésének fokozódásával magyarázható. 1990-ben viszont megkezdődött a főiskola követelmény- és felvételi rendszerének színvonal növekedése, ami a többségében paraszti környezetben működő gyenge gimnáziumok és szakközépiskolák tanulói számára érezhetően megnehezítette a főiskolára való bejutást.

Vizsgálataink alapján az is bizonyítást nyert, hogy míg az értelmiségi szülő elsősorban a gyengébb képességű (vagy szorgalmú) gyerekeit küldi ide, az alkalmazottak (s még inkább a fizikai dolgozók) a jó tanulmányi eredményeket elért gyermekeik számára is vonzónak tekintik a főiskolát.

Szűk körben elvégzett tájékozódásunk alapján azt is valószínűsíthetjük, hogy a továbbtanulás elsősorban az anyák szorgalmazására történik. Az értelmiségi szülők presztízsnak tekintik, hogy gyermekeik diplomát szerezzenek - a zömében érettségizett, alkalmazotti munkakörökben dolgozók viszont a társadalmi felemelkedés lehetőségének tartják gyermekeik taníttatását. Új jelenség - amely elsősorban a jó tanulmányi eredményt elérők megjelenéséhez kapcsolódik - hogy közülük sokan a felsőfokú képzés első lépcsőjének tekintik a főiskolát. Mivel a költségek növekedése miatt a szülőháztól távolabb eső egyetemek és főiskolák számukra megfizethetetlenekké váltak, a tanítóképző után levelező úton, munka mellett kívánnak újabb, magasabb fokú diplomát szerezni.

A *tanulmányi eredmények* vizsgálata igazolja az előző megállapításokat. Az 1986-ban beiratkozottak közül az értelmiségi környezetből származók érettségi átlaga 3,7 volt. Ugyanakkor az alkalmazottak és fizikai dolgozók gyerekei 4,0 átlagú érettségi eredménnyel kerültek be. A főiskolán folytatott tanulmányok eredményei is tükrözik az eltérő szorgalmat és szülői elvárásokat. Az 1989-ben végzett évfolyam hallgatói közül az értelmiségi származásúak közül csak néhánynak sikerült javítania "hozott" tanulmányi eredményén. Ugyanakkor a fizikai dolgozók családjáiból származóknak csaknem a fele javítani tudott a korábbi, magasabb eredményén is, s csak mintegy harmaduk eredménye lett rosszabb. Az utóbbi alapvetően a kibocsájtó középiskolák osztályzási liberalizmusát tükrözi, s ez önmagában is egy újabb kutatás témája lehetne. Ugyancsak megérné a részletes

vizsgálódást a tanulmányi eredmények és a vizsgatárgyak egybevetése is; adataink alapján szemeszterenként rendkívül eltérőek a követelményszintek.

A vizsgált évfolyam összesített tanulmányi eredményei félévenkénti bontásban az alábbiak voltak:

Félév	Átlag
I.	3,64
II.	3,59
III.	3,66
IV.	3,90
V.	3,79
VI.	3,94

Az érettségi eredmények és a hozott pontszámok vizsgálatából kitűnik, hogy 1986-1990 között érezhetően emelkedett a bejutáshoz szükséges felkészültség (3. táblázat). Adataink is igazolják, hogy a felsőoktatásba elsősorban a gimnáziumokból lehet bejutni. A gimnáziumokon kívül csupán egy-két kiváló (elsősorban közgazdasági jellegű) középiskola volt képes jelentős számú tanulót felkészíteni a főiskolai tanulmányokra.

3. táblázat

A hallgatók hozott pontszáma és a gimnáziumokban végzetek aránya (%)

Év	Hozott pontszám	Gimnáziumban végzetek
1986	46,9	74,0
1987	46,5	81,0
1988	48,2	75,7
1989	49,1	80,0
1990	50,6	75,0

Az érettségi eredményekkel is összevetve megállapítható, hogy többé-kevésbé a négyes (jó)rendű hallgatókból került ki a főiskola hallgatóinak többsége - az ennél lényegesen jobb vagy rosszabb eredmények mögött általában sajátos sorsokat, különböző értékrendszereket, esetenként bizonyára nehezen elfogadható felvételi szempontokat találhatnánk.

A *hallgatók érdeklődésének* vizsgálata is a kibocsájtó vidéki-falusi rétegek életmódját tükrözi. A meghatározó időtöltések (az olvasás, a zenehallgatás, a sportolás) azt a humán érdeklődést is tükrözik, amely a hallgatók többségét a pedagógus pálya felé vonzza, ezért pozitív jelenségnek is tekinthető (4. táblázat). Elgondolkodtató azonban, hogy más jellegű érdeklődés csupán elvétve, egy-egy személynél tapasztalható (pl. művészetek, tánc, tudományok iránt).

4. táblázat

A hallgatók megoszlása hobbyjuk szerint (%)

Hobby	1986	1987	1988	1989	1990
Olvasás	32,7	33,3	28,1	36,3	30,1
Zene	25,9	20,0	16,5	21,8	30,6
Sport	22,4	18,7	20,4	18,1	19,1
Egyéb	19,0	28,0	35,0	23,8	20,2
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Jelentős különbség van az értelmiségi és a fizikai dolgozók családjaiból származók között: az utóbbiak jelentős részének semmilyen hobbyja vagy érdeklődési köre nincs. 1988-ban a hallgatók 13 %-a, 1989-ben 28 %-a a tanuláson kívül semmivel sem foglalkozott. Ezt a helyzetképet tükrözi vissza a főiskolai diákélet alakulása is, hiszen csak egy szűkebb kör aktivitására lehet számítani.

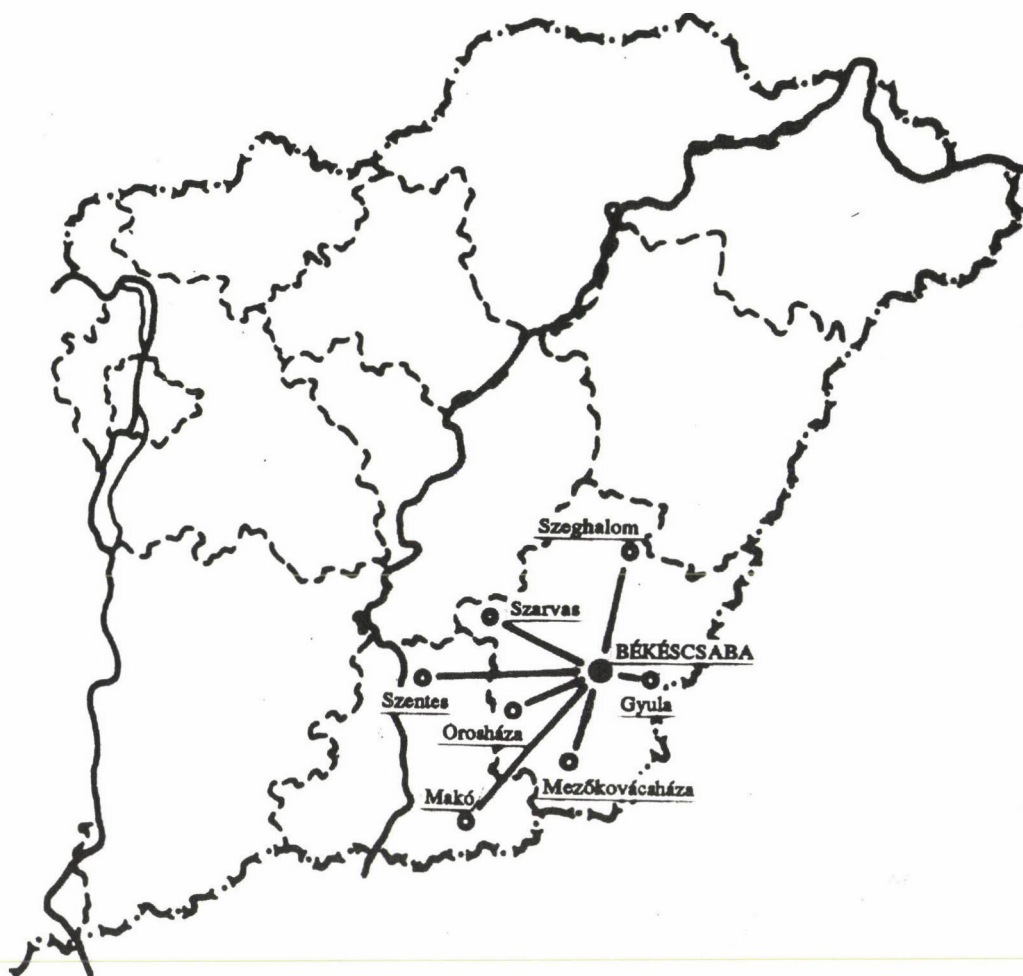
5. táblázat

A hallgatók megoszlása nemek és származás szerint (%)

	Értelmiségi	Fizikai munkás	Alkalmazott	Egyéb
Fiúk	46,1	30,8	15,4	7,7
Lányok	20,9	43,3	31,9	3,9

A gyűjtött adatok értékelésénél azt is megfigyelhetjük, hogy kinél: fiúk és lányok, szülők foglalkozása stb. van ún. társadalmi emelkedés, illetve kinél ún. társadalmi szintentartás. Az utóbbi azt jelenti, hogy értelmiségi családból származók maguk is értelmiségivé lesznek. A társadalmi szintentartás a fiúknál jellemzőbb, míg a lányoknál a fizikai munkás rétegből származóaknak a társadalmi emelkedése (5. táblázat). Az utóbbi adathból levonhatjuk azt a következtetést is, hogy az idézett családból származó lányok jobban megbecsülik a tudást és ezért kemény munkára is képesek.

1. ábra. A főiskolára felvett hallgatók lakóhelye 1986-ban

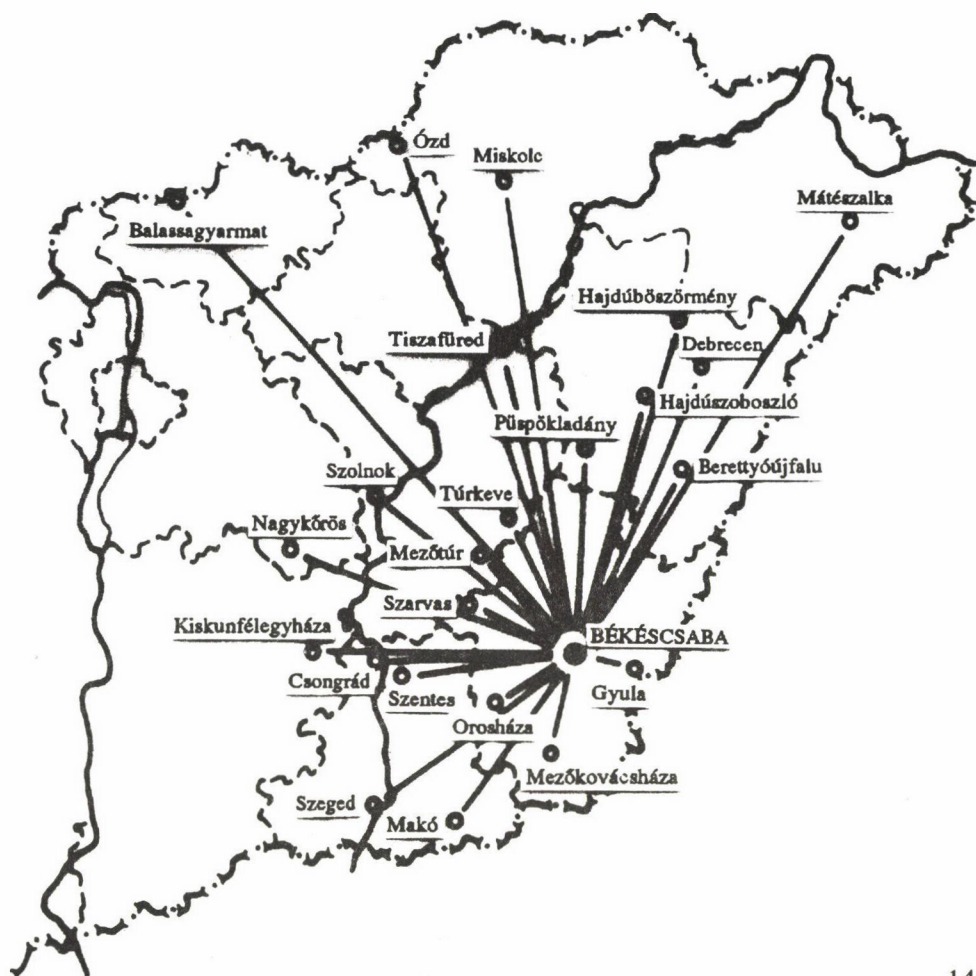

III. A FŐISKOLA TERÜLETI VONZÁSA

A végzett hallgatók lakóhely szerinti származásának vizsgálata pontos képet adhat arról a térségről, amelynek pedagógus-ellátásában tényleges szerepe van (vagy lehet) a főiskolának. (A feltételes mód azt jelzi, hogy nem bizonyos egyikük hazatérése sem szülőhelyére.)

Az érettségi bizonyítványt adó intézmények székhelye szerinti összeállításból szemléletesen nyomon követhető a főiskola területi hatókörének fokozatos bővülése (6. táblázat). Jól látható, hogy mely térségekben nőtt a felvételizők száma és hol csökkent. A csökkenést főleg az magyarázza, hogy az erősebb középiskolákból egyre többen jelentkeznek és kiszorítják a Békés megyei középiskolák tanulóit. A megye középiskolái valószínűleg gyengébbek, mint az Alföld más középiskolái.

2. ábra. A főiskolára felvett hallgatók lakóhelye 1990-ban

6. táblázat
A hallgatók középiskoláinak területi eloszlása (%)

Település	1986-89	1987-90	1988-91	1989-92	1990-93
Békés megye	92,5	77,5	65,3	47,1	37,8
ebből:					
Békéscsaba	22,6	30,0	30,6	20,7	24,5
KBC	62,5	57,0	40,0	35,9	31,2
Alföld többi megyéje	7,5	21,0	30,0	47,1	52,8
Egyéb	-	1,52	4,7	5,8	9,4

Megjegyzés: KBC = Közép-békési centrum.

Vizsgálódásunk azt bizonyította, hogy a békéscsabai tanítóképzőnek az 1990-es évekre sikerült kialakítania és megszilárdítania vonzását mintegy 100 kilométer sugarú (fél)körben lévő településekben (1. és 2. ábra). A képzési színvonal emelkedése hővítette a vonzáskörzetet, az pedig további lehetőséget teremtett a jobb tanulmányi eredményű hallgatók felvételére, ezáltal a minőségi oktatás folyamatos bevezetésére. Más vidéki tanítóképzőkhöz hasonlóan a főiskola elsősorban az értelmiség és az alkalmazottak társadalmi csoportjaiban vált (különböző indítekból) vonzó intézménnyé.

A 90-es évek felvételizőinek adataiból tájékozódva úgy tűnik, hogy a tanítóképzés területi hatáskörében lényeges változás már nem ment végbe; a főiskola így integrálódott a hazai tanítóképzés rendszerébe.

A közgazdasági képzés bevezetése újabb társadalmi csoportok gyermekei számára teremtett vonzó beiskolázási lehetőséget és már az első évben szélesebb körzethől csábította a tanulókat - új lehetőségeket teremtett a főiskola továbbépítésére.

Hogy a főiskola hogyan tud élni ezekkel a lehetőségekkel, az majd néhány év múlva lesz megállapítható.

JEGYZETEK

1. Forray R. Katalin: Az Alföld oktatásügye. - Alföldi Társadalom, MTA RKK, Békéscsaba, 1993.; 27. oldal, és Forray R. Katalin: Az iskolázás regionális különbségei és a fejlődés lehetőségei a kilencvenes években. - In.: Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon (szerk.: Enyedi György), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1993. 258. oldal.
2. Köteles Lajos: Gazdasági, társadalmi folyamatok és a helyi társadalom átalakulása Békéscsabán. - In.: Migráció a Kárpát-medencében (szerk.: Micheller Magdolna), Kőrösi Csoma Sándor Főiskola, 1993. 22. oldal, és Köteles Lajos: Vázlatok Békés megye "parisztokráciájáról". - Napóra, 1991/1.

COLLEGE AT BÉKÉSCSABA: EVOLUTION OF ITS SOCIAL AND GEOGRAPHICAL SPHERE OF ATTRACTION

Lajos Köteles Jr., Lajos Köteles Sr.

Schooling, which is an important element of creating and re-creating social inequalities, shows extraordinary geographical dissimilarities as well. Graduates from the high schools of the Alföld are the main source of supply for the intellectual professions, therefore the harmonious relation between the high schools and the institutions of higher learning is of decisive importance.

The Teachers' Training College of Békéscsaba was created in 1986, as an affiliate of the College in Debrecen. As a result of dynamic developments, the College in Békéscsaba became independent in 1992, was named after Kőrösi Csoma Sándor, and in 1993 has been authorized to start offering courses in economics as well.

1986 through 1990 those taking part in the teachers training courses were primarily children of families of intellectual professions or white collar employees, coming mainly from the South Alföld. The sphere of attraction of the college now spreads to the whole of the South Alföld and we can even observe an ever increasing number of graduates from far away, well recognized high schools, coming to apply for admission at the college.

A MEZŐGAZDASÁG NÉHÁNY ALAPVETŐ KÉRDÉSE A DÉL-ALFÖLDÖN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

E. Jenes Margit*

1. BEVEZETÉS

Az első világháború után a magyar mezőgazdaság számára az egyik legfontosabb feladat az új gazdasági körülményekhez való alkalmazkodás volt. Különösen érvényes ez Békés és Csanád-Arad-Torontál vármegyékre, hiszen az országhatár változása alapvetően módosította a térség gazdasági kapcsolatait és vonzáscentrumának kialakult rendjét is.¹ A határszélivé váló, az ország "perifériájára" kerülő megyéknek hátrányos helyzetből kellett beilleszkedniük "a csonka ország új gazdaságába". A felzárkózási kísérlet sikertelensége napjainkig meghatározza a térség fejlődésének lehetőségeit és magyarázatot adhat arra a kérdésre, hogy miért maradt le ez a terület a dunántúli megyékhez képest.

A Monarchia biztos piacait elvesztő magyar mezőgazdaság számára az első világháború után létszükséglet volt a modernizáció, a vetésterület szerkezeti változtatása és az exportképes minőségi termelésre való áttérés. A növénytermesztés terén a modernizáció a korszerű termelési technika és technológia alkalmazását, a talajjavítás, talajerő-visszapótlás (trágyázás, műtrágyázás) javítását feltételezte.

Tanulmányomban a mezőgazdaság fejlődésének két kulcsterületét, a talajerő-visszapótlást és a gépesítettséget elemzem Békés és Csanád-Arad-Torontál vármegyékben a két világháború között. Úgy vélem, hogy számos történelmi párhuzam fellelhető a vizsgált időszak és napjaink agrárváltozásai között.

2. A TALAJERŐ VIZSGÁLATA

A mezőgazdasági technika fejlettségének egyik legfontosabb mutatója a *talajerőmértleg*. A két világháború közötti talajerőmértleg-vizsgálatok azt bizonyítják, hogy Magyarországon a visszapótlás mértéke korántsem állt arányban a talajból kivont tápanyagokkal, vagyis a talajt kizsarolták.² Másrészt megállapítható az is, hogy ekkor a visszatérített tápanyagok mintegy 90%-a elsősorban istállótrágya volt.

---

* Dr. Erdmanné dr. Jenes Margit, a Kőrösi Csoma Sándor Főiskola főiskolai docense (Békéscsaba)

Egy adott területen a talajerő fenntartását a megfelelő létszámú számosállat-állomány, a mesterséges trágyák beszerzéséhez szükséges pénz és a trágyakezelés színvonala is befolyásolta. A Békés és Csanád-Arad-Torontál³ megyékben folyó *állattenyésztés* - a rossz minőségű legelők és a szinte állandósuló takarmányhiány miatt - még a legjobb eredményekkel bíró orosházi és battonyai járásokban is elmaradt az országos átlagtól. Így a számosállat-sűrűség elégtelensége miatt kevés volt a szerves trágya mennyisége és ennek következtében a trágyázottság foka is messze elmaradt a kívánatostól.

Számítások szerint hat mázsás búzatermés esetén is a talajerő fenntartásához négyévente legalább 150 q istállótrágyát kellett volna 1 kat. hold szántóföldre juttatni. Ezt Magyarországon egyedül Zalában érték el.⁴ A dániai 74 mázsával szemben Magyarországon csak 19 q, az Alföldön 16 q istállótrágya került 1 kat. holdra.⁵

Az állatállomány kedvezőtlen alakulása miatt tehát az *istállótrágya mennyisége* még kifogástalan trágyakezelés esetén sem lett volna elegendő a talajerő fenntartásához. "A trágyalé nagyon ritka esetben használtatik fel, ezenkívül az istállóból kihányt trágyát süti, szikkasztja a nap, mintha az rendes gödörbe volna beföldelve úgy, hogy az ammóniák elpárologni nem tudnának, ez esetben óriási táperőt tudna a földnek kölcsönözni".⁶

A talajerő fenntartására már az 1. világháború előtt is történtek kísérletek, így többek között a községi apaállatok trágyáját csak a közlegelőkre engedték kihordani. Egyes helyeken pedig szabályrendelet tiltotta az istállótrágyának a község határából való elszállítását. A két világháború közötti időszakot - főleg a kisparaszti gazdaságokban - a szakszerűtlen trágyakezelés, az alom-pazarlás jellemezte, a számosállatonkénti évi 12-14 q optimális alomfelhasználás helyett az átlagos alomanyag meghaladta a 16 q-át. A 14-16%-os pazarlás pedig nemcsak az állattartás költségeit növelte, hanem rontotta a földekre kerülő trágyák minőségét is.⁷

A földművelésügyi kormányzat az ügy fontosságát felismerve, akciókat indított a helyes trágyakezelés mind szélesebb körű népszerűsítésére és segélyekkel is támogatta a *mintatrágyatelepeket* építő községeket, gazdákat. 1927-ben Békésben 6 téglá és 8 agyagfalú mintatrágyatelep épült, a következő évben pedig már duplájára emelkedett a telepek száma.⁸

A gazdasági válság idején a támogatás mértéke jelentősen csökkent és ez együtt járt az építkezések számának csökkenésével is, majd csak a 40-es évek elején kezdik újból szorgalmazni a súlyosbodó műtrágyahiány és az állatállomány csökkenésével járó istállótrágya-hiány miatt a mintatrágyatelepek építését. Békésben 1941-ben 10 db épült, 120 pengő állami támogatással. A cement- és téglahiány azonban hamarosan az építkezések leállításához vezetett. A Tiszántúlon az előző évi

1510 teleppel szemben 1941-ben már csak 203, Csanád vármegyében is csak 15 trágyatelep épült.⁹

A vizsgált időszakban a gondatlan trágyakezelésből származó kárt több millióra becsülték, és az Alföldön a helyzetet az is súlyosbította, hogy egyes vidékein tüzelőként használták a kitaposott, megszáritott szarvasmarhatrágyát. A hatóságok pedig nem tudták megakadályozni az értékes trágya eltüzelését.

A földművelésügyi tárca a 20-as évek derekán látta elérkezettnek az időt a *műtrágyák* népszerűsítésére. A műtrágyákat a múlt század 90-es éveiben kezdték el használni, főleg a cukorrépa alá. 1913-ban a Dunántúlon 16,6 kg, míg az Alföldön csak 4 kg műtrágya jutott 1 kat. hold szántóföldre. Ebben az időszakban 5,7 kg/kh volt a felhasznált műtrágya mennyisége Békés megyében, csak a fele az országos átlagnak.

A háború utáni években nehezen indult meg a műtrágyák használata. Még 1923-ban is csak 5 kg jutott egy holdra.¹⁰ A korszak kisparaszti gondolkodására jellemző és a gazdálkodási ismeretek hiányát jelzi az a nem ritka eset, hogy a haszonbérleti szerződésekben többször ki is kötötték a műtrágyázás tilalmát, mert úgy gondolták, "kihajtja az erőt" a földből.

A 20-as évek második felében bekövetkező áresés a műtrágyák iránti bizalmatlanságot erősítette. A túltermelési válság miatt ugyanis a gazdák között az a felfogás terjedt el, hogy az alacsonyabb gabonaárak mellett a műtrágya már nem gazdaságos. A korabeli számítások azonban ennek ellenkezőjét bizonyítják, mivel a szuperfoszfát használata 6-8 pengő tiszta jövedelmet is hozhatott kat. holdanként. Ez pedig a befektetett tőke 35-40%-os megtérülését jelentette 10 hónap alatt.¹¹

1927-től a Földművelésügyi Minisztérium kísérleti célból kiscgazdáknak ingyenesen 20 ezer q műtrágyát osztott ki, a középbirtokosoknak pedig átvállalta a hiteltől vásárolt műtrágya utáni kamatokat. Ekkor ugyanis Magyarországon a 3450 községből 2170 olyan volt, ahol addig még egyáltalán nem használtak műtrágyát. A következő évben már 2000 kat. holdig terjesztették ki a kedvezmények határát.

Békés vármegyében is nőtt a műtrágyák népszerűsége és 1927-ben a 200 kat. holdnál kisebb gazdaságok 130 vagon műtrágyát használtak fel az előző évi 60 vagonnal szemben. A következő évben folytatódott a kísérlet és 294 újkígyósi, gyulavári, szentetornyai, pusztaföldvári, békésszentandrásai és öcsödi kiscgazda között osztottak szét 390 q szuperfoszfátot.¹²

A két világháború között világszerte azonos arányban alkalmazták a *foszfor és nitrogén tartalmú műtrágyákat*. A hazai szárazabb klíma és a vizsgált régióra jellemző gabonatermelés miatt elsősorban a *szuperfoszfátot* használták a foszforsavban szegény talajok javítására. Még a 30-as évek elején is azt jelentette az Országos Mezőgazdasági Kamara, hogy jóformán "a búza az egyedüli növény, amelynek

műtrágyázása általánosan ismeretes, míg a többi növények alá csak elvétve és csak az intenzívebb uradalmak használnak műtrágyát".¹³

Örvendetes jelenség volt, hogy 1927-ben a szuperfoszfát mintegy 25%-át a 100 hold alatti birtokosok használták fel, 1928-ban pedig már a felét. A kisbirtokok szuperfoszfát felhasználása országos átlagban 12,46 kg volt kat. holdanként. A műtrágyakísérleti akciók - főleg az Alföldön a szélsőséges időjárás miatt - nem sok eredményt hoztak. A kísérletek sikertelenségének magyarázata abban rejlik, hogy csak megfelelő mennyiségű istállótrágyázás esetén lehetett volna komolyabb sikert elérni.

A *nitrogén műtrágyák* alkalmazását az éghajlati viszonyok mellett a műtrágya magas ára is kockázatosná tette. 1928-ban a dániai 38 kg-mal szemben csupán 0,5 kg a hazai fogyasztás kat. holdanként. Ez a hazai nitrogéngyártás lassú beindulásával is magyarázható. Egy 1928-as adat szerint Csanádban 0,7, Békésben 0,4 kg nitrogén jutott egy kat. holdra átlagban. Ezzel a megyék között a 17. és 20. helyet foglalták el. A felhasználók zöme a 200-300 hektár közötti birtokos volt.¹⁴

Bár a 100 kat. hold alatti gazdák kezén volt a szántóföldek 67%-a, a felhasznált műtrágyának csak 25%-a került földjeikre. Még 1928-ban is 906 olyan község volt, amelynek határában egyáltalán nem használtak műtrágyát. A paraszti üzemekben a műtrágyázás tehát igen alacsony fokú volt, és csak minden 66-odik holdra jutott műtrágya, szemben az 1000 holdon felüli birtokokkal, ahol minden 5-ödik holdra.¹⁵

A kisüzemeknél a mesterséges trágyák alkalmazásához *előzetesen talajvizsgálatokat* kellett végeztetni, ehhez pedig a tőkeszegénység miatt csak a nagyobb birtokosok rendelkeztek elegendő tőkével.

A válság hatására elsősorban a *parasztagazdaságokból* szorult ki a műtrágyázás és már 1930-ban is a korábbiak felére esett vissza a felhasznált műtrágyák mennyisége. Ez tovább élezte a paraszti üzemek és a nagyüzemek közötti gazdálkodás beli különbségeket. Ez tűnik ki a következő adatokból is, hiszen 1933-ban a közép- és nagybirtokoknak 46%-a, míg a kisbirtokoknak 11%-a alkalmazott műtrágyát. Ez érthető is, hiszen a 24 pengős búzaár mellett még tudott a gazda műtrágyát venni, a négypengős búzaár mellett pedig már képtelen volt. A műtrágyák ára azonban nem csökkent és a forgalmi adó elengedésére tett kísérletek is kudarcha fulladtak. A gazdasági válság hatására a két vizsgált vármegyében is erősen visszaesett a felhasználás, sőt a kisgazdák teljesen lemondtak a műtrágya használatáról. A csökkenés azzal is magyarázható, hogy a felmerülő nehézségek miatt a kormányzat is szüneteltette a kedvezményeket, leállították az akciókat, beleértve a kísérleteket is. A paraszti társadalomban pedig egyre inkább az a felfogás kapott lábra, hogy az alacsony búzaárakat a műtrágyák termésfokozó hatására felhalmozódó feleslegek idézik elő.

A 30-as évek második felétől a kedvezőbb gazdasági viszonyok között a műtrágyák használata újabb lendületet kapott. Azonban hamarosan újból visszaesés tapasztalható a háború, a tengerentúli szuperfoszfát szállításának leállítása, a német műtrágyák beszerzésének nehézségei miatt.

Az 1927. és 1935. évi, a térség talajerő-visszapótlására vonatkozó adatok azt bizonyítják, hogy az állati trágyával történő visszapótlás mértéke Békésben az összes trágyázott terület átlagában 75%-os. 1935-ben Békésben a műtrágyázott területek aránya ötödére esett vissza (1. táblázat). Még a legszínvonalasabb gazdálkodást folytató battonyai járásban is a szántóföldek 28%-át trágyázták és ebből 8,3% volt a műtrágyázott területek aránya. Hasonló volt a helyzet az orosházi járásban, de itt csak 4,5%-os a műtrágyázott területek aránya.

1. táblázat

A műtrágyázott területek százalékos megoszlása birtokkategóriák szerint (%)¹⁶

Birtoknagyság	1927		1935	
	Békés	Csanád	Békés	Csanád
20 kh-nál kisebb	0,8	2,0	0,01	0,2
20-100 kh közötti	1,4	4,7	0,03	0,2

Az elégtelen talajerő-visszapótlás a *terméseredmények* alakulására is rossz hatással volt. Legalább 20%-os különbség mutatható ki a trágyát nagyobb mértékben használó és korszerűbb technológiát alkalmazó nagybirtokok javára. Megmutatkozott a trágyázás jelentősége az elemi csapások, főleg - az erre a területre nagyon is jellemző - aszály idején, mivel a jól művelt és kellően trágyázott uradalmakban a növények is jobban bírták a szárazságot.

Nem választható el a talajerő-visszapótlás kérdésétől a *talajjavítás* problémája sem. A Tiszántúlon súlyos gondot okoztak a rossz minőségű, mészszegény, kötött szikes talajok. A földművelésügyi tárca szikjavító akciókat kezdett, amiben mindkét vármegye részt vett. A 300 hektárnál kisebb birtokkal rendelkező gazdák állami támogatást kaptak a szénsavas mészkeverék megvásárlására. Kivételes esetekben az ár felét a termés betakarítása után is befizethették. A válság előtti időszakban a tárca még hosszú lejáratú kedvezményes kölcsönöket is biztosított a jelentkezőknek, amelyet 10 év alatt kellett visszafizetni. A megjavított földek adóját az állam ígérete szerint 15 évig nem emelte fel.

Mindezek ellenére kevés volt a jelentkező, mert az anyagi terhek mellett a gazdákat az is visszatartotta, hogy a meszezéssel folyó talajjavításhoz is megfelelő mennyiségű istállótrágyára lett volna szükség. Ezzel azonban a kisgazdák nagy része nem rendelkezett. Így 1928-ban is mindössze 27 gazda jelentkezett az akcióra 150 kat. holddal. A gazdákat az is visszatartotta, hogy a kiküldött szakértők több korábbi jelentkezőnél is megállapították, hogy a földjükön folyó kísérlet nem biztat kedvező eredménnyel.¹⁷ A válság hatására az akciókban résztvevők még fizetési kötelezettségüknek sem tudtak eleget tenni és Csanádban 12 birtokost csak a végrehajtás rémével lehetett rávenni a hátralék befizetésére.

Az 1932-37. évi *országos műtrágyázási kísérlet* keretében a Békés megyei főispán 3 éves digózási akciót kezdett. Ebben a 20 kat. holdnál nem nagyobb területen gazdálkodók vehettek részt 12 évre szóló, kétévig kamatmentes és a harmadik évtől kezdődő évi 2%-os kamatozás mellett tíz év alatt visszafizetendő kölcsön felvételével. A birtokosok a kölcsönt legfeljebb 2 hold szikes szántóföld javítására kérhették. Az akció sikere után indította meg a földművelésügyi tárca az országos talajjavító akcióját. 1933-ban hat békéscsabai, gyulavári, újkígyósi, gyomai és öcsödi gazda jelentkezett az akcióra. 1936-ban 320 kat. holdon indult meg a szikjavítási munka a szeghalmi, a gyomai és a szarvasi járás községeiben. Az akció lebonyolítására a vármegye főispánja 50 ezer pengőt kapott.¹⁸

A Körösladányban megkezdett *kísérleti digózásról* a híres író, Féja Géza is beszámolt: "Körösladányban a vármegye kísérleti alapon megkezdte a digózást. A digózásnak ugyan nincsen szüksége kísérletre, a kísérleti alak csak arra való szólam, hogy a nagyszabású közmunka hiányát megokolják. A digózást csinálni kellene, mégpedig teljes erővel, hiszen nyomában mindenütt kétszeresére, háromszorosára nő a szikes földek termőereje."¹⁹

A gazdasági nehézségek, a pénztelenség azonban lehetetlenné tették, hogy olyan nagyarányú talajjavításra kerüljön sor, mint amilyenre szükség lett volna. Ez azzal magyarázható, hogy még a fejlettebb nagyüzemek sem bírták a jelentős költségeket, nemhogy a parasztgazdaságok.

3. A MEZŐGAZDASÁG GÉPESÍTÉSE

A mezőgazdasági termelés intenzifikálódásának másik fontos bizonyítéka a *munkafolyamatok gépesíthettségének* színvonala. Ezen a területen - úgy tűnik - nem volt olyan nagy a térség lemaradása, mint a műtrágyázás terén. Elmondhatjuk, hogy a két világháború közötti időszakban a térség gépellátottsága az országos átlag körül mozgott.

A 20-as évek második felének kedvező agrárpiaci viszonyai ugyanis a gazdákat mezőgazdasági gépek vásárlására ösztönözték. A Békés vármegyei gazdasági felügyelő már az 1924. évi jelentésében a gépszántás térhódításáról számolt be. 1925-ben 38 db szántógép volt Békésben és 30 db Csanádban²⁰.

A motorekéket kiszorító *traktorok* már a század elején feltűntek Békésben is. Az igazi fordulatot a gőzgépekről a benzinmotorokra való áttérés jelentette, mert ezek a traktorok már kisebbek, olcsóbbak és mozgékonyabbak voltak. A legkelendőbbek a Fordson márkájú traktorok voltak. Az itthoni traktorgyártás beindulásával még népszerűbbé váltak ezek a sokoldalúan használható gépek. Valószínűleg a kötöttebb és nehezebben művelhető talajok nagyobb arányával magyarázható, hogy különösen itt az Alföldön volt élénk a traktorvásárlási kedv, itt volt a hazai traktorpark majdnem fele. A földművelésügyi tárca maga is ösztönözte a birtokosokat és 20%-os állami támogatással 3 év alatt visszafizetendő részletre elsősorban 200 kat. hold alatti birtokosok részére juttatott traktorokat. Cserébe az új tulajdonosokat arra kötelezte, hogy évente legalább 100 kat. hold bérszántást vállaljanak az újonnan földhözjuttatottak földjén, 15-25 pengő szántási díjért kat. holdanként.²¹

A kedvező lehetőségek miatt - korabeli vélemény szerint - a kisgazdák sok olyan gépet is vásároltak, amely nekik felesleges volt, és így sok kihasználatlan traktor volt a tulajdonukban²². Valóban sajátos jelenség az is, hogy Békésben volt az összes traktorszám 12%-a, Csanádban 10,7%-a, ebből a 10 kat. hold alatti birtokosok tulajdonában 18,7% és 12% (2. táblázat).

2. táblázat

A traktorok százalékos megoszlása²³ (%)

birtokkat.	országos átl.	alföldi átl.	Békés m.	Csanád m.
1 kh alatti	5,7	7,4	6,0	5,2
5 kh alatti	12,7	14,6	10,2	12,5
10 kh alatti	20,1	20,7	18,7	15,9
50 kh alatti	42,5	41,0	37,7	31,9

Az adatok egyértelműen arra utalnak, hogy ezek a kisgazdaságok vállalkozói üzemek voltak és a *traktorok bérbeadásával, bérszántással* is foglalkoztak. A táblázatból kitűnik, hogy jelentős volt az ilyen tevékenységet folytató 10-50 kat. hold közötti gazdaságok száma is. A gépek térhódításának és használatának egy

időre a gazdasági válság vetett véget, mert a nehézségek miatt a minisztérium is leállította a gépeladási akciókat, mivel belátta, hogy a folyton süllyedő gabonaárak miatt még az állami kedvezménnyel vásárolt traktorok tulajdonosai sem tudnak eleget tenni fizetési kötelezettségüknek. Azok is ilyen sorsa jutottak tehát, akik bérszántásból remélték adósságaikat rendezni, mert az árak zuhanása miatt gépeiket nem vették igénybe, sőt a traktorok nagy részét a drága szén- és benzinárak következtében le kellett állítani. A tulajdonosok a hitelek nem tudták törleszteni, ezért azután napirenden voltak az árverések és az ingatlanfoglalások.

A 30-as évek második felében bekövetkező gazdasági fellendülés, majd a 40-es évek elején - a bevonulások miatti - munkaerőhiány következtében újból megnőtt a gépek iránti kereslet. A mezőgazdasági gépipar teljesítőképességét meg is haladták az igények, ezért és a súlyosbodó üzemanyag- és alkatrészhiány miatt a földművelésügyi tárca - a gépek közös használatára - *kisgazda gépszövetkezetek* létrehozását szorgalmazta. A gépvásárlásoknál ezeket részesítette előnyben, és részükre vető- és talajművelő gépek beszerzésére állami támogatást is nyújtott. Adataink szerint 1943-ban Békésben 15 ilyen géphasználati (elsősorban szántógép) szövetkezett működött.²⁴

Az óriási - a korszakot mindvégig jellemző - munkanélküliség miatti szociális feszültség ellenére a 30-as évek közepén 869 db *aratógép* volt Békésben és 546 Csanádban, ami az országos állomány 25,5 és 16%-át tette ki. Békésben az orosházi járásban volt a legtöbb aratógép. Az aratógépek munkába állítása azonban a fentiek miatt mindig nagy vihart kavart és általában a gépi aratás mellőzéséhez vezetett. Nagyon jellemző volt az is, hogy az aratósztrájkoktól való félelem következtében a térség nagyüzemeiben használaton kívül álltak az aratógépek és szerepük csupán "az ijesztgetésre" korlátozódott.

A gépesítettség leglátványosabb fejlődését a *cséplés* terén figyelhetjük meg. A 20-as évek végére a gőzcsépltetés vált általánossá, a 30-as évek végén pedig inkább a motormeghajtású gépeket üzemeltették. Az 1923. évi darabszámot 100%-nak véve Békésben 74%-ra, Csanádban 65%-ra csökkent a gőzcséplőgépek száma és rohamosan nőtt a motormeghajtású cséplőgépek aránya. Békésben 13-szorosára, Csanádban 7-szeresére.²⁵

A 100 holdon felüli birtokosok üzemeltették Békésben a gépek 27,4 %-át, és Csanádban 40%-át. A 10 kat. hold alatti gazdák tulajdonában lévő cséplőgépek aránya is meghaladta a dunántúli 27,9%-ot (Békés 33 %, Csanád 28,3.).

A paraszti gazdaságok kezén lévő modernebb talajművelő eszközök, pl. a *kultivátorok* száma már nem volt olyan jelentős, bár mind Békésben, mind Csanádban túllépte az alföldi átlagot (7,7%). A mezőgazdasági technikai ellátottság lemaradásának bizonyítéka, hogy a fejlettebb dunántúli részekhez képest az 1000

holdon felüli birtokosok is az alföldi átlagnál kisebb (35,9 és 34,9%-os) arányban rendelkeztek kultivátorokkal.

A 20 kat. hold alatti birtokosok tulajdonában levő *takarmány-előkészítő* gépek nagyobb aránya nemcsak a térség gépesítettségének színvonalára utal, hanem egyben arra is, hogy a két vármegyében az állattartásban egyértelműen a parasztgazdaságok játszották a vezető szerepet. A 30-as évek átlagában az Alföldön a *vető- és ültetőgépek száma* 117%-kal haladta meg a szükségletet és a nagy munkaerő túlkínálat ellenére országosan 93%-kal több *kaszálógép* volt, mint amennyire ténylegesen szükség lett volna.

3. táblázat

Vető- és ültetőgépek, kaszálógépek száma 1935-ben²⁶

	Országos db	Békés db	%	Csanád db	%
Vető- és ültetőgép	218 897	6673	12,6	4280	8,1
Kaszálógép	6 286	227	10,4	171	7,8

A gépesítettség ilyen foka - véleményünk szerint - nem állt arányban a térségben folyó mezőgazdasági művelés színvonalával. Az inkább külterjes művelés, a vetésszerkezet csekély változását jelző, egyoldalú gabona- és kukorica-termesztés és a földreform után kialakuló birtokstruktúra következtében nem lehetett kellő hatékonysággal felhasználni ezt a gépállományt. A jó gépállottság pozitív hatásának talán éppen a válság idején kellett volna megmutatkoznia, de az elmara-
dott viszonyok, a felesleges munkaerő nagy tömege ellentétes folyamatokat váltottak ki és éppen a gépek leállításához, a korszerűtlenebb technika visszatéréséhez vezettek.

Régiókban a talajerő-visszapótlás terén tehát nem sikerült a 20-as évek második felétől meginduló kedvező lehetőségeket kiaknázni, mivel földrajzi helyzeténél fogva a két vármegye nem tudott bekapcsolódni a külkereskedelembé, így az adott viszonyok között a kedvezőtlen birtokstruktúra, a munkanélküliség, a vetésszerkezet változatlansága és az állattenyésztés alacsony színvonala, valamint a nagyfokú tőkehiány sem kedvezett a termelési technika számottevő javulásának. A beinduló folyamatokat, a helyes irányba történő elmozdulást először a gazdasági válság állította meg, majd a 30-as évek második felében bekövetkező újabb felledülést a háborús események vetették vissza.

Ezenkívül súlyos gondot jelentett az is, hogy a kisparaszti gazdaságok nem rendelkeztek a korszerű gazdálkodáshoz szükséges legelemibb szaktudással sem, így kevésbé tudták megbecsülni, értékelni a műtrágyák hasznosságát. Valamivel jobb volt a helyzet a gépek alkalmazása terén, hiszen ott többen felismerték, hogy a gépek bérbe adása, illetve az ebből származó jövedelem az adott nehéz helyzethől való kitöréshez jelenthet alapot. A fent vázolt körülmények azonban csak egyedi esetekben tették lehetővé az elmozdulást és a nagy tömegeket tulajdonképpen kényszerpályára taszították, és sok egyéb tényező mellett ezzel is hozzájárultak a térség lemaradásához.

JEGYZETEK

1. Az 1923. évi 34. törvénycikk rendezte a megcsonkított vármegyék területét. A közigazgatásilag egyesített Csanád-Arad-Torontál vármegye nagyobb része a mai Békés megyéhez tartozik. Ez az írás a két vármegye mezőgazdaságával foglalkozó nagyobb lélegzetű dolgozat része.
2. Farkas Árpád: Magyarország talajerőmérlege. Budapest, 1942.
3. A továbbiakban Csanád vármegye.
4. A földművelésügyi szakigazgatás története. 1867-1948. Mezőgazdasági Kiadó 1970., 224. o.
5. A trianoni Magyarország mezőgazdasága. Magyar mezőgazdaság, Új Barázda Kiadó, 1941. 453. o.
6. Gesztelyi Nagy László: Az Alföld gazdasági jövője. Budapest. 1924. Stádium. 20. o.
7. Tóth Tibor: A magyar mezőgazdaság struktúrája az 1930-as években. Akadémiai Kiadó, 1988. 198. o.
8. Országos Mezőgazdasági Kamara (továbbiakban: OMK) évi jelentése az 1941 évi közgyűlése elé. Budapest, 1942., 56.o.
9. Békés vármegye gazdasági felügyelője 1941. évi jelentése.
10. Krajkó Gy. (szerk.): Békés megye gazdasági földrajza. Békéscsaba, 1974. 138. o.
11. Takarékoság és műtrágyázás. Dr. Filó János Rádiós Gazdasági Előadások 1931. B.
12. OMK 1928. 31. o.
13. OMK 1930. 28. o.
14. OMK 1929. 27-29. o.
15. OMK 1928. 31. o.
16. Magyar Statisztikai Évkönyv (korábbiakban: MSÉ) és Magyar Statisztikai Közlemények (továbbiakban: MSK) 112. kötet adatai alapján.
17. Békés vármegye gazdasági felügyelője 1928. évi jelentése
18. A trianoni ... i.m. 121. o.
19. Féja Géza: Viharsarok. Szépirodalmi Kiadó, 1980. 11. o.
20. Békés vármegye gazdasági felügyelője 1928. évi jelentése
21. OMK 1929. 29. o.
22. A trianoni ... i.m. 51. o.
23. MSÉ, MSK adatai alapján
24. Békés vármegye Gazdasági Felügyelője iratai 116/1943.
25. MSÉ, MSK adatai alapján.
26. MSK 112. k. adatai alapján.

SOME FUNDAMENTAL ISSUES OF AGRICULTURE FOR THE SOUTH ALFÖLD

Margit E. Jenes

The efforts of modernization of the counties of Békés and Csanád-Arad-Torontál after the first world war were thwarted by the great depression and later by the second world war.

The favourable market conditions for agrarian products in the second half of the 20's had permitted improvements in agricultural production technology, including soil regeneration (fertilizing) and mechanization. Compared to the national average, soil regeneration occurred on a modest scale in this part of the country. The situation was more favourable with regard to mechanization, since there were a large number of enterprises, thus the level of mechanization was around the national average.

Due to the structure of land ownership, significant unemployment and one-sided agrarian crop production, the machines were not used to full efficiency. In some cases harvester combines had been purchased but were mostly out of service, their main role was "to scare" the harvesting labour force.

The relatively modest results achieved could not significantly influence the development of the region and could not become a leading force of agricultural production.

EGY SÍKVIDÉKI MEZŐGAZDASÁGI RÉGIÓ TERÜLETFEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI (eszköztár és eredmények a fríz példán)

Ruttkay Éva*

A tanulmányban egy jellegzetes holland mezőgazdasági térségen belül alkalmazott nemzeti területfejlesztési politika nálunk is figyelembe vehető és hasznosítható tapasztalatait szeretném vázolni. Az Alföldön több megyében (időbeli sorrendben először Szabolcs-Szatmár-Bereg, majd Békés és Hajdú-Bihar megyékben) indult el kormányprogram az elmaradottság mérséklésére, a válság területi hatásainak enyhítésére. Itthon is megszívlelendő tanulságokat mutat a kormányprogram készítőinek és végrehajtóinak, hogyan alakult és változott Hollandiában az elmaradott agrártérségek fejlesztése, milyen célokat fogalmaztak meg, melyik területfejlesztési eszköz mennyiben váltotta be a hozzáfűzött reményeket.

1. BEVEZETÉS

A vizsgált terület maga egy átlagos magyar megye nagyságú agrártáj, és a mezőgazdaságra alapuló élelmiszeripari termelés adja a fő megélhetési forrást (1. táblázat). A fríz szó Magyarországon, de általában Európában is elsősorban mint egy kitűnő tehénfajta megjelöléseként, nem pedig egy népcsoport, vagy mint önálló tartomány neveként ismert, ahonnan a szarvasmarha fajta származik. Pedig Frízföld Európán belül évezredek óta lakott terület, a fríz nép pedig Európa legrégebbi népcsoportjai közé tartozik. Maga a fríz nyelv szintén igen régi képződmény, valahol az angol és a német nyelv között helyezkedik el, közelebb az angolhoz, mint a holland (dutch) nyelv. A fríz önálló nyelvként való elismertségét jelzik a kettős nyelvű táblák, iskolák stb. Önálló tartományként már szinte egy évezrede nem léteztek, a németalföldi tartományokkal közös sorsuk volt. Az utóbbi években a nemzeti érzés reneszánszával az identitástudat jelentősen megerősödött, aminek jele a jellegzetes nemzeti szimbólumok széles körű elterjedése és használata. Nem tagadják meg a hagyományokat más téren sem, így a szarvasmarha tenyésztés jelen-tőségét szobor őrzi a tartomány fővárosában, Leeuwarden/Ljouwerthen. A nép életére-

---

* Dr. Ruttkay Éva, a Pénzügyminisztérium tanácsosa (Budapest)

jét, szülőföldjéhez való ragaszkodását jelzi, hogy 1851 óta Hollandián belül a népesség részaránya gyakorlatilag azonos (8-9%), azaz ma 600 ezer főt tesz ki, méghozzá a Nyugat-Európában olyan jellegzetes bevándorlás, "elszíneződés" nélkül.

I. táblázat
Frízföld tartomány néhány számszerű jellemzője (1993)

		viszonyítás az országos mutatóhoz (%)
terület (km ²)	5770	14,1
népességszám (efő)	600,9	4,0
népsűrűség (fő/km ²)	104	365,0
munkanélküliségi ráta (%)	11,1	7,0
GDP/fő az ECU átlaghoz (EU=100)	82	103,0
foglalkozási megoszlás (%):		
mezőgazdaság	6,8	4,4
ipar	27,0	25,6
szolgáltatások	66,2	70,1
mezőgazdaságilag művelt föld (%)	40,0	48,2
ebből legelő (%)	34,6	25,5
szarvasmarhák száma (e db)	609,0	12,4

Forrás: Regions Statistical Yearbook, 1993, Eurostat

A fríz-magyar kapcsolatoknak - s ez talán nem eléggé ismert itthoni körökben - igen mély gyökerei vannak. Így a legrégebbi fríz egyetemen, Franekerben tábla örökíti meg, hogy ezen az ősi főiskolán az évszázadok során több mint 400 magyar református teológus hallgatót képeztek ki, főképp Erdély számára.

A helyiek székeszsítését jól jelzi abbéli aggodalmuk, hogy a brüsszeli agrárpolitika, a Kelet-Európai országok mezőgazdasági potenciálja tönkretelheti a táj termelési alapját, s ami évezredek óta nem sikerült, elnéptelenedik e vidék.

2. FRÍZFÖLD - PROVINCIALIS GAZDASÁGÚ TARTOMÁNY

Egy európai régió "képbe helyezése" csakis a kontinens többi régiójához viszonyítva képzelhető el. Ennek megfelelően Frízföld helyzetét az Európai Unió keretein belül alapvetően jól jellemzi, ha a tagállamok régióihoz hasonlítjuk. A tartomány általános fejlettségét reprezentáló egy főre eső megtermelt GDP alapján az Unió régiói átlagának 84-85%-át éri csak el, amely a 171 egység között a 123. helyet biztosítja számára, vagyis európai értelemben is a kevésbé fejlettek közé tartozik, Aragónia vagy Katalónia mozog hasonló szinten. Hazai pályán is kedvezőtlen helyzetű a fejlettségi rangsorban, mivel csupán egyetlen tartomány, Flevoland van mögötte. Meg kell jegyezni, hogy a szomszédos provincia, Groningen viszont az Európai Unió átlagát 183%-kal meghaladó jövedelmi szintjével Nagy-London és Hamburg társaságában a legfejlettebb térségek közé sorolódik. Ez a kedvező pozíció elsősorban az extenzív gázkitermelésnek köszönhető, amelynek jövedelmei közvetlenül azonban a nemzeti kasszába gyarapítják, így a gázjövedelmektől letisztítva ez a régió is elmaradottnak minősül Hollandia szintjén. Frízföld a munkanélküliségi mutatók alapján is hasonló helyet foglal el az európai régiók sorában, a 122. Az ennek megfelelő arány (az 90-es évek elején a regisztráltak munkanélküliségi rátája 11-13 %-os értékeket ért el) Hollandiában már igen kritikus helyzetet jelent. A rejtett, nem regisztrált munkanélküliséggel együtt viszont 20% körüli értékre becsülik a munkát keresőket. Végeredményben nem is a viszonylagosan alacsonyabb jövedelmi színvonal, hanem a munkahelyek mennyiségi kínálata miatt van a tartomány kedvezőtlen helyzetben Hollandián belül.

A tartomány gazdasági fejlettségét, gazdasági struktúráját, továbbá a munkahelyek kínálatát bizonyos értelemben még ma is "megatávú" történelmi-földrajzi tényezők határozzák meg. Nevezetesen, hogy az itteni tengerpart-szakasz nagy mélységű tengeri hajók fogadására alkalmatlan, s ezáltal a térség nagyvilág felé való fordulása kisebb mértékű volt és ma is az. A szárazföld előtt húzódó szigetsor különösen elmaradottnak számít. Hollandiában a regionális egyenlőtlenségi lejtőt a tengertől és a déli nagy kikötőktől (Amszterdam, Rotterdam) való távolodás jelöli ki.

Frízföldön tehát a munkahely kínálatot ma is meghatározza a nem-tercier ágazatok nagyobb súlya. Kedvezőtlen az is, hogy a holland gazdaság "zászlóshajóinak", azaz a ma már jórészt multinacionális nagyvállalatoknak hagyományos telephelyei is jórészt a déli agglomerációban vannak. Ez utóbbi tényező következtében Frízföldön a vállalkozásokon belül jóval nagyobb arányt érnek el a kisebb, tehát sérülékenyebb kis- és középvállalkozások. A tartomány gazdasága provinciálisabb, mint a holland gazdaság általában. Hosszú távú hatásokra vezethető vissza az is, hogy amikor a holland gazdaság a nyolcvanas évek elején válságot élt át, a

recesszió és annak hatásai ebben a tartományban jóval erőteljesebbek voltak, mint az ország más részében, s a kilátás is lassabban indult meg. Így például a tejipar ma válságágazatnak minősül. Az ágazati struktúra általában kedvezőtlen helyzete mellett további probléma, hogy a vállalkozások jelentős része külső függőségben van.

Nem igazán jók a kilátásai a tartománynak a jövőre nézve sem. A gazdaság-szerkezethől adódóan várható, hogy folytatódik az élelmiszergazdaság munkaerő vesztese, az ipari ágazatok sem számíthatnak különösebb bővülésre, tovább nő a diszkrepancia a munkaerőpiacon, azaz a munkanélküliség ezután is igen komoly gond lesz. Mindez fókuszba állította a regionális politika újraértelmezését és egy megfelelő eszköztár kialakítását a helyzet kezelésére, összhangban az Európai Unió regionális politikájával.

3. A HOLLAND TERÜLETFEJLESZTÉSI POLITIKA DILEMMÁI ÉS MEGOLDÁSI PRÓBÁLKOZÁSAI

Hollandiában a deklarált területfejlesztési politikának az elmúlt kb. 40 évben, alapvetően két igen eltérő problémát kellett kezelnie, amely kétarcúságából, térbeli "kettészakadásából" képlettel jellemezhető a legegyszerűbben. Egyrészt voltak és vannak az országnak a nemzeti átlagtól fejlettségben, gazdasági szerkezetben stb. elmaradó régiói, másrészt a gazdasági és humán erőforrások összpontosulásával rendelkező nagyvárosi agglomerálódásból adódó fejlődési problémákat is kezelnie kellett.

Hollandia regionális politikáját hagyományosan az ötvenes évek elejétől (az első területfejlesztési törvény óta) a regionális kiegyenlítés elve, az elmaradott térségek kiemelt fejlesztése vezérelte.¹ Területileg ez mindig is az ország északi részeinek a preferálását jelentette valamilyen formában, azzal együtt, hogy a nagyvárosi agglomerációs hatások menedzselése is (ami döntően "Randstad" dekoncentrációját, egyfajta terjesztési politikát jelentett) folyamatos gondot okozott. Az 1970-es évek közepétől azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a problémák kezelése újfajta megközelítést igényel. A regionális politikában nem egyszerűen kiegyenlítő mechanizmusokat kell alkalmazni, hanem hatékonyságra is célszerű törekedni. Fő rendező elvvé a régióknak a nemzeti hosszú távú tendenciákkal, nagy gazdasági ciklusokkal összhangban való önerős fejlődése vált. Az a korábbi állapot, miszerint a regionális politika számtalan kisebb-nagyobb jelentőségű ágazati és szakmai politika koordinációját vállalta fel (pl. területrendezés, foglalkoztatás politika, szociális ügyek stb), a nyolcvanas években már a múlté lett.²

A hosszú távú gazdasági trendvonalakhoz, gazdasági ciklusokhoz való alkalmazkodás igénye hosszú távú eszközrendszer tételéze fel, legalábbis az alkalmazott eszközök típusát illetően. A holland regionális politika eszköztárában az 50-es évek eleje óta mindig is két - indirekt és stimuláló jellegű - eszközcsoport valamifajta keveréke volt domináns. Ezek az eszközök a támogatott területek gazdaságilag kedvezőbb, versenyképesebb helyzetbe hozását célozták (ez általában beruházási prémium formájában történt), illetve az infrastrukturális programok különböző formái voltak. Ezek mellett időnként próbálkoztak restriktív eszközökkel (a fejlett régiók növekedését csillapítandó), illetve direkt eszközökkel is (pl. a kormányhivatalok széttelepítése), de ezek hatékonysága annyi kívánnivalót hagyott maga után, hogy a nyolcvanas évektől visszatértek a korábbi megoldásokhoz.

Az ország két alapvetően eltérő kezelést igénylő "válságterülete", továbbá a gazdaságfejlődési tendenciák is piacokonform eszközrendszer felé tolták el a területfejlesztési politikát. A gazdasági válság nagyvárosi társadalmi hatásai (egy blokkban lévő nagyszámú munkanélküli, bűnözés stb.) ugyanakkor újfajta értelmezést kívántak meg a regionális és a településszintű (urban) politika között, amely értelemszerűen több kormányzati erő összehangolást is jelentette. Felállították a Lakásügyi, Területi Tervezési és Környezetvédelmi Minisztériumot, amely a Gazdasági Minisztérium helyett ezeket az urbánus problémákat kezelte, míg a területfejlesztési politika a Gazdasági Minisztérium feladata maradt.

A regionális politika valamilyen formában általában értelmezi viszonyát az infrastruktúra politikához, s az értelmezési tartományon belül természetesen egészen különböző álláspontok fogalmazódnak meg a különféle gazdaságpolitikai koncepciókhoz, a konkrét gazdasági helyzet által felvetett kérdésekhez. Mindenesetre a holland regionális politika újraértelmezte az infrastruktúra-politikához való viszonyát s ennek (nem mellékes) részeként tulajdonképpen az infrastruktúra fogalmát és ezzel kapcsolatban saját kompetenciáját is. Ma a regionális politika hatókörébe alapvetően nem a klasszikus, mondhatni "hardware" infrastruktúra (közlekedés, hírközlés stb.) tartozik, legfeljebb annak csak kis része, hanem főképpen és elsősorban a vállalkozások versenyképességét fizikailag is elősegítő létesítmények (ipari parkok, tudományos-technikai parkok, vállalkozási zónák stb. létesítése). Ez természetesen másfajta infrastruktúra-fejlesztési filozófiát jelent és mindenképpen piacszerűbb elvek követését feltételezi, mint a hagyományos, felülről vezérelt regionális politika.

A regionális politika súlypontjait jól érzékelteti a támogatási célok egymás közötti aránya (2. táblázat). Ha évente természetesen eltérő összegben, de a legnagyobb tételt a kilencvenes években is a beruházási támogatások jelentik, amelyek pedig, tekintettel a munkanélküliség kiegyenlítésére, ma már mindössze négy régióban járnak a beruházóknak. Helyi tartományi szinten osztják el, az új vállalko-

zások 25 %-os prémiumban részesülnek, míg a régiók 15 %-osban. A "speciális regionális programok" keret nagyobb szabású projektek támogatására fordítódik. Ilyenek elsősorban a vállalkezási környezetet javító projektek, konkrétan innovációs központok, tudományos parkok stb. támogatása.³

2. táblázat

A regionális politika költségvetési támogatása 1991-1994 között

Támogatási célok	millió gulden	megoszlás (%)
Speciális regionális programok	398	26,1
ERDF közös finanszírozás	50	3,3
Beruházási prémium	730	47,9
Regionális fejlesztési társaságok	80	5,3
Vállalkozás-támogatási politika	265	17,4
Összesen	1523	100,0

Forrás: Holland Pénzügyminisztérium adatai alapján.

A vállalkozások támogatása egyre növekvő jelentőségűvé, míg a regionális fejlesztési társaságok szerepe ehhez képest alárendeltté vált. A vállalkozási környezetet szeretnék javítani, de most már a nemzetközi versenyképesség javításának érdekeit szem előtt tartva. Olyan, a vállalkozások számára kedvező infrastruktúráis feltételek megteremtését kívánják elősegíteni, amelyek révén mindenekelőtt a vállalkozások nemzetközi versenyképessége nő (nagyvállalatok számára alkalmas ipari parkok, vámszabadterületek, egybefüggő ipari zónák stb.).

Európa-szerte 1970 óta került a területfejlesztési politikák előterébe a *vállalkozási övezet* (business vagy fiscal vagy enterprise zone) létesítése, amely nem csupán mint infrastruktúra-fejlesztési eszköz, hanem mint a gazdaság versenyszféráját érin-tő módszer is elterjedt néhány európai országban. Hollandiában ilyen vállalkozási, vagy pénzügyi zónának a kialakítása csak 1993-ban került napirendre, miután úgy vélték, hogy Hollandia általában kedvezőtlenebb feltételeket biztosít a vállalkozások számára, s néhány kisebb területen működő vállalkozási zónában legalább mind a nemzetközi, mind a hazai versenyben jobb pozíciókat lehetne nyújtani az elmaradott térségben is. Előterbe került ilyen zónák létesítése az elmaradott régiókban.

Amennyiben az infrastruktúra fogalmába beleértjük az ún. humán tényezőket, ezen belül mindenekelőtt az oktatás-képzés-átképzés témaköreit, s ennek vonatkozó "hardware és szoftware" igényét, akkor megkapjuk a modern (vagy posztmodern) regionális politika következő nagy célterületét: a humán fejlesztéseket.

Hollandiában mind a tervek kidolgozásában, mind különösen azok finanszírozásában a regionális szintnek és a helyi szintnek jóval nagyobb a jelentősége, mint nálunk. A fejlesztési ügynökségek és kockázati tőketársaságok a fejlesztési tevékenységet (a tanácsadást, pénzügyi finanszírozást, a regionális programok és projektek menedzselését) nem megkettőzve, hanem egy szervezeten - konkrétan kft-n - belül végzik.

További feltételt jelent a nemzeti és térségi területfejlesztési politikák számára az Európai Unión belüli mozgás. A közösség regionális politikája közvetlen és egyre növekvő hatást gyakorol egyes régiók fejlődésére.

Hollandiában - nem utolsó sorban a szakértők kemény munkájának következtében - négy régió (Groningen, Drenthe, Overijssel és Limburg) a ipari termelés csökkenése miatt hátrányban lévő körzetnek számít (EU kategóriák szerint Object 2.). Frízföld csaknem teljes egészében, a mezőgazdasági fejlesztési támogatást élvezi (5b régiónak minősül). Emellett számos régió részesedhet a határ menti együttműködést támogató keretből is. Így pl. Frízföld és Groningen a Hanza együttműködésben vesznek részt.

4. AZ ÖNERŐS FEJLŐDÉS FRÍZFÖLDÖN

Egy "európai" régió szintjén a területfejlesztésnek több aktora van, mint nálunk. A különböző résztvevők között legjelentősebb koordináló tényezők természetesen a helyi erők - ha van a regionális szintnek önkormányzata, akkor az, továbbá a települési önkormányzatok. Ez akkor is így van, ha látszólag a nyolcvanas évek folyamán jelentősen megnőtt a szerepe és súlya a nemzetek feletti Európai Közösségi koordinációnak és különösen a pénzügyeknek. A közösség szerepe valóban jelentős, azonban a terv kidolgozásától a konkrét döntések meghozataláig az egyeztetési mechanizmus olyan, hogy a helyi kreativitás és elgondolások igen nagy mértékben érvényesülhetnek. (Nézeteltérések és érdekellentétek természetesen vannak.) A brüsszeli irodák szerepe igen jelentős a pénzügyi transfereken túl abban is, hogy a nemzeti regionális politikák felett egyfajta kontrollt visznek be különösen a kiadási oldalon. A célok és tervek kidolgozása azonban végül is helyi regionális szintre dől el alapvetően, s ettől még egyetlen ország sem érzi, hogy régiói a szükségesnél nagyobb mértékben válnak önálló köztársaságokká. A fenti

megjegyzésektől függetlenül egy konkrét régió területfejlesztési célú lépéseit ma már döntően a "brüsszeli kályhától" kiindulva lehet jellemezni a legcélszerűbben.

Frízföld szintjén a területfejlesztési elgondolások a nyolcvanas évek vége óta tulajdonképpen két meggondolás köré csoportosulnak:

- az egyik a régió *hagyományos mezőgazdasági jellegének* megőrzését, fenntartását és fejlesztési lehetőségeinek elősegítését tartja fontosnak, elsődlegesnek, és a jövőre nézve is meghatározónak,
- a másik a hagyományos agrár jelleg megtartása mellett elsődlegesnek mégiscsak a szerkezetváltást tartja, *a modernizáció fő terepének a nem-mezőgazdasági tevékenységet* tekinti, s így az akciók is elsődlegesen a modernizáció ilyen irányú stimulálásának elősegítésére irányulnak. A húzó ágazatok közé többek között felsorakoztatják a turizmust stb. is.

E két nézetcsokor jelentős viták és érdekütközések terepe is, amely ellentét egyúttal végigvonul a konkrét fejlesztési döntések meghozatalában is. Frízföld a kilencvenes évek közepére már nagy tapasztalatokat gyűjtött az európai regionális politikákat illetően. A tartomány ugyan a mezőgazdaság szempontjából támogatott területek közé tartozik, azonban a különböző projektek és kedvezmények igen jelentős része infrastrukturális fejlesztést és ipari termelés bővítését megvalósító (pl. kezdő vállalkozók felkarolása stb.) célokat szolgált. Az 1988-1993-as időszakban Közös Piaci koordinációval és részben eszközökkel megvalósuló fejlesztések összességükben 170 millió guldent tettek ki, amelyből 49 millió volt ERDF hitel, a központi és regionális önkormányzat 106 milliót adott, a magánvállalkozások részesedése pedig 14,5 millió guldenre rúgott.

Magából az elmaradott és támogatásra szoruló - azaz 5b-s kategóriás - helyzetből adódóan a tartomány több mint 260 millió gulden támogatáshoz jutott. Ebből az EU különféle forrásai, alapjai csak 70 milliót juttattak a tartománynak, a többi egyrészt a nemzeti kormány (112 millió), illetve az alsóbb szintű regionális és helyi önkormányzatok (38 millió) állták, a magán résztvevők pedig 45,5 milliót fizettek.

A mezőgazdaság fejlesztésén belül az alábbiak voltak a fő programok:

- az agrárfejlesztések elősegítése, elsősorban a mezőgazdaság diverzifikációjának támogatása, az üvegházi kertészeti kultúra bővítése, a kutatási tevékenység támogatása, a környezetvédelem által felvetett problémák kezelése és a környezetbarát művelési módok terjesztése,
- korszerű minőségellenőrzési eljárások, termék-innovációk terjesztése,
- turizmus és az azzal kapcsolatos tevékenységi kör elősegítése, ezen belül pl. üdülő komplexumok kialakításához, rekreációs tevékenységek megteremtéséhez, természeti értékek védelméhez adott támogatások,

- humán erőforrások fejlesztése, ezen belül a fenti új tevékenységek elterjedéséhez szükséges oktatás-képzés megszervezése.

A program eredményeit értékelve általános az a vélemény, hogy nem minden tekintetben sikerült teljesíteni az eredeti elvárásokat. Főképpen a lassú és körmönfont döntéshozatalnak tudható be, hogy eleve késéssel indultak, s ezalatt az eredetileg felmérthez képest jelentős változás következett be az agrártermelés mozgásterében. Másik probléma, hogy a tartomány önkormányzata nem teljes elkötelezettséggel támogatta a mezőgazdaság prioritását, mivel előtérbe helyezett egy kockázatos projektet, nevezetesen a tengerparti Franeker-Harlingen mellett létesítendő "Megapark" tervét. Az agrár lobby és a más ágazatok modernizációs lobbyjai között a jelen időszakban is folyik a vita ezzel a projekttel kapcsolatban azzal együtt, hogy az agrár támogatások szorgalmazói is változtattak álláspontjukon. Ez a mezőgazdasági termelés súlyponti fejlesztési területeinek és irányainak elmozdulását jelenti, ami tükröződik a program folytatásának jelenlegi fázisában. Így egyértelműen a térség agrártermelésében a versenyképesség fokozása vált a fő célkitűzéssé. A tapasztalatoknak megfelelően azonban a következő időszakban inkább a nagyobb szabású projekteket támogatják, így pl. a termékek olcsóbb és gyorsabb piacrajutása érdekében a vízi szállítás és a közúti közlekedés fejlesztését. A legnagyobb szabású elgondolás pedig a nemzetközi üzleti park (vállalkozói övezet) kialakítása lenne, ami az élelmiszeripar számára is nyújtana perspektívákat.

A modernizációt nem kizárólag az agrárszféra keretei között megvalósítani kívánók számára kétségkívül a Harlingen mellett a kilencvenes évek elején kialakított ipari-vállalkozási zóna egyfajta jelképpé vált. Mint említettük, Hollandia északi részén e terület történelmi gyökerű relatív elmaradottságát az a földrajzi hátrány is okozta, hogy a mélyjárátú tengeri hajók nem tudtak itt kikötni. Kézenfekvőnek tűnt tehát, hogy itt is próbáljanak meg nagyobb hajók számára is kikötési lehetőséget teremteni. A régi halászkikötő kiépítésével és bővítésével azonban nyilván csak mérsékelt célt lehetett volna elérni, így eleve egy modern ipari park kialakítását is megkezdték. A koncepció az volt, hogy miután Frízföldön viszonylag kevés a nagyvállalat, így olyan ipari parkot létesítettek, ami nagy létszámot foglalkoztató, igen különféle termelő ágazathoz tartozó vállalkozások számára teremt jó telephelyi feltételt. A park keretein belül a hagyományos infrastrukturális igények mellett a modern szolgáltatásokhoz is hozzájuthatnak az itt működő vállalkozások (környezetvédelem stb). Ezenkívül az idetelepülő vállalkozások területi beruházási prémiumban is részesülnek. Ugyan nem tervezik vámszabadterületté nyilvánítását, viszont nagyarányú bővítése és további gazdasági kedvezményekkel való ellátása szöbakerült. A "Vállalkozási zóna" törvény életbelépésével ez a terület is további előnyöket kaphatna. Az ilyen típusú nagyarányú fejlesztéseknek

természetesen ellenzői is vannak, azonban bár természetesen az elvárások minden eleme nem teljesül azonnal, a haszon kétségtelen.

Nyugat-Európában már jóformán a 70-es évek közepe óta a regionális fejlesztési politikák homlokterébe az innováció-orientáltság fedőnéven magának a *megújulási folyamatnak a regionális támogatása* lépett. Ami ezt a folyamatot befolyásolni, stimulálni kívánó sokszínű eszközrendszerből kiemelkedik, materiális formában is megjelenik, az végül is a tudományos és innovációs parki hálózat.

Frízföldön is célul tűzték ki a kutatási-fejlesztési (K+F) szféra fejlesztését, amelyben meglepően nagy eredményeket értek el. A fejlődés értékelésekor éppen a helyi aktivitás és elkötelezettség a legszembetűnőbb. Pedig "nincs innováció pénzügyi kezdeményezések (áldozatok) nélkül" - ezt mindenkinek tudomásul kell venni, a vállalkozásokon kívül a helyi önkormányzati szereplőknek is. De ez még nem minden, ahogy a fríz példa is mutatja. Az európai és nemzeti célok mellett "nem konfekcionált" módon saját stratégiát dolgoztak ki a K+F szféra fejlesztésére. Így elsődlegesen az innovációk támogatásának egy szűkebb, de a térség agrártermelésének a környezeti terhelésből adódóan egy nagyon is adekvát területét, a *környezetvédelmi innovációk* terjesztését tűzték ki célul. Ebben az alágazatban 1988 és 1992 között a foglalkoztatás 24 %-kal nőtt. Környezeti Technológiai Központot alakítottak ki a fejlesztések koordinálására, továbbá a tartományok közötti fejlesztéseknek is kialakították a kereteit. Az természetes, hogy a kutatások és a gyakorlat közötti transzfer biztosítására az egyetemek mellett tudományos-technikai parkot hoznak létre. A kialakított ilyen intézmények közül Hollandiában is kitűnnek eredményességükkel a fríz földön működő parkok. A Twentei Műszaki Egyetem, a Leeuwardeni Főiskola és az Állami Mezőgazdasági Főiskola közösen alakított ki ilyen létesítményt kis- és középvállalkozások számára. Az elismert sikerhez nyilvánvalóan hozzájárult, hogy a mintát jó helyről vették (sőt a mintavételt nem is tagadják), de azontúl a "testre szabás" is jól sikerült. Mintának egyébként az olasz Emilia Romagna példáját tekintették, ahol a Bolognai Egyetem és a köréje szerveződött technológiai park, innovációs centrum és kisvállalkozói hálózat együttese megfelelő inspirációt nyújtott. A versenyszféra is figyelmet szentel az innovációs folyamatnak. 1988-1992 között például az itt székhellyel rendelkező vállalkozások által fenntartott önálló K+F részlegek aránya növekedett, míg a nemzeti szinten ez az arány csökkent. Így pl. 1988-ban az iparban működő vállalkozások 12 %-a, 1992-ben 26 %-a tartott fenn K+F részleget, míg a nemzeti átlag 16 %-ról 14 %-ra csökkent.

A külső szemlélő a tartomány erőfeszítéseit is megtestesítő politikát eredményesnek, s bizonyos megoldásait a hazai regionális politika számára is megfontolásra érdemesnek tarthatja. A holland tartomány regionális fejlesztési politikájának áttekintése azért is fontos, mert egy fejlett, különböző birtok- és farmnagyságú

mezőgazdasági területről van szó, ahol a felmerülő dilemmák nagyon is ismerősek lehetnek a magyar területfejlesztési politika számára is.

Nálunk is napirenden van a modern piacgazdaságok regionális politikájára jellemző eszköz- és intézményrendszer kiépítése, némelyek már bizonyos kezdetleges stádiumban (regionális tanácsok, ügynökségek, területi preferencia rendszerek), míg mások (innovációs, tudományos park, vállalkozói zóna) még csak elgondolás alatt vannak. Ezekről az infrastruktúrában, konkrét objektumokban is megnyilvánuló "eszközrendszerekről" tudni kell, hogy hatásokukról még a fejlett piacgazdaságokban is vita folyik, bár az vitathatatlan, hogy gyakran "másnak is van, nekünk is legyen" alapon számos helyen törekszenek ilyen típusú intézmények kialakítására, anélkül, hogy a tényleges innováció-modernizáció gerjesztő hatásokról meg lennének győződve. Vannak viszont esetek, amikor valóban sikeres létesítményekről, intézményekről van szó.

A másik dilemma elsősorban a területek agrárjellegéből adódó megoldási utakat érinti. Nehezen megválaszolható kérdés, hogy az alapvető ágazati jellegnek a megtartása és az ágazat, valamint a kapcsolódó szektorok fenntartási - fejlesztési módzatait hogyan lehet a térség egészének modernizációs pályára állításával összehangba hozni. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a mezőgazdaság fejlesztésében is alapvető tendencia a versenyképesség fokozása, a minőség javítása (környezetvédelmi szempontok előtérbe helyezése), valamint a motorként és a fenti koncepció kiszolgálójaként működő K + F intézményhálózat kiépítése és működtetése.

JEGYZETEK

1. Pontosabban szólva, hogy minden egyénnek a lakóhelyén kell biztosítani az egyenlő feltételeket a jövedelemszerzésben, munkában és a jóléti javakban.
2. Ezt jelzi, hogy míg a 70-es években egy-egy regionális ügyet kormányzati szinten a fél kabinet jegyzett, addig a 80-as években egy-egy előterjesztés mind vékonyabb és vékonyabb lett, mind kevesebb aláírással. A legutolsó regionális politikai kormányhatározatot már csupán a Parlament Gazdasági Bizottsága írta alá.
3. A regionális támogatási keretből olyan ipari, szolgáltatási vagy a turisztikai ágazathoz tevékenykedő induló vagy már működő vállalkozás kaphat, amely gazdaságilag elmaradott területen működik. Legalább 200 000 gulden befektetést kell eszközölni épület vagy felszerelés formájában, kivéve az innovatívnak minősülő beruházásokat, ahol ez a határ 100 000 gulden. Ezen belül 10 millió guldenig a helyi regionális ügynökségek bírálják el, afelett pedig a Hágai Gazdasági Ügyek Minisztériuma.

POSSIBILITIES OF REGIONAL DEVELOPMENT OF AN AGRICULTURAL AREA

Éva Ruttkay

The study outlines the experiences of the application, within a typical Dutch agricultural region, of a national policy aimed at regional development, - with some useful conclusions for Hungary.

The experiences are all the more applicable too the conditions in Hungary, because both the natural features of the region and its economic bases are similar. The agricultural area in question belongs to the less developed regions of the Netherlands, thus the problems of regional development arise in that national framework. In the Netherlands the basic dilemma of regional development is not characterized by a single big city and its surroundings but rather by the diverging development trends and solutions of agglomerates consisting of several big cities, and the regions far away from them. The "crisis region" of the country required special treatment. This fact as well as the trends of economic development have made regional development policy move towards a market-conform instrumentarium. Within the sphere of action of regional development policy, arrangements in infrastructure are predominant, aimed at promoting even physically the ability of the enterprises to compete (industrial parks, enterprise zone, etc.). Direct help of the enterprises is in the foreground, at the same time the weight and number of transmissions are being reduced. (The levels of guidance, points of interference, transmissions are being reduced.) The main frame of a self-supporting development is the regional local administration, they have a decisive role in preparing and implementing plans of regional development. There are basically two concepts of development trends: the one which aims at strengthening the agricultural character of the region, while the other is based on efforts to change the character of the region and move beyond agriculture. Over the past years both concepts have managed to chalk up some success.

Through presenting the Dutch example, by registering the problems and dilemmas and emphasizing the methods and their changes, the study enumerates ideas that can be of interest for a regional development policy in Hungary. They can provide ideas and arguments for the regional development of the Low-Land, which is predominantly agrarian in character.

A BANKHÁLÓZATOK KIALAKULÁSÁNAK NÉHÁNY JELLEMZŐJE A DÉL-ALFÖLDÖN

Lengyel Imre*

1. BEVEZETÉS

A pénzügyi rendszernek a tőkepiac működésében, a lakossági pénzmegtakarítások gyűjtésében és kezelésében, valamint a hitelek nyújtásában, a fejlesztések és a termelés finanszírozásában kiemelkedő szerepe van. Magyarországon a pénzügyi intézetek nemcsak bankműveletekkel és a tőkeáramlás szervezésével foglalkoznak, hanem áttételesen az "üzleti kultúrát" is terjesztik, piaci információkat és a piac értékítéletét is közvetítik.¹ A bankoknak alapvető érdekük a modern bankszolgáltatások és megtakarítási formák megismertetése és elterjesztése, a lakossági források gyűjtése, de erre csak a kiterjedt fiókhálózattal és lakossági kapcsolatokkal rendelkezőknek van esélyük. A Magyarországon lassan formálódó új termelési térben minden bizonnyal az információ áll majd a középpontban és a pénzügyi intézményrendszer infrastruktúrája alapvetően befolyásolja a gazdaság regionális fejlődését (Enyedi 1988). Fejlett piacgazdaság középpontjában a pénzügyi intézetek, valamint a pénz- és tőkepiacok állnak, ezért a bankhálózatok térbeli kiterjedése az egyes térségek fejlődési esélyeit, a vállalkozások piaci vetélkedését determinálja (Rose 1986).

A tanulmányban először röviden áttekintjük a magyar bankrendszer átalakulásának és a bankegységek térbeli elhelyezkedésének, a bankhálózatok kialakulásának főbb regionális jellemzőit. Ezt követően a Dél-Alföldön: Bács-Kiskun, Békés, Csongrád és Jász-Nagykun-Szolnok megyében működő fiókhálózatok jellegzetességeivel foglalkozunk. Mindvégig arra törekszünk, hogy ebből a roppant terjedelmes témakörből kiemeljük a lakossággal kapcsolatban álló, a lakossági bankügyletekkel foglalkozó pénzügyi intézetek azon meghatározó jellemzőit, amelyek a háztartások megtakarításaira hatást gyakorolnak. A lakosság az ország bármely településén lévő fiókban betétbe teheti pénzmegtakarításait, vásárolhat értékpapírokat, ezért az egyes megyékre közölt adatok, a területi különbségek csak bewcslésnek tekinthetők a lakosság vagyoni helyzetére, megtakarítási szokásaira.

---

* Dr. Lengyel Imre, főigazgató-helyettes, a Kőrösi Csoma Sándor Főiskola tanszékvezető főiskolai docense (Békéscsaba)

2. A KÉTSZINTŰ BANKRENDSZER KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON

1987-ig *egyszintű bankrendszer* volt Magyarországon, amelynek az egyes területeken monopolhelyzetben lévő elemei (Antal - Surányi 1987, Asztalos - Bokros - Surányi 1984):

- Magyar Nemzeti Bank: bankjegy-kibocsátási és devizamonopólium, pénzforgalmi monopólium (vállalatok és közintézmények finanszírozása, bankszámláik vezetése) és hitelezés,

- Állami Fejlesztési Bank: jelentősebb állami beruházások finanszírozása,

- Magyar Külkereskedelmi Bank: külkereskedelemhez kapcsolódó fizetési forgalom,

- Országos Takarékpénztár: lakossági betétek és hitelek, tanácsai számlák, ingatlanfinanszírozás és szerencsejátékok.

A fentiekén kívül az Általános Értékforgalmi Bank (külföldiek magyarországi, magyarok külföldi követeléseivel foglalkozott: örökség, nyugdíj stb.), takarékszövetkezetek és 1980-tól ún. szakosított pénzügyintézetek léteztek (Antal - Várhegyi 1987).

A reformtörekvések keretében 1987-től a magyarországi bankrendszer *kétszintűvé vált*, a Magyar Nemzeti Bank (MNB: a jegybank) egyes korábbi részlegeiből önálló kereskedelmi bankok jöttek létre, illetve később újak is alakultak: 1987-ben 24, 1989-ben már 32 pénzügyintézet működött az országban, a takarékszövetkezeteket nem is számolva (1. táblázat). 1991 augusztusában Magyarországon 17 kereskedelmi bank, 13 vegyes érdekeltiségű bank, 5 szakosított pénzügyintézet létezett és 17 külföldi banknak volt képviselője.

1. táblázat

A pénzügyintézetek száma Magyarországon

	1982	1985	1987	1988	1989	1990	1992*
Jegybank	1	1	1	1	1	1	1
Kereskedelmi bank	-	-	5	8	13	13	33
Szakosított pénzügyintézet	2	10	14	14	11	9	6
Takarékszövetkezet	263	262	260	260	260	260	257
Egyéb**	5	5	4	4	7	8	-

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyv, 1990.

* Az új pénzügyintézeti törvény szerinti besorolás 1992 őszén. Forrás: Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach, 1992-93 (TAS Kft, Budapest).

** Az OTP 1989-ig, a vegyes érdekeltiségű bankok 1990-ig ebben a sorban szerepelnek.

1991 őszén fogadta el az országgyűlés az új *Pénzügyi Törvényt*, amely szabályozza a pénzügyintézetek alapításának, működésének és felügyeletének törvényi kereteit.² *Négyféle pénzügyintézet* működhet (a külön törvényben szabályozott jegybankon kívül), amelyek tevékenységi köre eltérő: kereskedelmi bank, szakosított pénzügyintézet, befektetési bank és takarékpénztár (takaré- vagy hitelszövetkezet). 1992 őszén 33 kereskedelmi bank (közülük az Ybl Bank felszámolása elkezdődött), 6 szakosított pénzügyintézet és 257 takarékszövetkezet volt Magyarországon. Több befektetési bank szervezése folyamatban van, de még nem kezdték el érdemi tevékenységüket. Lakossági bankműveletekkel döntően a kereskedelmi bankok és a takarékszövetkezetek foglalkozhatnak.

3. A BANKHÁLÓZATOK REGIONÁLIS JELLEMZŐI

A bankrendszer térbeli kiterjedtségében is az 1987-es bankreform hozott változást, amikor az MNB (melynek osztdóása 1985-ben kezdődött, ekkor szervezték meg a hitelfőigazgatóságokat) két részlegéből és vidéki hálózatából két önálló részvénytársaságot hoztak létre: a Magyar Hitelbank Rt.-t (MHB) és az Országos Kereskedelmi és Hitelbank Rt.-t (OKHB). Szintén 1987 elejétől működik a Budapest Bank Rt. (BB), amely a Budapest Hitelbankból, az Állami Fejlesztési Bank és az MNB néhány részlegéből alakult. Az MNB korábbi ügyfélkörét (az összes vállalatot) szétosztották az új kereskedelmi bankok között, fél évig nem lehetett bankot változtatni. 1987 elején az MNB (mindegyik megyeszékhelyen 1 igazgatóságot tartott meg) és a 3 új kereskedelmi bank együtt 107 vidéki fiókkal rendelkezett (Lados 1992). Az MHB 23 vidéki egységéből 8 volt csak megyeszékhelyen, a többi középvárosokban. Az OKHB 47 fiókkal indult, zömük kis- és középvárosokban található. A BB 19 egysége a megyék között aránytalanul oszlott el (pl. Pest megyében 6 fiók volt).

Lakossági pénzügyekkel csak két bank foglalkozhatott 1989-ig (a kereskedelmi bankok ekkortól kaphattak jogosítványokat lakossági pénzműveletekre): az Országos Takarékpénztár (mint Országos Takarékpénztár és Kereskedelmi Bank Rt., OTP)³ és a takarékszövetkezetek hálózata.⁴ Az OTP teljes körű kereskedelmi banktevékenységet folytat, 1989-ben levált róla a "bankidegen" szerencsejáték és ingatlanforgalmazás (valamint az IKKA is). Fő tevékenységét továbbra is a lakossági bankügyletekben fejt ki, de egyre nagyobb mértékben foglalkozik vállalkozások, nagyobb vállalatok finanszírozásával is. Az OTP-nek 1992 végén mind a 19 megyében működtek igazgatóságai és közel 410 hálózati egysége volt: megyei és kerületi (a fővárosban) igazgatóságok, fiókok, körzeti fiókok, üzemi fiókok, kirendeltségek,

üzemi kirendeltségek, üzemi ügynökségek. A hálózati egységekből vidéken 312 található 253 településen (a nagyobb településeken több is). Az OTP megbízásából a postahivatalok (számuk kb. 3.200), amelyek szinte mindegyik településen megtalálhatók, szintén gyűjtöttek egyszerűbb betétformákba pénzt.

A *takarékszövetkezetek* vidéken először a községekben⁵, majd 1985-től a városokban is működhettek. 1992 végén 1.771 kirendeltségük és betétgyűjtő pénztáruk volt a környékbeli községekben és városokban, azaz kb. a települések felében jelen voltak. Az "átlag takarékszövetkezet" 1992 végén: 6-7 ezer fős tagság tulajdonában van, 30-31 alkalmazottat foglalkoztat, 6-7 kirendeltséggel rendelkezik, alaptőkéje kb. 20 millió Ft. 1985-ig betéteket gyűjthettek és kisebb helyi szolgáltatásokat végeztek (pl. totó-lottó árusítás, felvásárlások kifizetése stb.), valamint a tagok részére áruvásárlási és személyi kölcsönöket nyújthattak (Lengyel 1993/a). 1985 után kedvezményes lakáshiteleket is adhatnak, valamint kisvállalkozások finanszírozását is végezhetik (de pl. devizaváltással csak egy kereskedelmi bank megbízásából foglalkozhatnak).

A lakossági bankszolgáltatások zömét az elmúlt évtizedekben az OTP végezte. 1988-ban nála volt (a megbízások postaival együtt) a *lakossági takarékbetétek* 85 %-a, míg a takarékszövetkezeteknél csak 15 %-a. Település-típusonként igen eltérő volt az OTP részesedése a takarékbetétekből: Budapesten 100 %, városokban 94 %, falvakban 50 %. A *lakossági hitelek*nél méginkább megmutatkozik az OTP fölénye, 1988 végén ő kezelte az állomány 93 %-át, a takarékszövetkezetek csak a maradék 7 %-ot. Az adatokból is látszik, hogy az OTP volt a lakosság bankja (főleg a hitelek-nél), a takarékszövetkezetek inkább csak "falusi kisegítő" szerepet játszottak, a nyilvánvaló "légüres teret" próbálták betölteni a kisebb településeken. Megjegyezzük, hogy országosan az OTP megbízásából gyűjtött betétek 1992 végén a postahivataloknál mintegy 71 milliárd, a takarékszövetkezeteknél kb. 3 milliárd Ft-ot tettek ki (Lengyel 1993/b).

A 80-as években fokozatosan bővültek a pénzmegtakarítások lehetőségei is, 1984-től lehetővé vált *fix kamatozású kötvények* vásárlása is, amelyekre 1987-ig állami garanciát nyújtottak. 1989-től külön engedély nélkül lehetőség van devizaszámlák tömeges vezetésére, azaz devizában történő legális pénzmegtakarításra is.

1989 után erőteljesen meglódult az *új kereskedelmi bankok alapítása*, hálózatuk kialakítása, valamint bankműveleteik kiterjesztése a lakossági szférára, amire ekkortól nyílt lehetőség (a tipikus sorrend: először általában értékpapír-értékesítés, majd devizabetétek kezelése, utólag számlavezetés stb.). A bankok eltérő stratégiát folytattak hálózatuk kialakításánál: a vegyesbankok általában kevés, viszont jövedelmező ügylettel foglalkoznak (náluk az ügyfél "házhoz jön" és válogathatnak belőlük), amihez nem kell hálózat, míg a magyar tulajdonosok által alapított bankok többsége a hálózat bővítésével próbál piachoz és jó ügyfelekhez jutni.

2. táblázat

A kereskedelmi bankok egységeinek száma makrorégióként 1992 őszén

Bankok neve	összes	Köz- pont	Észak- Dun.	Dél- Dun.	Észak- Magy.	Észak- Alföld	Dél- Alföld
ABN-Amro	1	1	-	-	-	-	-
Agrobank	41	5	15	8	4	3	6
Ált. Értékforgalmi	6	6	-	-	-	-	-
Ált. Vállalkozási	2	1	1	-	-	-	-
Banque Indosuez	1	1	-	-	-	-	-
BNP-KH-Dresdner	1	1	-	-	-	-	-
Budapest Bank*	51	18	9	10	5	5	4
Citibank	1	1	-	-	-	-	-
Corvinbank	5	2	-	1	1	1	-
Creditanstalt	3	3	-	-	-	-	-
Credit Lyonnais	1	1	-	-	-	-	-
Dunabank	9	2	3	1	1	1	1
Európai Keresk. Bank	1	1	-	-	-	-	-
IBUSZ Bank	101	31	16	16	11	10	16
Inter-Európa Bank	4	2	1	1	-	-	-
Intern. Nederlanden	1	1	-	-	-	-	-
Investbank	3	1	1	-	-	-	1
Iparbankház	17	2	8	1	2	2	2
Keresk. Bank (OKHB)	85	11	14	23	8	14	15
Konzumbank	19	3	4	2	3	4	3
Közép-Eu. Hitelbank	2	1	1	-	-	-	-
Közép-Eu. Nemz. (CIB)	1	1	-	-	-	-	-
Magy. Hitelbank (MHB)	94	15	27	16	12	16	10
Magyar Külker. Bank	7	1	2	1	-	2	1
Magyaror. Volksbank	1	1	-	-	-	-	-
Mezőbank	45	8	10	10	3	6	8
MHB-Daewo	1	1	-	-	-	-	-
Orsz. Tak.pénzt. (OTP)	408	130	64	49	43	57	65
Postabank	31	8	4	4	5	4	6
Realbank	30	4	7	6	6	3	4
Takarékbank	22	6	5	3	3	2	3
Unicbank	2	1	-	-	-	-	1

* 1991 végi adatok.

Forrás: Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach, 1992-1993. TAS Kft, Budapest, valamint OTP Statisztikai Tájékoztató, 1992.

1992 augusztusában vidéken az OTP és a takarékszövetkezetek mellett az IBUSZ Bank-nak volt a legnagyobb hálózata, 77 fiókkal a népesebb városokban (2. táblázat). Az MHB vidéken 21 igazgatóságot és 58 fiókot üzemeltetett (az MHB az MNB-től "örökölt" egységeket kinevezte területi igazgatóságoknak és rájuk bízta a fiókok szervezését, több igazgatóságnak nincs fiókja, viszont a szombathelyihez 6, a debrecenihez, veszprémihez és győrihez 5-5 fiók tartozik), az OKHB 78 fiókot, a BB 5 igazgatóságot, 39 fiókot és 2 kirendeltséget (1991 augusztusi adatok). Mindhárom bank 1987-hez képest előrelépett hálózatának kialakításában (érdekes módon mindegyik bank másmilyen szervezeti struktúrát hozott létre az egyes funkciók ellátására, természetesen a formai megnevezések nem adják vissza a fiókok tényleges feladatkörét és tevékenységét). Megemlítendő még a Mezőbank 40 és az Agrobank 36 vidéki egysége, a Takarékbank⁶ 3 területi igazgatósága és 13 megyei igazgatósága, a Realbank⁷ 29 képviselői irodája, valamint a Postabank 5 területi igazgatósága és 18 fiókja. A többi kereskedelmi bank nagyon elején jár még hálózatának létrehozásában. 14 olyan bank van Magyarországon, amelynek nincs hálózata, így ezek a bankok nem jöhetnek szóba a lakossági bankműveleteknél. Több olyan bankot alapítottak, amelyek a külkereskedelem, a nemzetközi pénzügyek, a kelet-európai privatizáció, külföldi tőkebefektetések stb. finanszírozását végzik, több esetben nagy nemzetközi érdekeltségek "információs csatornájaként".

A kereskedelmi bankok egységeinek *makrorégiók* szerinti eloszlásánál kis területi különbségek alakultak ki 1992 végére. Az egy banki egységre (banki egység az igazgatóság, fiók, kirendeltség) jutó lakosságszám 8.700 fő (Dél-Dunántúl) és 12.200 fő (Észak-Magyarország) között mozog, az országos átlag 10.400 fő. A nagyobb hálózattal rendelkező bankok területileg kiegyensúlyozott, a közigazgatáshoz és a településszerkezethez idomuló, a nagyobb településeket előnyben részesítő fejlesztési stratégiát követtek. Jellemző, hogy az OTP-nek az aprófalvas térségekben alig van fiókja (pl. Zalaiban csak 7), a mezővárosi múlttal és nagyobb lélekszámú településekkel rendelkező Alföldön pedig szinte mindegyik nagyközségben működhetnek (pl. Bács-Kiskunban 28-at).

Az MNB-ből kivált három "nagybank" és az újonnan létesített *kereskedelmi bankok térbeli terjeszkedésére* jellemző, hogy elsősorban az olyan regionális avagy megyeközpontokban hoztak létre kirendeltséget, ahol még nem voltak jelen. Másrészt az is jellemző, hogy az új egységeket inkább a Dunántúl városaiba telepítették: pl. 1991 végi adatok szerint az MHB 35 fiókjából 20-at, az OKHB 18-ból 11-et, a BB 23-ból 13-at. A hálózatok ismertetésénél kiemelt 9 kereskedelmi bank (idetartozik az OTP is, míg a Postabank "kilóg a sorból") a megyeszékhelyeken szinte kivétel nélkül jelen van és több esetben elkezdte megcélózni a kis- és közép- városokat is, míg községekbe csak egyes speciális térségekben települnek (Lados 1992). Természetesen az egyes bankok hálózatának kiépültségétől és szervezeti

felépítésétől (valamint kapcsolataitól) függően más-más szempontok dominálnak a területi terjeszkedésben.

Minden egyes *kereskedelmi banknak a központja* kivétel nélkül a fővárosban található (legalábbis a dolgozat lezárásakor)⁸. A bankok működésével foglalkozó vizsgálatok tapasztalatai rámutatnak arra, hogy a centralizáció erősödik, a központok egyre több döntést vonnak magukhoz. Ez viszont az ügyfelektől való elszakadást, információhiányt és a vidéki fiókokban dolgozók felelősség-elkerülését vonja maga után. Ugyanígy az összes szakosított pénzintézetnek Budapesten van a központja és egyikőjüknek sincs vidéki egysége. A takarékszövetkezetek most elindított integrációjában is megbújnak centralizációs "államosítási" törekvések. Tehát a gazdaságban lezajló decentralizációs folyamatokkal ellentétben a pénzügyi életben az egyoldalú recentralizáció dominál, regionális avagy kommunális (lokális) pénzintézetek létrehozása még csak "gondolkodási" stádiumban van.

A lakossági megtakarítások térbeli vetületének vizsgálatakor a fent említett 9 kereskedelmi bank (némi jóindulattal) és az OTP tekinthető *országos kiterjedésűnek*. A bankfiókok számának látványos gyarapodása ellenére az OTP vezető szerepe a *lakossági pénzműveleteknél* azonban megmaradt, mivel a lakossági betétállomány döntő többsége (1992 végén 73,5 %-a) még mindig nála található (nemcsak a forint-, hanem a devizabetéteknek is). A többi kereskedelmi bank továbbra is a *gazdasági szervezetek finanszírozását* erőlteti, ahol kevés, de nagyobb értékű üzletet tud kötni kevesebb munkával (habár a kockázat is ezzel arányos). Egyedül az értékpapír-értékesítésben sikerült az új bankoknak feltörniük és megszerezni a piac egy részét az OTP elől (az értékpapírok értékesítéséhez nem kell kiterjedt hálózat, mivel a tapasztalatok szerint a fővárosban és néhány nagyvárosban veszik meg az értékpapírok zömét, ezért elég, ha erőteljes reklámtevékenységet folytatnak és kedvezőnek tűnő feltételeket kínálnak). Az új kereskedelmi bankoknak meg kell küzdeniük az ügyfelekért, bizalmukért, a vidéken igencsak ritka pénzügyes szakemberekért és a jó ingatlanokért, illetve tőkét kell szerezni a költséges hálózatfejlesztéshez is. Várhatóan több évbe kerül, amíg működőképes hálózatuk kialakul és a lakosság egy része átpártol hozzájuk. Ezt felismerve több bank újszerű szolgáltatással (pl. a Dunabank a hitelkártyával) próbálja magára vonni a figyelmet, illetve egyedi konstrukciójú értékpapírok meghirdetésével (amelyek forgalmazása jóval olcsóbb és egyszerűbb, mint pl. a számlavezetés, avagy kölcsönök nyújtása). Ráadásul nem a pénzmegtakarítások gyűjtése (amely központilag jól szabályozható és helyi döntéseket nem igénylő mechanikus tevékenység) követel igazából szakértelmet a hálózatban dolgozóktól, hanem az egyedi hitelek odaítélése és az ezzel járó üzleti kockázat felmérése.

Az országos bankhálózatok létrehozását lassítja, hogy 1993 végén már nem források gyűjtése a fő probléma, hanem inkább kihelyezésük, ami alapos infor-

málódást, az ügyfelek "feltérképezését" és napi kapcsolattartást ("helyben levést") igényel. Hasonlóan nem képzelhető el a lakossági folyószámlák (de a kis- és egyéni vállalkozóké sem)⁹ tömeges kezelése kiépült fiókhálózat nélkül. Ezek a tevékenységek pedig paradox módon egy jól működő hálózatot (avagy igénybe vehető gazdasági tanácsadókat) feltételeznek. Azaz a bankok nem tudnak alkalmazkodni a gazdaságban kialakuló szervezeti "piramishoz", nem készültek fel a térben viszonylag egyenletesen megtalálható, rohamosan létrejövő kisebb cégek finanszírozására (Nemes Nagy - Ruttkay 1992, Rechnitzer 1993).

A bankhálózatok hiánya legjobban az *agrárfinanszírozásban*, az egyéni és családi agrárvállalkozásoknak nyújtandó szolgáltatások szűkösségében, az üzleti elképzelések érdemi mérlegelésében érhető tetten (Illés - Udovecz 1993). Továbbá a nagyobb bankok nem tudták még kiépíteni számítógépes hálózatukat és hiányoznak a pénzkidő, pénzváltó automaták is. Az is igaz, hogy sem az éttermek, sem a szállodák, áruházak stb. nem készültek még fel a hitelkártyák, csekkek stb. elfogadására.

A lakossághoz közeli, azaz kiterjedt fiókhálózatok létrehozását az is gátolja, hogy az új számviteli rendeletek és a kinnlevőségek utáni céltartalék-képzési előírások, valamint a behajthatatlan követelések miatt a bankok többsége nehéz anyagi helyzetbe került (Várhegyi 1993). A bankszolgáltatások elterjedését az is nehezíti, hogy vidéken kevés olyan tanácsadó cég dolgozik, amelyik színvonalas pénzügyi szolgáltatást tud nyújtani. A banki hitelezésnél a lakosság költséges és kockázatos ügyfél, adott esetben idő-, pénz- és munkaigényes a követelések behajtása, a végrehajtás ráadásul jogilag sem rendezett. A gazdasági racionalitás jelenleg fékezi a bankhálózatok további fejlesztését, a fiókok alapítása nagyon költséges és hosszú évek múltán térül meg. Csak a stratégiai célok, a jövőre való felkészülés, a lépéshátrány kivédése, a konkurencia megelőzése motiválhatja a bankokat arra, hogy jelen legyenek minden nagyobb térségben és településben, legalább egy képvisellel (Bihari 1992).

4. PÉNZINTÉZETI EGYSÉGEK A DÉL-ALFÖLDÖN

A bankhálózatok közül először az újonnan alakultakat tekintjük át, azután térünk rá az OTP felépítésének ismertetésére. A vizsgált 4 megyében is 1987 után indult meg a pénzintézetek terjeszkedése. Az MNB által "megszült hármasikrek" (BB, MHB, OKHB) közül induláskor csak az OKHB rendelkezett megyénként több fiókkal (3. táblázat). Az MNB egységeinek szétosztásakor valószínűleg a "területi elv" is szerepet játszott (mindegyik megyében lehetőleg mindegyik banknak legyen

képviselte), illetve a mező- és élelmiszergazdasági vállalatok többségét az OKHB kapta, ezért neki lett kezdetben a legtöbb fiókja a Dél-Alföldön.

3. táblázat

A pénzügyi intézetek hálózati egységeinek száma a Dél-Alföldön

		Bács-Kiskun	Békés	Csongrád	Jász-Nagy- kun-Szolnok
OTP	- 1988	26	22	16	19
	- 1992	28	22	15	19
Budapest Bank (BB)	- 1987	1	-	1	2
	- 1991	2	1	1	1
Hitelbank (MHB)	- 1987	1	1	1	1
	- 1992	5	2	3	3
Keresked. Bank (OKHB)	- 1987	4	5	3	3
	- 1992	5	5	4	3
Többi bank	- 1992	20	16	15	13
Takarékszövetkezetek	- 1987	91	61	47	69
	- 1992	99	61	67	75

Forrás: Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach, 1992-93 és az OTP Statisztikai Tájékoztató, 1992.

1992 augusztusáig a bankok inkább a Dunántúlra telepítették új fiókjaikat. A BB éppen csak képviselteti magát a Dél-Alföldön, a megyeszékhelyeken (illetve Kiskőrösön) vannak fiókjai és Szegeden igazgatósága. Az MHB már több új egységet létesített (összesen 9-et), külön érdekessége a terjeszkedésnek, hogy a területi (megyei) igazgatóságok nem a megyeszékhelyeken, hanem a "társvárosokban" találhatók (Hódmezővásárhely, Jászberény, Kiskunfélegyháza, Szarvas). Az OKHB hálózata a legkiterjedtebb ebben a négy megyében, nem is bővítette jelentő-

sen 1987 után (csak 2 új fiókot hozott létre), mindegyik jelentős városban megtalálhatók az egységei.

A többi új bank közül kiemelkedik az IBUSZ Bank, amelyiknek mindegyik nagyobb városban van fiókja. Annyiban volt ez a bank könnyű helyzetben, hogy élhetett egy meglevő idegenforgalmi iroda létesítményeivel, ügyfélkörével, szakembereivel és speciális pénzügyi gyakorlattal (persze nyilvánvaló, hogy csak néhány bankszolgáltatáshoz van meg a szakismeretük). Jelentősebb hálózata van még a Mezőbanknak, mindegyik megyeszékhelyen alapított egy fiókot, és másik 8 településen is vannak kirendeltségei. A Postabanknak Szegeden működik az egyik területi igazgatósága, míg fiókjai a többi megyeszékhelyen (valamint Baján és Kiskunhalason) találhatók. A Takarékbanknak is van mind a 4 megyeszékhelyen bankfiókja, szintúgy a Realbanknak és az Agrárbanknak (kivéve Szolnokot), utóbbinak Békéscsabán található az egyik területi igazgatósága.

A Dél-Alföldön is az országosan terjeszkedő 10 bank hozott létre fiókhálózatokat. Egy-két olyan bank is megjelent, amelyik kuriózumnak számít: az Unicbank és a Dunabank Szegeden hozott létre fiókot (nyilván a nagyváros dinamikus gazdasága és a reménybeli lakossági ügyfelek miatt), az Investbank pedig Kalocsán.

A Dél-Alföldön a kereskedelmi bankok terjeszkedésénél (az OTP-t, az OKHB-t, az MHB-t és Ibusz Bankot kivéve) az figyelhető meg, hogy különböző állapotban, de igencsak az elején járnak hálózatuk kialakításában, annak ellenére, hogy már 16 banknak van valamilyen helyi egysége. Megyéenként hasonló a kereskedelmi bankok jelenléte: Bács-Kiskunban 13, Békésben 13, Csongrádban 14 és Jász-Nagykun-Szolnokban 11 banknak van képviselte (az OTP-t és a felszámolás alatt levő Ybl Bankot is beleszámolva). A három nagy bank ebben a négy megyében alig hozott létre új egységet, csak az MHB próbálta behozni lemaradását. A többi bank pedig az első lépésben a megyeszékhelyeket célozta meg, ahol 10-14 banknak is van képviselte, miközben a többi városban esetleg csak 2-3-nak. A *községek* közül egyedül Vésztőn van bankfiók (a Mezőbank hozta létre). Azaz a magyar bankok a Dél-Alföldön 1992 augusztusáig a *településszerkezethez* alkalmazkodva először a nagyobb településeken vetették meg a lábukat. Ez a terjeszkedés üzletpolitikai szempontok alapján teljesen érthető. Az infrastruktúra színvonalán kívül az is döntő lehetett, hogy a kereskedelmi bankok többsége a gazdálkodók finanszírozását és számláik vezetését végzi, a vállalatok és vállalkozók pedig a nagyobb városokban "sűrűsödnek", a potenciális ügyfelek száma itt a legnagyobb. Továbbá itt van remény felkészült (avagy felkészíthető) munkaerő toborzására is.¹⁰ Ez azt is jelenti, hogy csak a megyeszékhelyeken lehetséges versengés a bankok között. A falvak elmaradott infrastruktúrája, a kis ügyfélkör, az igen összetett agrárválság nem vonzza a bankokat.

Több olyan városban sincs kereskedelmi bankfiók (pontosabban nincs az OTP-nek, illetve bizonyos ügyleteknél a takarékszövetkezeteknek konkurenciája), ahol pedig számosan élnek, pl. Békés lakossága 22 ezer fő, Gyomaendrődé 16, Kisújszállásé 13, Mezőberényé és Tiszakécskéé egyaránt 12 ezer fő stb. A kereskedelmi bankok többsége (éppen a túlzott centralizáció miatt) teljes körű bankfiókokat próbál alapítani 10-12 alkalmazottal, és nem hoznak létre 3-4 fős kirendeltségeket részleges tevékenységgel, holott helyi információs háttér nélkül ingatagok maradnak a kihelyezések és az információk beszerzésének, értékelésének költsége is igen magas, nem is beszélve a kockázat megbecsüléséről.

A kereskedelmi bankok között szinte csak az OTP-nek van kialakult és stabil hálózata, ezért új fiókot az elmúlt években alig hozott létre. Az OTP szervezetre jellemző, hogy a közigazgatáshoz (megyehatárokhoz) igazodott, minden egyes megyeszékhelyen működik igazgatósága. Az OTP-fiókok mindegyik városban és a nagyobb községekben megtalálhatók (megyeszékhelyeken általában több körzeti fiók is van). A Dél-Alföld jellegzetes településhálózatából adódik, hogy az OTP-fiókok eloszlása térben közel egyenletes, nincsenek összefüggő "üres" térségek. A többi bankkal összevetve ez a hálózat a leg­sűrűbb és a legkiépültebb.

Az egyes megyékben az *OTP szervezeti felépítése* (témánk szempontjából) kis eltéréseket mutat (4. táblázat). A megyeszékhelyeken található mindenütt a megyei igazgatóság és az összes körzeti fiók (illetve 1988-tól Baján is van), a fiókok közvetlenül a megyei igazgatóság irányítása tartoznak.

4. táblázat

Az OTP-egységek és az egy fiókegységre jutó lakosság száma (1992)

Megyék	összes egység	ebből: megyei, kerületi	bankfiók	körzeti fiók	fiókegységre jutó lakosság (ezer fő)
Bács-Kiskun	28	1	22	5	19
Békés	22	1	21	1	18
Csongrád	15	1	9	6	27
Jász-Nagykun-Szolnok	19	1	15	2	22
Ország	408	41	228	80	25

Forrás: OTP Statisztikai Tájékoztató, 1992.

Az egy fiókegységre jutó lakosság 18 és 27 ezer fő között mozog. A fiókhálózat mennyiségi mutatói között megyénként kicsi az eltérés, ami elsősorban a településhálózatban meglevő hasonlóságokra vezethető vissza. Az OTP fiókjait magukba foglaló településeken él a megyék lakosságának többsége, arányuk Bács-Kiskunban 65 %, Békésben 75 %, Csongrádban 76 % és Jász-Nagykun-Szolnokban 67 %.

5. táblázat

A települések száma népességnagyság szerint (1990. jan. 1.)

Lakosságszám	Bács-Kiskun	Békés	Csongrád	Jász-Nagykun-Szolnok
- 1.999	54	33	24	33
2.000 - 4.999	42	19	25	19
5.000 - 9.999	10	13	5	12
10.000 - 49.999	9	8	3	9
50.000 -	1	1	2	1
Összes település	116	74	59	74

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyv, 1990.

Az OTP-bankfiókok szinte csak az 5 ezer főnél népesebb településeken találhatók (5. táblázat). Ugyanis Bács-Kiskun megyében 20 ilyen település van, itt él a lakosság 65 %-a, Békés megyében 22 településen 76 %-a, Csongrádban 10 településen 78 %-a, míg Jász-Nagykun-Szolnokban 22 településen 75 %-a. Az egybeesések miatt kijelenthető, hogy az OTP valószínűleg a települések nagyságát, a potenciális ügyfélkört vette figyelembe terjeszkedésénél, illetve a korábbi közigazgatást (mivel szinte csak járási székhelyeken volt fiókja). Néhány városhiányos térségben kisebb településeken is működnek fiókjai, pl. Csongrád megyében Ruzsán (3,7 ezer fő) és Csanádpalotán (3,5 ezer fő). Mindegyik megyében van 2-4 olyan település, amelynek lakossága az 5 ezer főt meghaladja (de egyiké sem éri el a 7 ezer főt), viszont még nincs jelen OTP-fiók.

A bankfiók jelenléte a településen különösen a lakossági bankműveleteknél, a folyószámláknál (az átutalási betétszámláknál) és a lakáshiteleknel fontos. 1991

végén az OTP-nél Bács-Kiskunban ezer lakosra 61, Békésben 74, Csongrádban 83, Jász-Nagykun-Szolnokban 72 darab *lakossági folyószámla* jutott, miközben az országos átlag 91 volt (Budapesten 169). A lakossági betétszámlák gyakorisága szoros kapcsolatban van az 5 ezer főnél népesebb településeken élők arányával, azaz feltételezhető, hogy ez egy városi szolgáltatás és döntő a bankfiók "helyben levése".

Úgy tűnik, hogy a lakosság elsőprő többsége a saját lakóhelyén is felkeresheti az OTP-fiókot. Ráadásul a többi bankhoz viszonyítva ez a hálózat térben is kiegyensúlyozottabb, illeszkedik a településhálózat súlypontjaihoz és elsősorban a vonzásközpontokra (városokra, korábbi járási központokra stb.) támaszkodik. Valószínű, hogy a lakosság napi és heti térpályáinak¹¹, a települések térkapcsolatainak is jól megfeleltethető ez a fiókhálózat.

Az OTP mellett a *takarékszövetkezeteknek* volt/van igen kiterjedt fiókhálózata a Dél-Alföldön, szinte mindegyik településen (a települések 83 %-ában) megtalálható valamilyen egységük, kirendeltségük. A nagyon nagy (kirendeltség-) fiókszám és a településeken való jelenlét ellenére mégsem tekinthetjük a legnagyobb és legkiterjedtebb bankhálózatnak a takarékszövetkezeteket, mivel az egyes megyékben 10-15 egymástól függetlenül működő, önálló takarékszövetkezet van, átlagosan 6-7 kirendeltséggel (pl. Békés megyében a 61 fiók 10 takarékszövetkezethez tartozik). Jellemző, hogy egymás "vadászterületét" békén hagyták és ugyanazon településen nincs két takarékszövetkezetnek kirendeltsége (kivéve a nagyobb városokat, ahol többen is nyitottak részleget). Jellemző továbbá az is, hogy a *takarékszövetkezetek központja* általában községben van (Békés megyében a 10 takarékszövetkezetből 7-nek). Ahol az OTP nem nyitott fiókot, ott a helyiek nyomására takarékszövetkezet alakult, vagy néhány fővel legalább egy kirendeltség jött létre (Lengyel - Szekeres 1990). A takarékszövetkezetek a bankszolgáltatásoknak szűk sávjában mozogva olcsón tudtak létesíteni alacsony üzemeltetési költségű, néhány főt foglalkoztató egységeket.

A takarékszövetkezetek városi expanziója azért következett be, mivel meglevő lakossági forrásaiknak csak harmadát-felét képesek helyben, azaz falusi működési területükön kihelyezni, a bankközi pénzpiacon viszont nem tudják érdekeiket érvényesíteni. Ezért a városokban nyitottak egységeket, hogy lakossági kölcsönöket (áruvásárlási, személyi hiteleket) nyújtsanak. Napjainkra viszont a városi kirendeltségekben gyűjtött lakossági források is megnöttek és nagyjából egyensúlyba kerültek az ottani kihelyezésekkel.

A bankhálózatok áttekintésekor meg kell említeni a *postahivatalokat* is, amelyek az OTP, illetve újabban a Postabank megbízásából is gyűjtenek pénzmegtakarításokat. Postahivatal mindegyik településen van (néha több is), ezért a takarékszövetkezetek mellett ez a másik "hajszálgöyökér", amely mindegyik településhez

elér és egyszerűbb formákban a pénzmegtakarításokat képes összeszedni. A postahivatalokhoz hasonlóan a takarékszövetkezetek is gyűjtöttek speciális konstrukciójú betéteket az OTP megbízásából (pl. ifjúsági betéteket, amelyek kezelésére csak az OTP kapott jogosítványt). A két együttműködés segítségével az OTP is jelen volt mindegyik településen, mégha közvetett módon is. A négy megyében közel hasonló volt a lakossági betétek és a hitelállomány megoszlása az OTP és a takarékszövetkezetek, illetve a postahivatalok között (6. táblázat).

6. táblázat
A lakossági betét- és hitelállomány megoszlása 1988 végén (%)

	Betétállomány			Hitelállomány	
	OTP	Postahivatalok	Takarékszövetk.	OTP	Takarékszövetk.
Bács-Kiskun	56	13	31	90	10
Békés	59	14	27	91	9
Csongrád	58	19	23	92	8
Jász-Nagykun-Szolnok	59	19	22	91	9
Ország	67	18	15	93	7

Forrás: OTP Statisztikai Tájékoztató, valamint "Betétek és hitelek" (1988)

A négy vizsgált megyében az ország más térségeihez viszonyítva a takarékszövetkezetek jóval aktívabbak voltak (az OTP országos átlagát a fővárosi adat emeli meg). A Dél-Alföldön az OTP részesedése a lakossági betétekből 73-77 % között mozgott, ezen belül a postahivataloké 13-19 %-ot tett ki. A postahivataloknál és a takarékszövetkezeteknél levő betétállomány kiegészítette egymást, mindegyik megyében 41-44 %-ot tett ki, az OTP-é pedig 56-59 %-ot. Ez az arány kísértetiesen megegyezik a falusi és városi lakosság arányával. Azaz helytállónak tűnik az a feltételezésünk, hogy *a lakosság elsősorban a saját lakóhelyén levő pénzügyintézetet kereste fel, ritkán ment másik településre*, egyrészt az utazás idő- és költségigényessége miatt, másrészt nem is érte meg utazgatni, mivel a betét- és hitelkonstrukciókat, a kamatokat központilag írták elő, mindenütt ugyanaz volt (Lengyel 1991/a). Amíg Csongrád és Jász-Nagykun-Szolnok megyében a postahivatalok, addig Bács-Kiskun és Békés megyében a takarékszövetkezetek gyűjtöttek több

betétet. A takarékszövetkezetek nagyobb aránya bizonyára összefügg a szövetkezeti és magánszektor befolyásával (mgtsz-ek, áfészek, szakszövetkezetek, kistermelők stb.) és pénzforgalmával is. Megjegyezzük, amíg az OTP lakossági kintlevősei nagyjából megegyeztek a lakossági betétállomány összegével, addig a takarékszövetkezetek a betéteknek 40-60 %-át kölcsönözték ki a lakosságnak, ezért részarányuk a hitelekhez csak 8-10 %. Az OTP a lakáshitelek kiáramlását nem korlátozhatta (a hosszú lejáratú lakáshitelek szinte állampolgári jogon jártak), a takarékszövetkezetek viszont üzleti megfontolások szerint kölcsönöztek, ahol a kölcsönkérő személye, megbízhatósága is fontos volt (a falvakban jól ismerik egymást az emberek).

Lakossági pénzműveletekkel - mint említettük - 1989-től a többi kereskedelmi bank is foglalkozhat, aminek következtében természetes módon csökkent az OTP részesedése a "lakossági piacból". A takarékbetétállományt tekintve mindegyik megyében megfigyelhető ez a térvesztés, amely lényegtelen eltérésektől eltekintve mindenütt hasonló nagyságú volt, 1988 és 1992 között évente 3-7 % közötti (7. táblázat). Kisebb csökkenés történt 1989-ben, stagnálás 1990-ben (kivéve Csongrád megyét) és újabb, ezúttal jelentősebb csökkenések 1991-ben és 1992-ben. Az országos arányok mindig meghaladják (nyilván főleg a fővárosi adatok miatt) a négy megye adatát. Csongrádban 1988-hoz képest 16,8 %-kal mérséklődött a részarány, a másik három megyében 5,5-8,0-9,0 %-kal.¹²

7. táblázat
Az OTP részesedése az összes lakossági takarékbetét-állományból
az év végén (%)

Megyék	1988	1989	1990	1991	1992		
					összes	forint	deviza
Bács-Kiskun	68,9	68,6	68,1	66,4	63,4	60,0	84,9
Békés	72,8	70,5	70,4	68,0	64,8	63,5	76,2
Csongrád	77,1	75,2	70,6	63,4	60,3	57,6	74,6
Jász-Nagykun-Szolnok	77,7	75,7	75,3	70,6	68,7	69,6	61,6
Ország	84,7	81,4	82,2	75,0	73,5	74,1	71,1

Forrás: Saját számítás az OTP Statisztikai Tájékoztató és MNB adatközlés felhasználásával.

A devizabetétekből való részarány 1992 végén három megyében magasabb, mint a forintbetétekből. Ez arra mutat, hogy a vidéki lakosság devizabetéteket sokáig csak az OTP-fiókokban helyezhetett el, a takarékszövetkezetek valamilyen kereskedelmi bank megbízásából vásárolhattak és adhattak el valutát, vezethettek devizaszámlát (1991 végén még Jász-Nagykun-Szolnok megyében is meghaladta az OTP-nél levő devizabetétek részaránya a forintbetétekét). Tehát a falvakból is a nagyobb településekre vitték devizaszámlára a pénzeket. Az OTP-nek napjainkban is csak a megyeszékhelyeken és az IBUSZ-kirendeltségekkel bíró településeken van számottevő konkurenciája. Azt is valószínűnek tartjuk, hogy devizabetétek zöme városi lakosok tulajdonában van.

5. ÖSSZEGZÉS

A Dél-Alföldön működő bankhálózatokat áttekintve látható, hogy 1987 után a pénzügyintézetek többsége megpróbált térben is terjeszkedni, közelebb kerülni az ügyfelekhez. A *menyiségi fejlődés látványos*, amíg 1987-ben a kereskedelmi bankoknak csak 23 egysége volt a Dél-Alföldön, addig 1992-ben már 98 (az OTP nélkül), a bankfiókok sűrűsége az országos átlagnak felel meg (az egy bankfiókra jutó lakosság országosan 10-11 ezer fő, ugyanennyi a Dél-Alföldön is, a takarékszövetkezeteket és kirendeltségeiket is figyelembe véve pedig kb. 4 ezer fő). Azonban a közel négyszeres növekedés ellenére sem beszélhetünk valódi bankhálózatokról, hanem csupán kezdeti lépésekről, mivel 17 bank között oszlanak meg a bankfiókok, egy-egy banknak a legjobb esetben is csak a nagyobb városokban vannak egységeik. Ennek ellenére úgy-ahogy kezd kialakulni a bankok közötti térbeli verseny. A vetélkedés a nagyobb gazdasági szervezetek (amelyek zömében városokban vannak), társaságok körében élénk, míg a kisvállalkozásoknál inkább visszafogott. Ez főleg annak tudható be, hogy a kereskedelmi bankok zöme városokban letelepedve elsősorban vállalati számlavezetést és finanszírozást helyez előtérbe (ahol kisebb a lehetséges ügyfelek száma), a lakossági pénzügyekkel csak módjával foglalkozik, holott csak a lakosság rendelkezik érdemleges forrásokkal. Csupán a devizaszámlák vezetésében és az értékpapírok értékesítésében (amire később részletesen kitérünk) figyelhető meg az OTP konkurenciájának erősödése, a lakossági pénzügyek többi területe iránt a kereskedelmi bankok alig érdeklődnek.

A fejlett piacgazdaságokat alapul véve várhatóan nálunk is előbb-utóbb megszaporodnak a bankhálózati egységek, a bankok közelebb kerülnek az ügyfelek lakó- és munkahelyeihez, valamint technikai fejlesztéseket is végrehajtanak. Mivel a "jó" gazdálkodó szervezetekért kemény piaci verseny alakult ki a bankok között, ezért amelyik kereskedelmi bank nem tud nyitni a lakosság felé, az piacot veszít és

hálózatának felszámolására is kényszerülhet. Továbbá egyes bankok fúziója is várhatóan be fog következni. Az is várható, hogy a jelenleginél jóval sokszínűbb pénzügyi rendszer alakul ki, létrejönnek a modern gazdaság igényeihez alkalmazkodó pénzügyi vállalkozások, hasonlóan a fejlett országokhoz (Fraser - Rose 1987).

Alapvető gond az, hogy a lakossági bankszolgáltatások érdemi beindításához "kritikus tömeget" kell elérnie a fiókok számának, a technika fejlettségének stb., ez viszont akkora tőkét igényel, amennyit egy bank sem tud saját erejéből "összehozni". A magas telepítési költségek miatt az is logikus lenne, ha több bank közösen hozna létre és üzemeltetne pl. automatizált pénztárakat.¹³

A bankok térbeli terjedésének nemcsak a magas költségek és a szakemberhiány szab korlátot, hanem a bankműveletek iránti visszafogott lakossági igény is (amire utal a készpénz magas aránya és a lakossági folyószámlák alacsony száma). Várhatóan a városi lakosság körében terjednek el elsősorban a bankszolgáltatások, és ott jelentkezik először igény pl. vagyonkezeléssel, befektetési alapokkal stb. kapcsolatos speciális tanácsadások iránt.

A bankhálózatok térbeli kiterjedtsége nemcsak pénzügyi és banküzemeltetési kérdés, azaz nem egyedül a bankok "belügye", hanem a *területfejlesztése* is. A bankrendszernek "a telepítés, a telepítés megújítása, a fejlesztés, az innováció, a termelői és szolgáltatási gazdasági tevékenységek szervezésében", a területfejlesztés pénzügyi eszközeinek közvetítésében meghatározó szerepe van (Mazzuca 1993). A fejlett országokban a települések gazdasági fejlődésében a pénzügyi intézetek és a hozzájuk kötődő pénzügyi és tanácsadói szolgáltatást nyújtó cégek nélkülözhetetlenek. Magyarországon egyelőre várat magára a regionális és helyi (kommunális) bankok szervezése, pedig a vidéki gazdaság felporzódásával járna együtt a tőke- és információ-áramlás felgyorsulása.

JEGYZETEK

1. Jelen tanulmány a szerző "A lakossági megtakarítások és hitelek főbb regionális jellemzői Magyarországon" című, 1993-ban íródott kandidátusi értekezésének felhasználásával készült.
2. A pénzügyi rendszereknek két alaptípusa alakult ki a fejlett országokban: az angolszász típusú (sok specializált tevékenységű önálló pénzügyi intézet, 1983-ban az USA-ban 14.465 kereskedelmi bank volt) és a német típusú (néhány univerzális kereskedelmi bank működik kiterjedt fiókhálózattal). Magyarországon ez utóbbiba sorolható a bankrendszer.
3. Az OTP rendelkezik a legnagyobb önkormányzati ügyfélkörrel is, kb. az önkormányzatok 90 %-ának (és intézményeiknek) vezetik a számláit.

4. A takarékszövetkezetek egymástól függetlenek és önállóak voltak, viszont az erősen behatárolt üzleti mozgásterük és a különböző felügyeleti szervezetek "ellenőrzése és beleszólása" miatt ez az önállóság formáinak tűnik, legalábbis a 80-as évek végéig. Ezért vehetjük rövid elemzésünkben egynek a "sokat" (Lengyel 1993/a).
5. Az első takarékszövetkezet 1956-ban alakult, kezdetben csak községekben működhettek és csupán lakossági betéteket gyűjthettek, illetve tagjaiknak kölcsönt nyújthattak, szakmai felügyeletüket sokáig az OTP, majd a MESZÖV végezte. A takarékszövetkezetek mindvégig a tagok magántulajdonában voltak.
6. A Magyar Takarékszövetkezeti Bank Rt.-t (röviden: Takarékbankot) 1989-ben alapították a takarékszövetkezetek, mint teljes körű kereskedelmi bankot. Egyik célja az alapító takarékszövetkezetek által gyűjtött betétek kihelyezése, főleg vállalatok részére, illetve olyan banktevékenység végzése, amelyre a takarékszövetkezetek nincsenek felhatalmazva.
7. A Realbank az Expressz Utazási Irodával kötött együttműködési szerződést.
8. 1992. tavaszán alapították önkormányzatok, társaságok, vállalkozók stb. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a Rákóczi Bank Rt.-t 512 millió Ft alaptőkével. Ez az első regionális kisbank (szakosított pénzüintézet), amelynek a központja nem a fővárosban van. A takarékszövetkezetek sem kereskedelmi bankok, ezután kell eldönteniük azt, hogy kereskedelmi bankká válnak-e (az 1 milliárd Ft alaptőke valószínűleg csak fúziókkal jöhetne össze), avagy szakosított pénzüintézetté (500 millió Ft alaptőke), esetleg takarékpénztárrá (50 millió Ft, illetve részvénytársasági forma esetén 100 millió Ft alaptőke). A dolgozat lezárásakor, 1993 decemberében fogadta el a takarékszövetkezetek többsége azt, hogy egy laza integrációt alkotva létrehozzák a "vidék bankját", amelynek a Takarékbank lesz az apex-bankja.
9. 1992 végén Magyarországon 69 ezer jogi személyiségű gazdasági szervezet (vállalat, kft, rt, szövetkezet stb.), 60 ezer jogi személyiség nélküli gazdasági társaság (bt, gmk stb.) és kb. 606 ezer egyéni vállalkozás és 49 ezer non-profit intézmény működött (Magyar Statisztikai Évkönyv, KSH, 1992). A tömegesen megjelent egyéni vállalkozók igénylik a lakóhelyükön, gyorsan elérhető bankfiókot.
10. Pénzüintézeti gyakorlattal rendelkező pénzügyes szakembert szinte csak az MNB helyi részlegeitől lehetett elcsábítani, míg a többi közgazdász általában az átalakuló (vegetáló), vagy megszűnő intézményektől, szövetségektől, érdekképviselői és társadalmi szervezetektől, önkormányzatoktól (pl. megyei tanácstól) stb. érkezett.
11. Napi és heti térpálya alatt azokat a településeket közötti kapcsolatokat értjük, ahová napi, illetve heti gyakorisággal eljárnak az emberek. Nemcsak a munkabajarást, a szolgáltatásokat nyújtó intézményeket (oktatás, orvosi ellátás stb.), a bevásárlást, a piacozást stb., hanem a hagyományos migrációs és rokon kapcsolatokat is figyelembe kell venni.
12. Szegeden hamar létesültek bankfiókok, amelyek 1989 után gyorsan "ráharaptak" a lakossági pénzügyekre. A feltételek ott voltak a legkedvezőbbek a Dél-Alföldön, ott a legmagasabbak a jövedelmek és a nagyvárosi ügyfélkör igényli a bankszolgáltatásokat.
13. Nyugaton először a készpénzkiadó automata jelent meg, majd az utóbbi időben olyan automatizált pénztárak is (ATM - Automated Teller Machine), ahol megfelelő ügyfélkártya behelyezése és a személyi kód közlése után nemcsak készpénzt lehet felvenni, hanem betétet lehet elhelyezni, számlautalást teljesíteni stb. A telepítési költségek megosztása miatt a bankok közösen is létrehoztak ilyen pénztárakat, illetve önkormányzatok is "beszálltak". Természetesen alapfeltétel a megbízható on-line kapcsolat egy-egy bank központi számítógépével.

IRODALOM

- ANTAL L. - VÁRHEGYI É. (1987): *Tőkeáramlás Magyarországon*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- ANTAL L. - SURÁNYI Gy. (1987): A bankrendszer átalakításának előtörténete. *Külgazdaság*, 1. pp. 3-13.
- ASZTALOS L. GY. - BOKROS L. - SURÁNYI GY. (1984): Reform és pénzügyi intézményrendszer. *Közgazdasági Szemle*, 3. pp. 321-334.
- BIHARI P. (1992): Hipotézisek a lakossági megtakarításokról. Kézirat, Budapest Bank, p. 21.
- ENYEDI GY. (1988): *A városnövekedés szakaszai*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- FRASER, D. R. - P. S. ROSE (1987): *Financial Institutions and Markets in a Changing World*. Business Publications, Inc., Texas (3rd ed)
- ILLÉS I. - UDOVECZ G. (szerk.): A vidéki pénzintézeti hálózat fejlesztési lehetőségei. Kutatási zárótanulmány, MTA RKK, Pécs, p. 125.
- LADOS M. (1992): A pénzintézeti rendszer kialakulása Magyarországon. *Comitatus*, 8-9. pp. 81-90.
- LENGYEL I. - SZEKERES I. (1990): A lakossági betétek és hitelek alakulásának regionális sajátosságai 1970 és 1988 között. *Bankszemle*, 5. pp. 9-20.
- LENGYEL I. (1991/a): A lakossági megtakarítások néhány alföldi jellegzetessége. *Alföldi Társadalom*, pp. 167-187.
- LENGYEL I. (1991/b): A házépítések (anti)szociális támogatásának krónikája. *Tér és Társadalom*, 1. pp. 1-22.
- LENGYEL I. (1993/a): A takarékszövetkezetek kilátásairól. *Pénzügyi Szemle*, 6. pp. 464-479.
- LENGYEL I. (1993/b): A lakossági megtakarítások területi egyenlőtlenségei a közgazdasági elméletek tükrében. In.: Enyedi Gy. (szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, pp. 333-358.
- MAZZUCA, R. (1993): A bankhálózat területi szervezete Olaszországban. in.: Horváth Gy. (szerk.): *Régiók és városok az olasz modernizációban*. MTA RKK, Pécs, pp. 308-317.
- NEMES NAGY J. - RUTTKAY É. (1992): Gazdasági társaságok az Alföldön. *Alföldi Társadalom*, III. pp. 56-71.
- RECHNITZER J. (1993): *Szétszakadás vagy felzárkózás*. MTA RKK, Győr
- ROSE, P. S. (1986): *Money and Capital Markets*. Business Publications, Inc., Texas (2nd ed)
- VÁRHEGYI É. (1993): Reform és konszolidáció a magyar bankrendszerben. *Külgazdaság*, 9. pp. 50-64.

MAJOR FEATURES OF THE BANKING NETWORK IN THE SOUTH ALFÖLD

Imre Lengyel

Commercial banks have been re-established in Hungary in 1987 and since then the Hungarian National Bank fulfils only the traditional tasks of a central bank.

Several of the banks have started establishing branches in the countryside, but there are only 8 of them with branches in all the 19 counties of the country. It was typical for the banks to open branches first in the county centres and then to spread into the other cities of the county. The earlier monopoly of the National Savings Bank (NSB) remained, it has branches in about all of the communities with a population of 5000 or over. In Hungary there are 257 savings and loan associations, with apr. 1800 offices. They are loan associations with limited capital and can provide only loans of smaller amounts to the public.

The banking system in Hungary has not yet reached its full stage of development, still there are no investment banks and venture capital associations. The banks have stopped expanding their country-wide networks, partly because of the high costs involved, but also due to the fact that still there are few people properly trained for the banking business and besides, lending is very risky in the Hungarian economy which is still in contact change, there are few reliable banking customers. One third of the population of the country can obtain banking services only from the local savings and loan association, or from a branch of the NSB in the nearest city.

HATÁRON INNEN - HATÁRON TÚL

Határ menti települések összehasonlító gazdasági elemzése a Dél-Alföldön

Pál Ágnes* - Szónokyné Ancsin Gabriella**

1. BEVEZETÉS

Néhány évvel ezelőtt az MTA Regionális Kutatások Központjának kutatócsoportjai a sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémáit vizsgálták. Ekkor került szóba a határ menti területek kutatása, a határmentiség fogalmának boncolgatása, leírása. Ehhez a vizsgálathoz kapcsolódott teamünk a dél-alföldi régió kutatásával. A munka során igyekeztünk felvázolni a határ menti települések, településcsoportok és a térség gazdasági fejlődésének elemeit, struktúrájának gócpontjait és fejlődési potenciálját.

A kutatás is megerősítette Berényi István azon véleményét, hogy a "határmentiség" általában értelmezett földrajzi problémája helyett a kutatók az országhatár menti területek, települések fejlesztését megalapozó vizsgálatokat végezték, azaz a probléma elméleti elemzése helyett - minden bizonnyal szükségszerűen - az empirikus vizsgálatok kerültek előtérbe.

A másik nagyon fontos kérdés - amely igen sok vitára ad okot -, a centrum, a periféria és a "határmentiség" fogalmak összevetése, valamint a perifériális és a határ menti térségek azonosítása. Tapasztalataink eredményeként a periféria és a határmentiség közé nem lehet egyenlőségjelet tenni, hiszen az országhatár menti területek kedvező, vagy kedvezőtlen sajátosságait, a területi struktúrában bekövetkezett változásokat főleg "külső" hatások eredményezték (Berényi 1988).

A periféria-hatás egy funkcionálisan összetartozó terület központjától való távolsággal alakul ki, a funkciók számának és intenzitásának csökkenésével. Mindezeket figyelembe véve, fontos feltárni azokat a történelmileg kialakult, de fejlődésükben megállt, vagy esetleg újonnan kialakult térszerkezeteket, amelyek

---

* Dr. Pál Ágnes, a földrajztudomány kandidátusa, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola főiskolai tanára (Szeged)

** Dr. Szónokyné Dr. Ancsin Gabriella, a József Attila Tudományegyetem tudományos munkatársa (Szeged)

mind a két oldalon (határon innen és túl) az "együtműködés" keretei között fejleszthetők.

Helyzetünkből adódott, hogy a Dél-Alföld közvetlen határ menti térségeiben lévő 74 települést válasszuk. Ez viszont behatárolta a határainkon túli Szerbia - vajdasági (22) és Románia - erdélyi (44) települések vizsgálatát.

A fent említett szomszédos országokkal politikai, gazdasági, kulturális kapcsolataink nem megfelelőek - az országok közötti határok inkább elválasztanak, semmint összekötnek. Ezért menet közben jöttünk rá arra, hogy milyen nehéz feladatra vállalkoztunk, mikor megpróbálkozunk egy Szeged-Szabadka, Makó-Arad vonzáskörzet, egy "határok nélküli" Kelet-Közép-Európa létrejöttének, egy megálmodott "Európai Gazdasági Nagytér" kialakulásának hipotetikus gondolati felvetésével (Tóth 1992). Közvetlen célunkon túl törekedtünk az önkormányzatok számára is használhatóan elemezni a fejlődést segítő lépéseket, alapot adni lehetséges helyi, illetve térségi fejlesztési programok kidolgozásához.

Az előbbiek együttesen alkotják kutatásunk céljait: a történelmileg kialakult határ menti területi, gazdasági struktúrák átalakulásának, vagy újak kialakulásának megismerése és gazdasági fejlesztésük lehetőségeinek bemutatása. Természetesen nem hagyva figyelmen kívül azokat a kutatókat, akik mindeztideig (Berényi 1988, Kocsis 1993, Kovács 1991) a "határmentiség" fogalmi meghatározásán, vagy regionális jellemzőik általános leírásán fáradoztak.

Feladataink a fenti céloknak megfelelően sokrétűek, megvalósításuk több lépésben és időben (1988-tól 1995-ig) hosszan elnyúlóan történhet. Próbálkozásaink *első lépése: a vizsgált zóna, öv vagy régió gyakorlati lehatárolása* - és konklúzióként feltárni a "határmentiség" vonásait. Miért ez vagy az a település tartozik a vizsgált határ menti övezethez? Felvetődött, hogy miért nem fogadtuk el a közigazgatási szempontok alapján elkészített határzónát? Ennek két oka volt: egyrészt mind a két oldalon azonos szempontok alapján célszerű elvégezni a lehatárolást, másrészt a *közlekedés* egységet biztosító organikus, a területfejlesztésben betöltött domináns szerepéről sem lehet lemondani a vizsgált zóna kijelölésekor (Pál - Ancsin 1992).

A vizsgálat *második lépése: az egyes települések komplex feltárása* érdekében kérdőíves felmérés elkészítése. Eredményeiről még korai beszélni, mivel az értékelendő lapok folyamatosan érkeznek mind a magyar, mind pedig a szomszédos oldalról. A vizsgálatához felhasznált kérdőívek számítógépes feldolgozásának szoftverjét elkészítettük és a kérdőívek 1990. évi népszámlálás adataival korrigált információiból adatházist állítottunk össze. *Harmadik lépés: empirikus vizsgálatok, szóbeli közlések, vélemények gyűjtése* interjúk segítségével, bejárások, egyes statisztikai anyagok összegyűjtése, feldolgozása, ábrázolása.

E tanulmányban - a teljesség igénye nélkül - két témakört mutatunk be a vizsgált területen (régión) belül: a népesség és a termelő ágazatok közötti összefüggéseket.

2. A DÉL-ALFÖLDI HATÁR MENTI ZÓNA LEHATÁROLÁSA

A földrajzi fekvést, a trianoni- és a megyehatárokat - amelyek összességében nem kedveznek a térség, a régió gazdasági fejlődésének, fejleszthetőségének - egyelőre "tabuként" kezeljük, történelmi, társadalmi, politikai elemzések nélkül (1. ábra).

A földrajzi fekvés, helyi érték valamennyi régió esetében adott, viszont a helyzeti érték térbeli és társadalmi viszonyok függvényében időben is változik. A viszonylagos helyzeti értéket külső és belső kölcsönhatások szolgáltatják.

A "határ menti" régió kialakításánál *a vasút, a közút* települések közötti domináns szerepéből indultunk ki.

a) Lehatárolás a közlekedési funkció alapján

Meggyőződésünk, hogy a térszerkezeti kutatásokban alapvető fontosságú a közlekedés vizsgálata. A *település közlekedésföldrajzi potenciálja* kihat gazdasági életének minden területére és az emberek mindennapi személyes kapcsolataira is. A közlekedés biztosítja a régió organikus egységét és domináns szerepe vitathatatlan a terület- és településfejlesztésben. Ennek megfelelően rendezőelvként fogadtuk el, hogy a határ menti települések lefedése, lehatárolása a *közlekedési vonzáskörzetek* alapján történjék.

A közlekedési vonzáskörzeteket a "többközpontú" vizsgálat módszerével adtuk meg egész Magyarország területére. A települések közlekedésföldrajzi kapcsolatát és annak erősségét a közúti és vasúti összeköttetést jellemző mutatók segítségével határoztuk meg.

A felhasznált mutatók egy adott településre a következők:

k_1 = a közutak minőségi mutatója

$$k_1 = \sum_j c_j u_j \quad j = 1, 2, 3$$

ahol: u_j = az adott település j -rendű betorkolló útjainak száma,

c_j = minőségi szorzó (értéke első-, másod- és egyéb rendű utak esetében rendre: $c_3 = 3$, $c_2 = 2$, $c_1 = 1$),

k_2 = az autóbuszjáratok száma,

k_3 = az autóbuszjáratok átlagos menetideje,

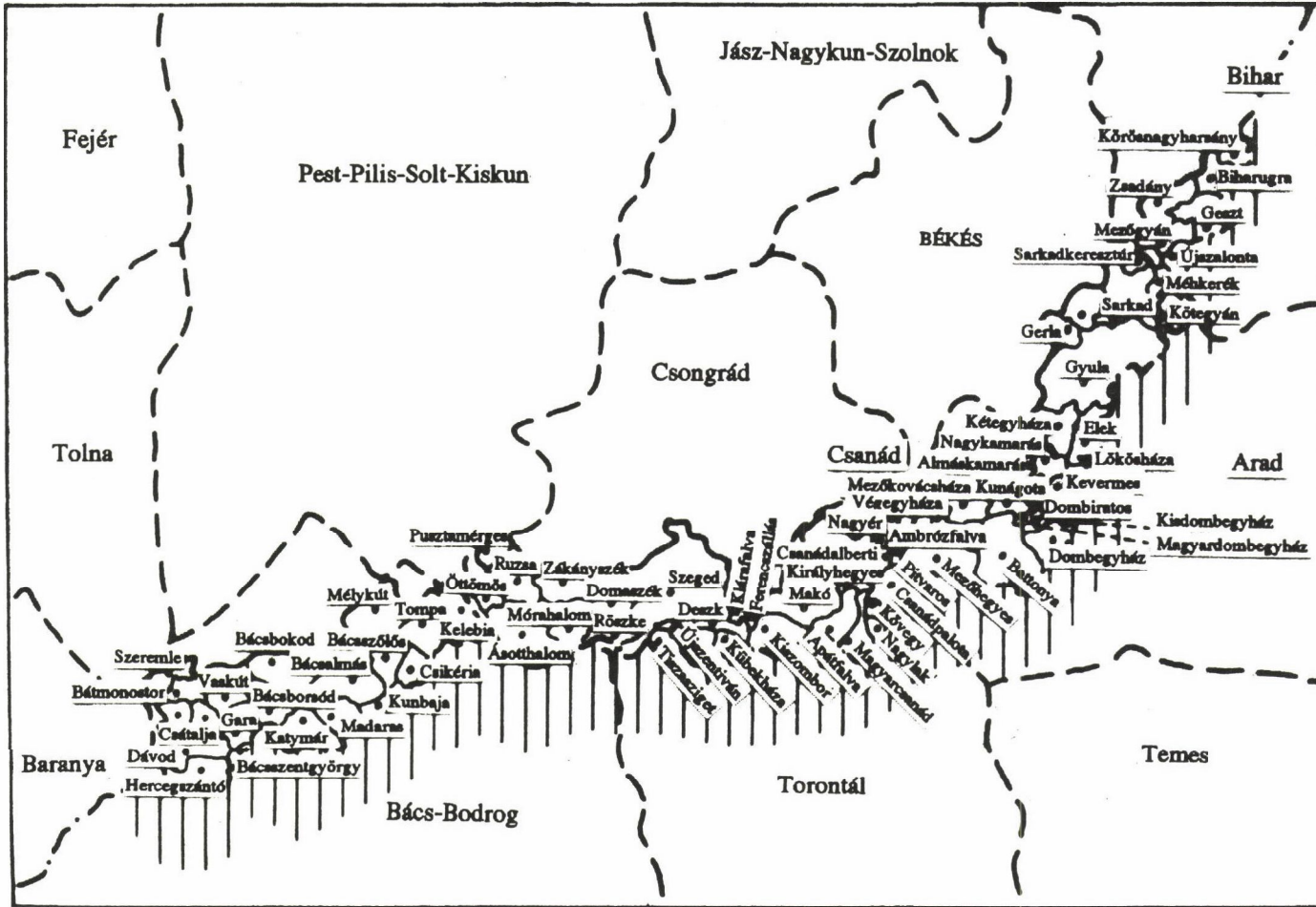
k_4 = a települések autóbusz-menetrend szerinti távolsága,

k_5 = a vasút minősége

$$k_5 = \sum_j c_j u_j \quad j = 1, 2, 3$$

ahol: u_j = az adott település azonos minőségű vasútvonalainak száma.

1. ábra. A vizsgált régió települései

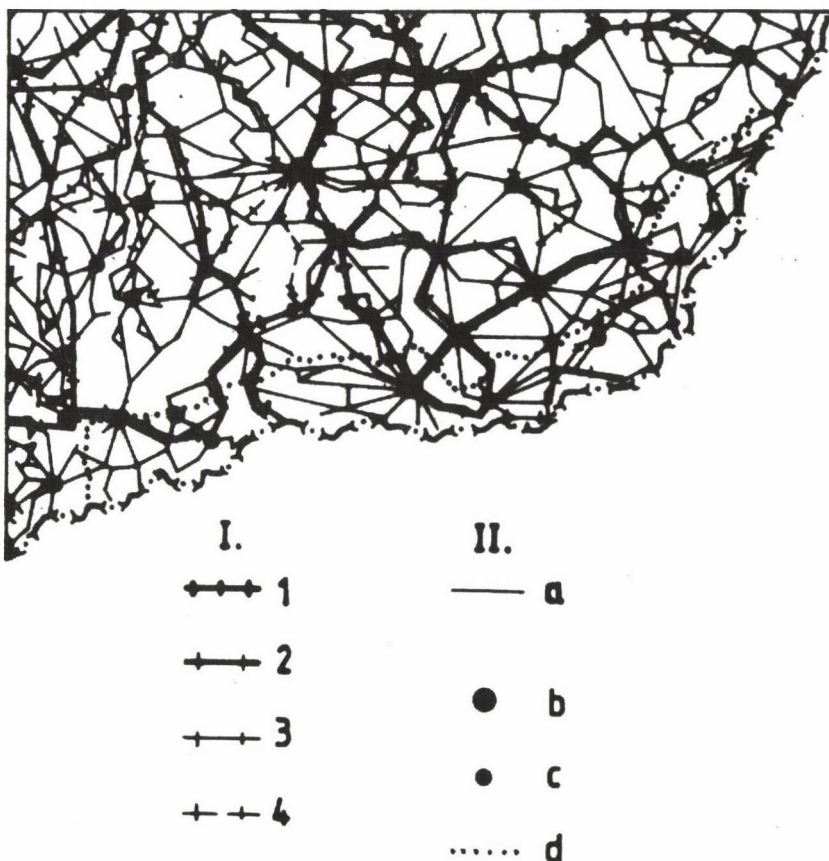
1. Országhatár   2. A vizsgált települések határa   3. A határ túloldalán vizsgált terület

c_j = minőségi szorzó (értéke villamosított, és gyorsvonat-közlekedéssel rendelkező vasútvonal esetében $c_3 = 3$, egyéb vasútvonal esetében $c_3 = 2$, keskeny nyomközű vasútvonalnál $c_1 = 1$, ahol gyorsvonat-közlekedés, ill. egyéb vasútvonal is van, ott a kedvezőbbet vettük figyelembe),

k_6 = a vonatok járatszáma,

k_7 = a települések között közlekedő vonatok átlagos menetideje.

2. ábra. A Dél-Alföld vasút- és autóbushálózata

1. villamosított vasúti fővonal gyorsvonat-közlekedéssel
2. vasúti fővonal gyorsvonat-közlekedéssel
3. egyéb vasútvonal
4. keskeny nyomközű vasútvonal

- a. közút
- b. megyeszékhely
- c. közlekedési csomópont
- d. a vizsgált régió határa

1. táblázat
A felhasznált mutatók kategóriaértékei

Kategória értékek	Községek átmenési mutatója	Autóbusz- járatok száma	Autóbusz- járatok menetideje (perc)	Települések egymástól való távol- sága (km)	Vasutak minőségi mutatója	Vasúti járatok szám	Vasúti menetidő (perc)
1	1	1-3	90 <	45 <	1	8 >	90 <
2	2	4-6	80-89	41-45	2	9-10	80-89
3	3	7-9	70-79	36-40	3	11-12	70-79
4	4	10-12	60-69	31-35	4	13-14	60-69
5	5	13-15	50-59	26-30	5	15-16	50-59
6	6	16-18	40-49	21-25	6	17-18	40-49
7	7	19-21	30-39	16-20	7	19-20	30-39
8	8	22-24	20-29	11-15	8	21-22	20-29
9	9	25-27	10-19	6-10	9	23-24	10-19
10	10 <	28 <	1-9	1-5	10 <	25 <	1-9

Az *autóbuszhálózat* bonyolult rendszere miatt az autóbusz-közlekedés információit (adatait) több csoportba soroltuk be (2. ábra):

- az adatgyűjtés során kirajzolódott közlekedési központok és települések közötti adatok,
- egyéb kapcsolat, két vagy több település közötti adatok.

A *vasúti közlekedés* esetében a meghatározott irány és a hálózat ritkasága nem kívánta meg a csoportképzést.

Az 5480 településre kigyűjtött 7 értéket egy kategória-rendszer szerint soroltuk be, majd a mutatók közötti összefüggést *faktoranalízissel* vizsgáltuk (1. táblázat). Eredményül 3 faktort kaptunk, amelyek a változók szórásnégyzetét 35 %-ban magyarázzák meg (2. táblázat). A *közlekedési vonzás erőssége* a következő képlet alapján számítható ki:

$$E = s_1 (k_5 + k_6 + k_7) + s_2 (k_1 + k_2) + s_3 (k_3 + k_4),$$

ahol: E = a közlekedési vonzás mértéke,

s_1 = az első,

s_2 = a második,

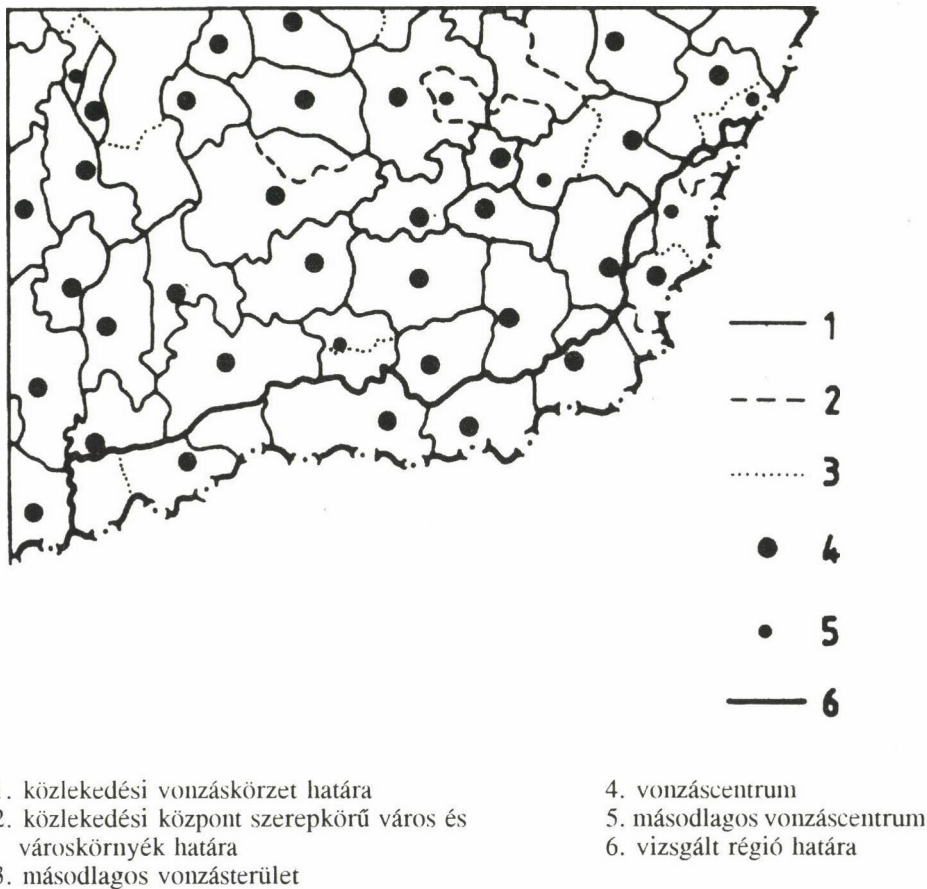
s_3 = a harmadik faktorhoz tartozó sajátérték.

2. táblázat
A faktorok sajátértékei

Faktorok	Sajátérték	%-os értékek	Kumulatív %
1	2,633	37,61	37,61
2	1,255	17,93	55,54
3	1,107	15,81	71,35

E módszer segítségével minden településre megkaptuk a *közlekedési vonzás mértékét*, melynek értéke megmutatta a központhoz való kapcsolódást is. Ily módon megbízhatóan kijelölhetővé váltak a közlekedési vonzáshatárok, vagyis a közlekedési vonzáskörzetek (3. ábra). Ezek a *közlekedési vonzáskörzetek* képezték a határ menti területek kijelölésének alapját. A közlekedési vonzásközpontoktól az országhatár felé eső területek tartoznak az általunk vizsgált *határ menti régióba*.

3. ábra. Közlekedési vonzaskörzetek a Dél-Alföldön

A határ túloldali (Magyarországon kívüli) területét szintén közlekedésföldrajzi szempontok szerint jelöltük ki, de mivel pontos adataink nem voltak, a határvonalat a fontosabb vasút- és közútvonal képezi. Ennek megfelelően a főbb közlekedési útvonalak és az országhatár által bezárt régiót tekintettük határ menti térségnek.

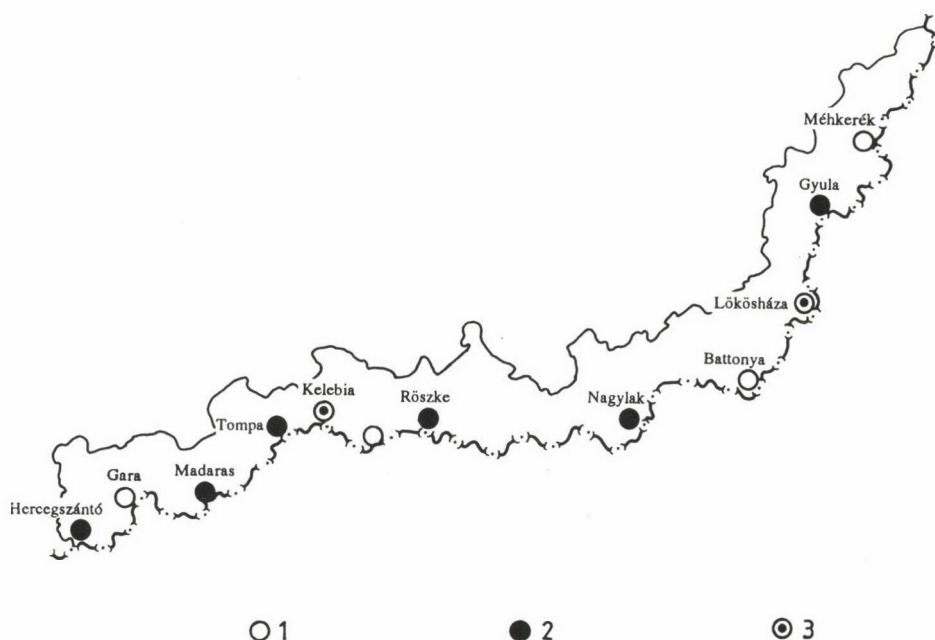
b) Határforgalom

A térségben folyó vizsgálatoknál egy percre sem feledkezhettünk meg a régió "határmentiség" jellegéről: kiindulva a települések átmenőforgalmából, a nappali népesség magas voltából, a fekete-kereskedelem virágzásából, a környezeti szennyeződésekből. A határátkelőhelyek átbocsátóképességének szűkössége és egyéb társa-

dalmi, politikai tényezők eredményezik a térség komoly gondjait (4. ábra). Kelet-Európából sok külföldi érkezik, többségükben románok, ukránok, oroszok, szerbek és horvátok. Főleg kereskedelmi céllal érkeznek - részben eladók -, mivel különböző árucikkeket hoznak be, amelyek eladásával forinthez jutnak - részben így vásárlókká is válnak. A behozott árucikkek főleg a lakosság olyan közszükségleti cikkei, a volt KGST országok tartós fogyasztási termékeinek alkatrészei, amelyek egyre nehezebben szerezhetők be Magyarországon. A "turisták" kiviteli cikkei pedig elsősorban élelmiszerek (hús-, tejtermékek, kenyér, étolaj). Sok esetben erre a keresleti igényre a határ menti települések - még a nagyobb városok - sincsenek felkészülve.

4. ábra. Határállomások a vizsgált térségben

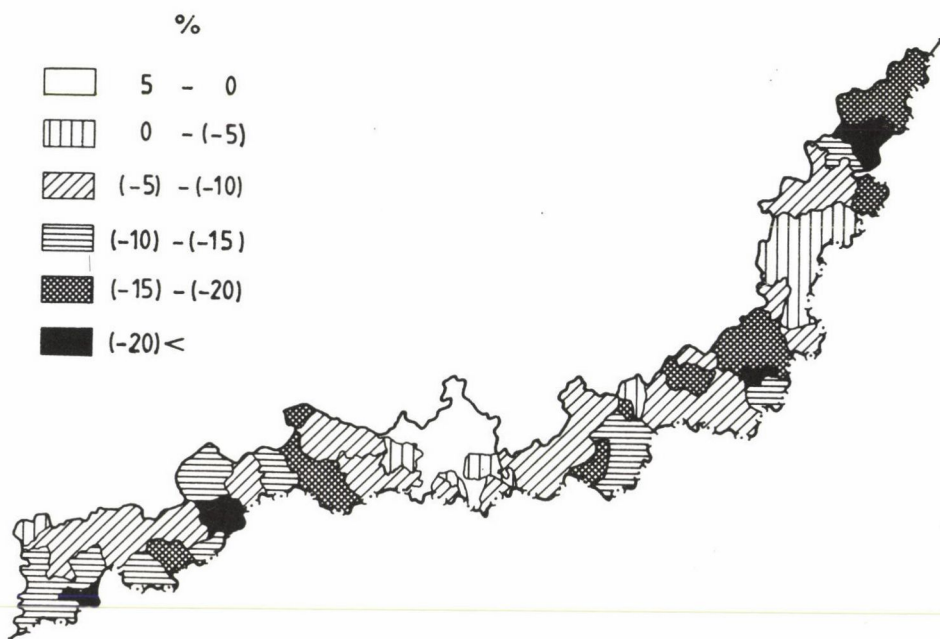
1. ideiglenes határállomás
2. állandó határállomás
3. vasúti határállomás

Ez az egyik oldal, a másik oldal pedig: a határátkelőhelyek önkormányzatai a tranzitutazók élelmezési, egészségügyi és szállásgondjainak megoldására nincsenek felkészülve. Így bizony sok esetben örömdetesnek tartják, ha a települést elkerüli a nem kívánatos "turisták" hada. Jelenleg egyébként is sok gazdasági gonddal küzdő határ menti településről van szó. Ez nem jelenti azt, hogy a határnyiladék szabad területén - a senkiföldjén - az államhatár tisztántartásával (csatornázás, szeméttárolás, gypesítés), művelődési, szabadidő központok, camping, panziók létesítésével ne enyhítenének a problémákon. Elképzelhető, hogy a jövőben egy prosperáló piac is kialakul, mind a magyar, mind pedig a vajdasági és romániai oldalon (Groen -Visser 1993).

3. NÉPESSÉGPROGNÓZIS

A határ menti régió 74 településében él a Dél-Alföld népességének mintegy 30 %-a. A térség több évtizede tartó népességcsökkenésének üteme az utóbbi években lelassult. Az elmúlt 10 évben a határ menti községek népességének változása területileg nagy eltéréseket mutat (5. ábra).

5. ábra. A települések népességének változása 1980 és 1990 között

Az elmúlt 5 évben a természetes szaporodás (fogyás) közel azonos értékű a régióban (3. táblázat). Viszont a múltban több évtizeden át lejátszódó népességsökkenés mély nyomokat hagyott e rurális térség demográfiai struktúrájában. A fiatalok tartós elvándorlása kedvezőtlen kormegoszlást teremtett. A demográfiai rend megbomlása a települések előregedéséhez vezetett, mivel évtizedeken keresztül az *időskorúak aránya* nőtt és a *fiatalkorúaké* pedig csökkent. Az Alföld viszonylatában ez a tendencia legmarkánsabban a Dél-Alföldön, sőt a határ térségében mutatható ki (Sárfalvi 1991). Pozitív elmozdulás az elmúlt 5 évben tapasztalható, a születések aránya bár lassan, de nő, és már 3 kistérségben (É-K Békés, Makó környéke és Bácsalmás környéke) észlelhető jelentős növekedés. A halálozások tekintetében azonos tendenciájú településcsoportok nem találhatók.

3. táblázat
A Dél-Alföld határ menti településeinek népessége

	1988	1989	1990	1991
Népesség száma (e.fő)	425	419	419	418
születés (‰)	9,9	10,5	11,0	11,4
halálozás (‰)	15,9	16,9	17,4	17,3
természetes szaporodás (‰)	-6,0	-6,4	-6,4	-5,9

A *természetes fogyás* a települések többségében elsősorban a halálozások magas arányából adódik. A 74 település közül 55 községben 13-20 ezrelék közötti a halálozási arány és a születési ráta 53 esetben 10,1-14,5 ezrelék között mozog.

Vizsgálatunk során arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a határ menti zónában fokozódik-e az előregedés folyamata és a fiatalok számának csökkenése?

A *népességprognózis* alkalmas a népesség kor szerinti vizsgálatára. Sőt, miután tendenciát vizsgálunk, ezért az előreszámolás 20 évre is elfogadható. A prognózist a határ menti régió egyik *mintaterületének* összes községére elvégeztük. A kiválasztott falvak (Ásotthalom, Domaszék, Pusztamérges, Röske, Rúzsa, Öttömös, Zákányszék) többsége Szeged vonzáskörzetéhez tartozik, határátkelőhely van a

települések között és Mórahalom kistérségét is magába foglalja. A kiválasztást ezenkívül motiválta a települések hasonló történeti fejlődése is.

A települések népességének előrebecslését a demográfiában gyakran alkalmazott ún. *"alkotóelem" módszerrel* határoztuk meg (Krajkó 1983). Az előreszámolás során a vándorlási trend torzító hatása és a vándorlás adatainak hiányossága miatt a vándorlás tényezőjét nem volt célszerű beépíteni a programba (4. táblázat).

4. táblázat

A népesség alakulása 1949-2010 között

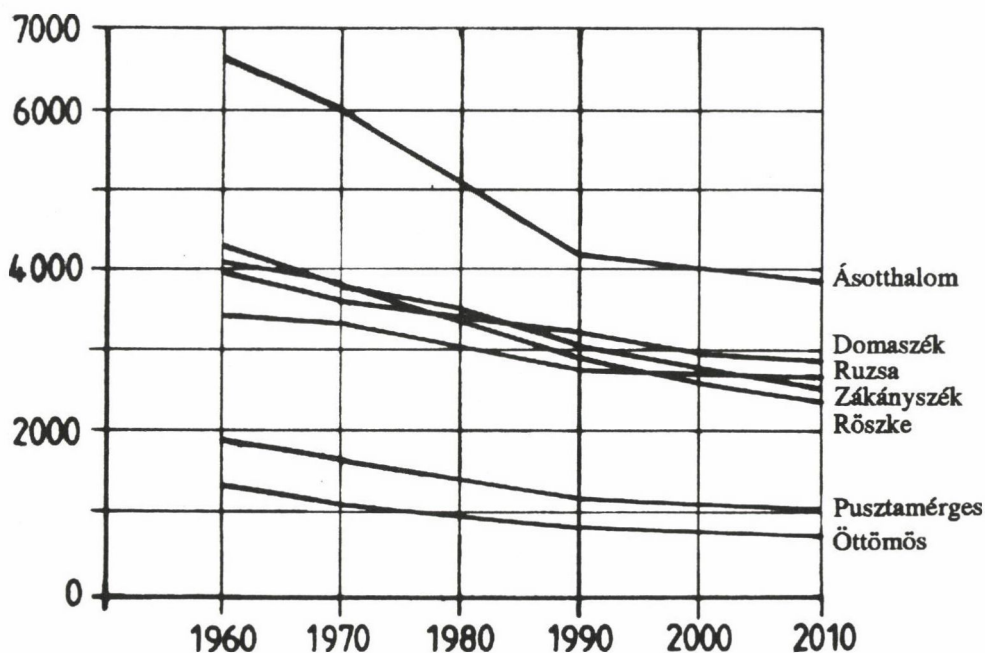
	1949	1960	1970	1980	1990	2000	2010
Ásotthalom	8062	5944	5009	4106	4106	3918	3725
Domaszék	4338	3955	3583	3313	3178	2899	2784
Pusztamérges	2198	1945	1694	1454	1213	1105	1052
Röszke	4227	4186	3733	3462	2979	2680	2545
Ruzsa	4469	4103	3581	3064	2709	2554	2479
Öttömös	1448	1383	1129	976	819	747	700
Zákányszék	3468	3399	3257	3015	2698	2627	2458

Megjegyzés: 2000, 2010 értékei vándorlás nélküli adatok.

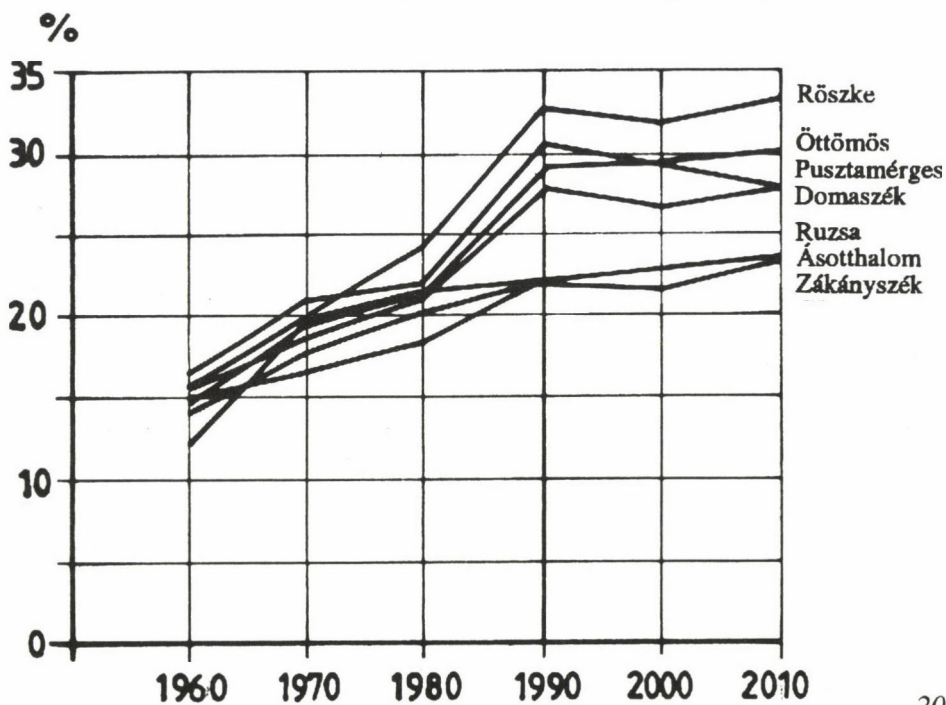
Mint látható, a vizsgált községekben a prognózisunk szerint a népesség száma tovább csökken, de a századfordulóra a csökkenés üteme lelassul (6. ábra). Az *idős korosztály* adatait elemezve a régóta tartó egyenletes növekedés az ezredfordulón megtorpan, szinte minden vizsgált településben (Ásotthalom kivétel) csökken az értéke, majd 2010-re lassú emelkedés figyelhető meg (7. ábra). A *fiatalkorúak arányának* csökkenése 2000-ig folyamatos, majd a századforduló után iránya módosul (8. ábra). Ezt a növekedést elősegíti a századforduló körül várható harmadik demográfiai hullám is.

Tehát eredményeink azt igazolják, hogy a határ menti (a vizsgált) kistérségben az *előregedés folyamata bizonyos fokig lelassul és a fordulópont várhatóan a 2000 körüli években következik be*. Ezt a folyamatot a vándorlás módosíthatja, ami az utóbbi években meglévő gazdasági és társadalmi tényezők megváltozásával új fordulatot vett, ugyanis a falvakban (nemcsak a vizsgált kistérségben) időnként bevándorlás tapasztalható (5. táblázat).

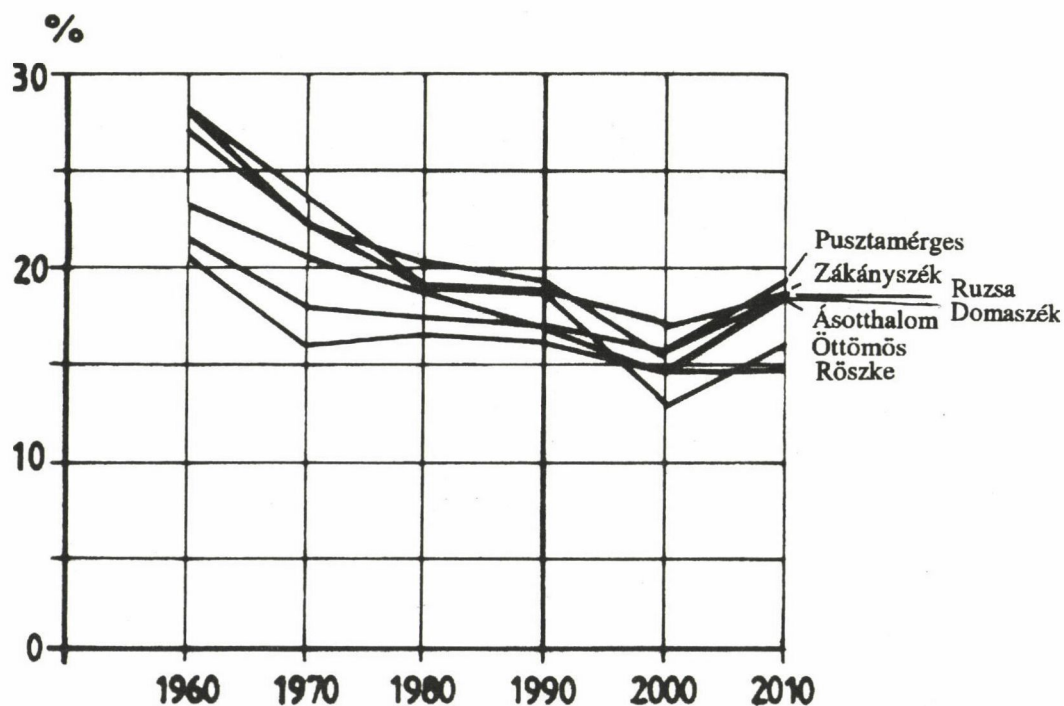
6. ábra. A népesség számának alakulása a vizsgált településeken

7. ábra. Az idős korúak arányának alakulása a vizsgált településeken

8. ábra. A 0-14 éves korúak arányának alakulása a vizsgált településeken

5. táblázat

A vándorlások aránya (1988-1991 között ‰-ban)

	1988	1989	1990	1991
Ásotthalom	-11,8	+0,2	-7,1	-1,1
Domaszék	+ 6,1	+6,6	+12,2	+8,8
Pusztamérges	-21,5	-41,1	+ 6,5	-12,6
Rőszke	+ 1,6	-14,8	+17,2	-21,6
Ruzsa	- 1,7	- 4,1	-12,4	- 5,6
Öttömös	-46,6	-14,6	+13,4	-12,3
Zákányszék	- 8,2	-18,9	- 1,4	+ 0,7

Domaszék permanensen *pozitív vándorlási mérlege* Szeged város közelségével magyarázható. De a többi településben is jelentkezik a pozitív vándorlási arány.

A határ menti falvak demográfiai egyensúlyának helyreállása véleményünk szerint hosszantartó folyamat eredménye lesz. A menekültek egy részének letelepedése és az Erdélyből áttelepülők növekvő száma a bevándorlást erősítheti. A népességprognózis és a vándorlási vizsgálatok azt az elgondolást igazolják, miszerint a vizsgált kistérségben lassan nő vagy legalábbis állandósul a lakosság száma. Ezeket a vizsgálatokat a jövőben érdemes lesz kiterjeszteni a többi térségre is.

4. A HATÁR MENTI RÉGIÓ GAZDASÁGI SZERKEZETE

A gazdasági tevékenység nem térségekben, hanem településekben történik. Általában tanyákon, majorokban, falvakban, városokban (Becsei 1983). A településromboló politika érintette a térség magányos településeit, számtalan tanyát és majort számoltak fel korszerűsítés ürügyén, néhol viszont megmaradva erősítették a települések (Domaszék, Ásotthalom, Mezőhegyes) agrárjellegét. Ma általában a meglévő tanyák lakói ipari és mezőgazdasági tevékenységet vagy idegenforgalmat folytatnak.

A vizsgált határ menti térségben az országos településfejlesztési koncepció keretében igen sok "apróbb" községet összevontak. Ez mély nyomokat hagyott a települések gazdasági fejlődésében, annak ellenére, hogy jelenleg szinte kivétel nélkül a korábban összevont települések mind önállósultak (Csanádpalota-Kövegy, Klárafalva-Ferencszállás, Újszentiván-Tiszasziget, Pusztamérges-Öttömös, Újszalonta-Kötegyán).

a) A mezőgazdaság mint hagyományos munkaadó a térségben

Ma is jellemző hagyományos ágazat az *agrártevékenység*. A mezőgazdasági termelés valamennyi család életében szerepet játszik. Mind az állattenyésztés - szarvasmarha, sertés, szárnyasok, baromfi- és libatenyésztés. Mind pedig a növénytermesztés vegyes ágazatai - búza, kukorica, árpa, rozs, zöldség, fűszerpaprika, vöröshagyma, gyógynövények és különböző gyümölcsök termesztése. A mezőgazdaság kizárólagosan is, árutermelő nagyságrendben is jelentős. Az agrárszektor sajátossága, hogy az egykori árutermelési célterületek helyett újak alakulnak ki, illetve a politikai viszonyok változékonyságára gyorsan képes reagálni. Részben a viszonylagos profilváltás és a privatizációs folyamatok előfutáraként említhető meg a termelő- és szakszövetkezetek ipari tevékenysége (tejfeldolgozás, építőipari tevékenység, mezőgazdasági gépgyártás, kisgépek, "csotrogányok" előállítás,

konzerválás: uborka-, káposztasavanyítás, kosárfonás, cipőfelsőrész készítés). Ezek a melléküzemágként funkcionáló tevékenységek csak részben kötötték le a települések munkaképes korosztályát, de a mezőgazdasággal együtt már jelentős szerepet töltenek be.

b) A helyi ipar és szerkezetei (új vállalkozási formák)

A határmentiséget mind a centrumok (Szeged, Makó, Gyula, Mezőhegyes, Sarkad), mind a periferiális területek "érzik", a különböző periódusok sajátos nyomokat hagytak a települések gazdaságában (6. táblázat). Ezek a sajátos jellemzők elsősorban az iparosodásban lelhetők fel. Ugyanis az utóbbi években jelentős "kiszolgáló ipar" alakult ki - a "szórványiparból" -, olykor gyökeres változást jelentve a korábbi évtizedek fejlődési irányával szemben (Simon 1988).

6. táblázat
A határ menti települések ipari jellemzői

Év	Ipari foglalkoztatottak száma	Ebből: fizikai dolgozók száma	Az állóeszközök bruttó értéke	Ebből: gépek, berendezések millió Ft-ban
1988	48688	36730	50451	18613
1989	47881	35787	51584	18658
1990	44931	33840	5835	20340
1991	42033	31347	65653	22266
Átlag	45883	34426	55891	19969

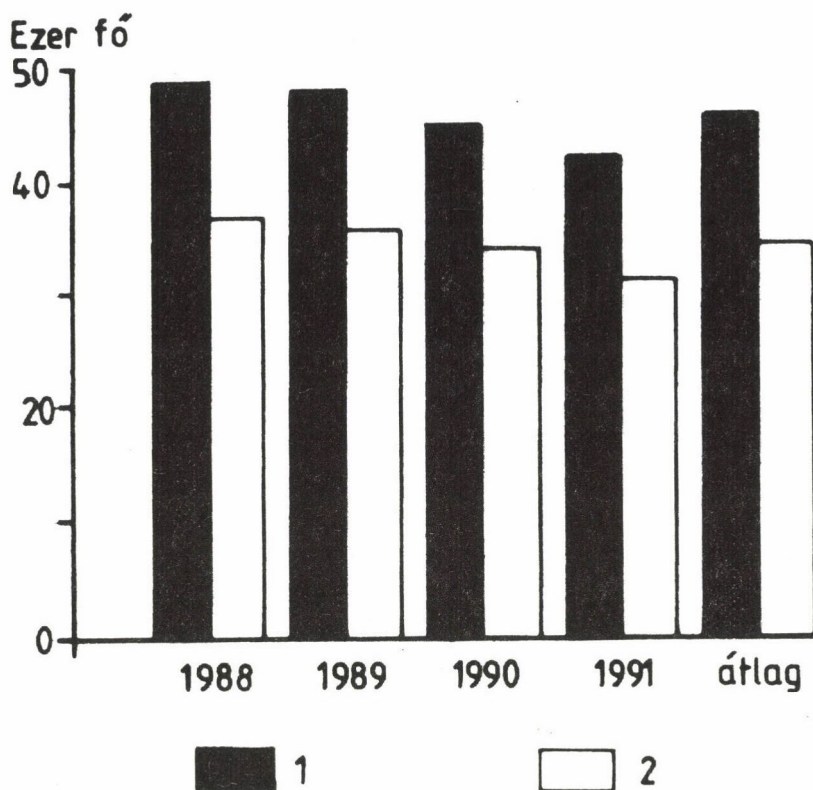
Ez a bizonyos "szórványipar" a szocialista iparosítás alacsony koncentrációjú, termelékenységtől, határfoktól, egysíkú termékszerkezetű apróbb helyi ipari üzemait jelenti különböző ágazatokban. Részben a nehéziparhoz: olajipar, Taurus telephely, MEDICOR egészségügyi berendezések gyártása, gépgyártás; részben a könnyűiparhoz: textilruházati ipar, szőrmekikészítő, szőnyegszövés, kendergyár, tollfeldolgozás, harisnyagyártás, cipőfelsőrész készítés; és részben az élelmiszeriparhoz: cukor-, malom-, konzerviparhoz kapcsolódva realizálódtak. Általában a felsorolt

ipari ágazatok jelen vannak a vizsgált határ menti települések gazdaságában, s az más kérdés, hogy ezek jelenleg milyen változásokon mennek át, ill. a lakosság foglalkoztatásában a környező "centrumok" (Szeged, Baja, Békéscsaba) milyen szerepet játszanak, mennyi "szabad" munkaerő kapacitást kötnek le (Mészáros 1993).

Az ipari szerkezeti átalakulásnak mind a foglalkoztatottak számát, mind pedig a termékszerkezetet, gépesítettségi fokot tekintve - "számszerűleg" is szemtanúi lehetünk. A 6. táblázat a vizsgált régió 74 településének összesített adatát mutatja, az általános csökkenő tendencia településenként is mutatkozik. Első lépésként az *ipari foglalkoztatottak arányát* néztük meg a lakónépesség számában. Ezen mutatók alapján a települések nagy százaléka az alacsony kategóriába (1-2 %, 2-5 %, 5-8 %) tartozik. Közepes ipari foglalkoztatottság 9-10 településen van és magas szinte alig. Még a "régi" városokban (Szeged, Makó) is csökkent, a "fiatal" városokban ezzel szemben az ipar szerepe - múltból öröklötten - extenzív vonásokkal rendelkezik.

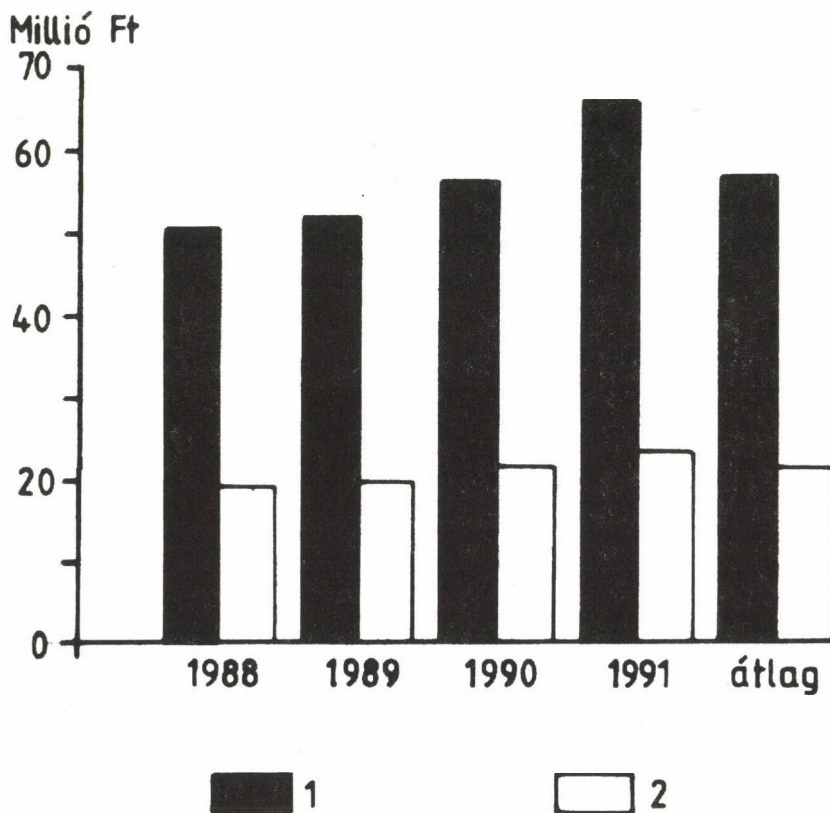
9. ábra. Az iparban foglalkoztatottak összes és ebből a fizikai dolgozók száma

1. Összes ipari foglalkoztatott

2. Ebből fizikai dolgozó

10. ábra. Az állóeszközök és gépek bruttó értéke

1. Összes ipari foglalkoztatott

2. Ebből fizikai dolgozó

Mindenesetre e térség ipara - szórványiparként - országos átlag alatti termelékenységgel, korszerűtlen termékstruktúrával, alacsony gépesítettségi fokkal van jelen (9., 10. ábra)(Lengyel 1990). Vizsgálatunkat tovább folytatjuk az üzemek, vállalatok számának, a szövetkezeti, tanácsi ipar sorsának, az ipari munkaerőfellesleg gondjainak feltárásával.

c) Az egyéni vállalkozók, privatizációs folyamatok hatása

Tévedés azt hinni, hogy a térségben napjainkban jelentek meg a külföldi vállalkozók, mecénások, hiszen 1988 nyarán már számtalan vegyes vállalatot találtunk, melyek külföldi tőkét (olasz, német, angol, amerikai, kanadai, francia)

használtak településük (Elek, Ruzsa, Deszk, Battonya) ipari tevékenységéhez (Nemes Nagy - Ruttkay 1992). Az iparba investált tőke származott az adott település földrajzi, "perifériai" fekvéséből, vagy személyes - községből elszármazott egyének - kapcsolataiból. Ma viszont egy arányos reformról, szerkezetváltásról, folyamatról van szó mind a privatizáció, mind a kárpótlást illetően. Mindezek közvetlenül éreztetik hatásukat e vizsgált régió településeinek gazdasági életében is. A centrumokon kívüli területeken az egyéni vállalkozások - azon túl, hogy a mezőgazdasági termelésben alapvetőek - betölthetik az ellátás különböző területein az ismert központosító törekvések miatt kialakult űrt.

d) Az ingázók problémái

A gazdasági struktúra elemzése nem lenne teljes, ha nem foglalkoznánk az ingázás kérdésével. A trianoni határok alapvetően módosították a foglalkoztatás területi viszonyait (Matheika 1992, Susányi 1990). Ennek következtében nagy depressziós térségek jöttek létre, a régi centrumok leszakadtak, újaknak kellett kialakulni, vagy vonzásközpont nélkül maradtak egyes települések. A most szerveződő kistérségek, vállalkozási formák talán a jövőben megoldják az ingázási gondokat.

* * *

Mint a bevezetőben jeleztük - vizsgálódásunknak az elején tartunk - így közel sem lenne ildomos messzemenő következtetéseket levonni a térség terület- és településfejlesztését illetően. Változó világunk mindennapjait, gondjait érezve, átélve kívánjuk folytatni munkánkat és az eredményeket további felhasználásra közzétenni.

IRODALOM

- BECSEI J. (1983): *Békéscsaba, Békés, Gyula és tanyavilágának településmorfológiája*. - Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BERÉNYI I. (1988): A határ menti települések kutatásának szociálgeográfiai aspektusai. - Szombathely, MTA Regionális Kutatások Központja (Pécs), pp. 58-62.
- GROEN, R.J. - A.G.B. VISSER, (1993): *Development chances for Békés county. A területfejlesztés esélyei Békés megyében*. - Utrecht-Békéscsaba.
- KOCSIS K. (1993): *Egy felrobbant etnikai mozaik esete*. - Teleki László alapítvány, Budapest, p. 60.
- KOVÁCS T. (1991): A határ menti fekvés szerepe a falusi települések életében. - *Tér és Társadalom*, pp. 41-55.
- KRAJKÓ GY. (szerk.) (1983): *Csongrád megye gazdasági földrajza*. - Szeged
- LENGYEL I. (1990): A beruházások alakulása az Alföldön. - *Alföldi Társadalom* 1. pp. 99-121.
- MATHEIKA M. (1992): A határ menti városok központi szerepkörének alakulása. - In.: A határ menti együttműködés és oktatás - Tudományos Tanácskozás anyagában pp. 132-135.
- MÉSZÁROS R. (szerk.) (1993): *Gazdasági, társadalmi folyamatok és a kistérségek szerveződése Csongrád megyében*. - Szeged, JATE PRESS, p. 144.
- NEMES NAGY J. - RUTTKAY É. (1992): Gazdasági társaságok az Alföldön. - *Alföldi Társadalom*, Békéscsaba, pp. 56-72.
- PÁL Á. - ANCSIN G. (1992): Die Begrenzung des Grenzgebietes der ungarischen Südtiefebene, die Lage des Grenzgebietes, Trieste Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Europäische Integration und Raumordnungspolitik an der Schwelle zu 1993.
- SÁRFALVI B. (1991): *Magyarország népességföldrajza*. - Tankönyvkiadó, Budapest.
- SIMON I. (1988): A kisvárosi ipar jellegzetességei és az iparirányításuk problémái az Alföldön. - *Alföldi Tanulmányok*, pp. 146-156.
- SUSÁNYI T. (1990): Határ menti térségek (munkaanyag). - KSH Csongrád megyei Igazgatósága, Szeged.
- TÓTH J. (1992): Magyarország illeszkedése a régiók Európájába. - In.: A határ menti együttműködés és oktatás - Tudományos Tanácskozás anyagában, pp. 114-117.

ON EITHER SIDE OF THE FRONTIER

A COMPARATIVE ECONOMIC ANALYSIS OF THE SETTLEMENTS NEAR THE HUNGARIAN-RUMANIAN FRONTIER IN THE SOUTH ALFÖLD

Ágnes Pál - Gabriella Szónoky

The settlements on this side of the Hungarian/Rumanian frontier have been selected for this study by using a "multi-focus" method of investigation, by defining the centres of attraction in terms of transport and communication. In the absence of exact relevant data the same in Rumania has been identified by making use of the pattern of highways.

Migration, which has been going on for many a decade now in the region studied, has lead to population aging at the settlements studied. An attempt was made to get an answer to the question whether such an aging process is likely to continue in the future.

Using population pattern forecasting methods it has been found (in seven selected settlements of the region) that positive changes may only be expected at the turn of the millennium. The restoration of the demographic balance of villages will only be a product of a long term process, something that may mark the start of a positive balance of migration being formed.

In addition to examining the changes in the population structure the issue of the economic structure of the border region has also been surveyed, including agriculture as a traditional economic function, local industries and their pattern, new forms of businesses within privatization processes, the problems of commuters, the issue of refugees, and the direct and indirect impact of unemployment.

Far reaching conclusions may not be drawn from the study of the Hungarian-Rumanian border region, but registering the accomplishments of a changing world, the restoration of the economic ties of new and old areas of attraction, at least theoretically, could help this country establish its peripheral position in Europe.

